

Mikoletaren 1653ko elkarrizketa itzulien espainolezko jatorrizkoez, eta haien (in)dependentzia mailaz jatorrizko hizkuntzaren aldean

About the Spanish originals of Mikoleta's translated dialogues of 1653, and their (in)dependence level with respect to the original language

Bittor Hidalgo Eizagirre*

ABSTRACT: Once established that the Mikoleta's manuscript we know is from the hands of Mr. Sainthill (Hidalgo to appear a; Ibarra & Hidalgo 2020 [2022]), the aim of the research work shown in the article has been to establish as accurately as possible the original text of the translated dialogues of Mikoleta, so that we could reflect in detail on the reliability and value of the language of the translation as evidence of the language of the time and place (Hidalgo to appear b). And for that, first, we compared Mikoleta's Spanish manuscript with its possible sources, specifying their differences, and especially emphasizing the influence of these differences on the Basque translation. Secondly, we compared the similarities and significant differences between the Basque text and the possible Spanish original, to get a clearer idea of the translation models and procedures used by Mikoleta, and thus of the level of fidelity, dependence, flexibility, freedom of the target language outcome compared to the source language texts.

KEYWORDS: Mikoleta, dialogues of 1653, Minsheu, source text, translation, fidelity, dependency, flexibility.

LABURPENA: Behin finkatuta ezagutzen dugun Mikoletaren eskuizkribua Sainthill jaunaren eskukoa dela (Hidalgo argitaratzeko a; Ibarra & Hidalgo 2020 [2022]), artikulan erakutsitako ikerketa lanaren helburu izan da ahalik eta zehatzen finkatzea Mikoletak itzultitako elkarrizketen jatorrizko testua, ondoren xehe hausnartu ahal izateko hauen itzulpen bizkeraren fidagarritasunaz eta balioaz garaiko eta inguruko bizkeraren lekuko gisa (Hidalgo argitaratzeko b). Horretarako, lehenik, elkarrekin konparatuz Mikoletarenetiko espainolezko eskuizkribua honen aukerako iturriekin, zehatzuz hauekiko aldeak, eta bereziki azpimarratuz aldeok bide duten eragina euskarazko itzulpenean. Bigarrenik, elkarrekin parekatuz euskarazko testuaren eta balizko espainolezko jatorrizkoaren bainbat parekotasun eta alde nabarmen, ideia argiagoa egiteko Mikoletak erabilitako itzulpen eredu eta prozedurez, eta hala, xede hizkuntzako emaitzaren fidelitasun, mendekotasun, malgutasun, askatasun mailaz, sorburu hizkuntzako testuen aldean.

HITZ GAKOAK: Mikoleta, 1653ko elkarrizketak, Minsheu, sorburu testua, itzulpena, fidelitasuna, mendekotasuna, malgutasuna.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Bittor Hidalgo Eizagirre. – bittorhidalgo1@gmail.com

Nola aipatu / How to cite: Hidalgo Eizagirre, Bittor (2020 [2022]). «Mikoletaren 1653ko elkarrizketa itzulien espainolezko jatorrizkoez, eta haien (in)dependentzia mailaz jatorrizko hizkuntzaren aldean», *ASJU*, 54 (1-2), 123-176. (<https://doi.org/10.1387/asju.23411>).

Jasoa/Received: 2020-08-06; Onartua/Accepted: 2022-01-03. Online argitaratua / Published online: 2022-02-07.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2022 Instituto-Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» (JUP/EHU)

Lan hau Creative Commons Aitortu-EzKomertziala-LanEratorririkGabe 4.0 Nazioartekoa lizentzia baten mende dago

1. Sarrera

Modu laburra Bizkaiko hizkuntza ikasteko eskuizkribua,¹ Rafael Mikoletak konposaturikoa, azal nagusian argi aldarrikatzen duen gisan, Bilbon datatua da 1653. urtean, eta itxura guztien arabera Samuel Sainthill jaunak orduan kopiatu eta (berehala edo) Ingalaterrara eramana (Hidalgo argitaratzeko a), 1661. urtean honek Sir Thomas Browne-ri eskaini eta bidalia,² eta geroztik ere beti han egona itxuraz. Eskuizkribuak 15 orri ditu —28 orrialde idatzi—: gramatika ataltxo bat hasieran 5 orrialdetan, hiztegi atala segidan 10 orrialdetan, eta beste orrialde batean erakutsi ondoren euskal poesiaren bi eredu, amaieran ematen du *Elkarrizketak* izena duen atala, 7 orrialde testu bete, izenburu hutsa hartzen duen orrialde osoaz gain (*Diálogos*, espainolez eta pluralean). Elkarrizketak bi zutabetan ematen dira, ezkerrean jatorrizko espainolez eta parean eskuinean Mikoletaren euskarazko itzulpenaren kopia.³

1.1. Ikerketa lanaren asmoa eta bideak

Mikoletaren testuak behar bezala aztertu eta ulertu ahal izateko —bereziki pasarte zail eta ilunenak—, eta hauek modu egokian baliatu ahal izateko garaiko eta inguruko euskara eredia areago ezagutzeko, komeni da, testua bera zehatzago aztertu aurretik,⁴ hau lehenik ahalik eta zehatzen kokatzea bere sorkuntza testuinguruan. Eta Mikoletak euskaraz ematen duen testu nagusia itzulpena izaki, kezka berezia sortzen da zenbateraino ote zaion testua fidel Mikoletaren berezko hizkera ereduari, zenbateraino islatzen ote duen garaiko eta inguruko euskara eredia. Edota zenbateraino behartu ote duen edo ote zezakeen ezagutzen dugun xede hizkuntza euskarako testu itzulia Mikoletak bere itzulpenarako erabilitako testuaren jatorrizko hizkuntza moldeak, sorburu hizkuntzak, emaitza hainbat aldenduz Mikoletaren edo/eta garaiko eta inguruko euskararen moldeetatik.

Horregatik da komenigarri ahalik eta zehatzen ezagutzea:

1. Zein izan zen edo izan zitekeen Mikoletak itzulpena gauzatzeko erabili zuen jatorrizko testua —ez baitago garbi—, horren aukera posibleak aztertuz. Soilik hortik abiatuta uler litekeelako euskarazko ordaina behar bezala (2. atala).

¹ *Modo Breue de aprender la lengua Vizcayna - Compuesto por el L^{do} Rafael de Micoleta, presby^{ro} de la muy leal y noble Villa de Bilbao - 1653*. Ikus bibliografian eskuizkribuaren erreferentzia (Mikoleta 1653), zein honen xix. mendeko lau argitalpenenak (Mikoleta [1653] 1880a, 1880b, 1880c, 1897), eta A. Zelaietaren xx. mendeko beste bienak (Zelaieta 1988, 1995); eskuizkribuaren inguruko hainbat berri eguneratu in Hidalgo (argitaratzeko a).

² Hala dio Sainthill jaunak berak 1661ean Sir Thomas Browneri zuzendutako eskutitzean (ik. Dodgson 1899; Hidalgo argitaratzeko a).

³ Elkarrizketok berrargitaratu zituen I. Sarasolak ere euskaraz eta espainolez 1983an hainbat oharrez hornituak (Sarasola 1983: 187-212 eta Mitxelena & Sarasola 1989: 321-346; ik. ere orain Hidalgo argitaratzeko b).

⁴ Testuen azalpen eta azterketa xehea in Hidalgo (argitaratzeko b).

2. Zein itzulpen eredu, zein prozedura erabiltzen duen (edo dituen) Mikoletak bere lanean, itzulpen lan guztiak bezala bi muturren artean mugi litekeena baliokidetzat parametroetan:⁵
 - a) Edo, jatorrizko testuari eta hizkuntza moldeari —espainolari— lotueneko *hitzez hitzeko* edo *itzulpen literaleko* eredu-prozedurak erabiliz, urrunagoak gertatu ohi litezkeenak xede hizkuntza euskarazko moldeetatik.
 - b) Edota, jatorrizko testuaren eta hizkuntzaren urrunagoko *zentzuz zentzuko* edo itzulpen moldeak erabiliz, itzulpen *librea*, *egokitzapena* edo *moldaketa* ere bihur litekeena, seguru asko hurbilagokoa xede hizkuntza euskararen moldeekiko, eta hurbiltasun horretan *itzulpen idiomatikotzat* edo jo litekeena.

Hau da, bi eredu mutur horien artean, zein fidelitate, mendekotasun, malgutasun eta askatasun neurri darabiltzakeen Mikoletak bere itzulpenean jatorrizko testuaren aldean. Eta horretarako estu konparatuko ditugu espainolezko jatorrizkoa eta euskarazko ordaina, beren hurbiltasunetan eta bereziki beren urruntzeetan (3. atala).

Bi gai edo galdera hauei erantzuten saiatu nahi izan du ikerketa lanak eta nahi du artikuluak.

1.2. Mikoletaren elkarrizketa itzulien asmoez

Ulertzeko zein itzulpen ereduren artean mugi litekeen Mikoleta bere lanean, garrantzizkoa da jakitea, edo ulertzen saiatzea, Mikoletak zein jarrerarekin, zein asmorekin ekiten dion bere itzulpen lanari. Oinarrizko galderak: norentzat pentsatzen duen itzultzea eta zertarako. Horrek baldintzatuko duelako edo baldintza lezakeelako aukeraturiko itzulpen eredia.

Mikoletaren lan osoaren egiturak argi erakusten du asmoa izenburu beretik hasita: euskara i(ra)kasteko metodo edo modu labur bat prestatu (nahi) du espainoletik abiatuta —beraz, espainol hiztunarentzat—,⁶ garairako European beste hainbat hizkuntzaren arteko parekatzeak agertu izan zirenen itxurakoa bidaiarien eta merkatarien erabilerarako.⁷

⁵ Halako itzulpen eredu/prozeduren arteko aldeak ezagun dira azken 2.000 urtean Mendebaldean, grezieratik latinerako itzultze lanen inguruan, Zizeronen garaitik (K.a. 106-43) eta Jeronimoren (-342/347-420) Bibliaren itzulpenen ingurutik (Txinan bestetik). Zabal eta xehe azaldu ohi dira azken hirurogei urteetako itzulpen ikasketen eskuliburuetan (ik. berrienen artean Baker 2001; Munday [2008] 2016; Pym [2010] 2014; Rizzi, Lang & Pym 2019).

⁶ Bada susmorik pentsatzeko lana pertsona jakinen batentzat prestatu ote zuen (Zelaieta 1988: 136), nola zehatz aipatzen duenean *V(ues(tr)a M(erced)*, poesiak aurkeztu ondoren dioenean (1653: 10; 1988: 194): «Estos dos son como dixe los dos generos de poesia, para que si alguna vez fuere *Vm*. tentado de alguna Locura poetica en nro. Idiomá, no ygnore el estilo». Nahiz oro har hartzaile orokorrari zuzentzen zaion (1653: 4r; 1988: 158): «el que Con cuidado notáre Loque queda Explicado podrá Hablar bien Vasquenze ett.^a». Mikoletarenetik aipuetan eman dugu lehenik eskuizkribuaren orrialdea, 1653: ... (nondik beti aipua), eta Zelaietaren 1988ko argitalpenekoa —sarean eta testu espainolak eta euskarazkoak parean dituena—, nahiz ortografia aldeak dituen.

⁷ Euskaraz ere, eta argitaraturik, Voltoirek (c. 1620) Lyonen inprimatua, euskaraz, espainolez eta frantsesez, geroztik ere behin baino gehiagotan berrargitaratua.

Elkarrizketek ere helburu hori dukete: espainol hiztunari erakustea (ez itxuraz Bilboko edo Euskal Herrikoari), hizkuntza horretatik abiatuta, nola eman litezkeen edota eman ohi diren euskaraz, modu behintzat ulergarri batean, jatorriz espainolez emanik dauden elkarrizketa batzuk, suposatuko denak ohiko-edo hizkuntza molde batean emanak direla —eta elkarrizketon kasuan beste autore batzuek ere eman eta itzuli dituzten moduan ingeles, frantses, italiera edo alemanez; ik. 2. atala—, aurretiko gramatika eta hiztegi ataletan emaniko edukien erabilera ariketa eta adibide praktikoa.

Helburu honek hainbat ezaugarri kontuan hartu behar diren bezala ezar litezke itzulpen lanari:

- Batetik, ez dirudi Mikoletak — h.d. itzultzaileak— interes handirik izan lezakeenik moldatzeko, aldatzeko edo zuzentzeko berak jaso duen elkarrizketen espainolezko eredia, ez eta berak bere Bilboko-edo moduetara hurbiltzeko, ez direlako bertakoak —ez ere euskaldunak— lanaren balizko hartzaileak. Suposatu behar, beraz, jatorrizko eredia litzatekeela bere horretan hurbilena balizko espainol hiztun hartzailearentzat.⁸ Eta hala argitaratu dute hau espainolez aldaketa soilik grafikoz-edo testuon ingelesezko, frantsesezko eta italierazko garaiko itzultzaileek (2.1 eta 2.2 atalak),⁹ Mikoletaren lanaren aurretik.
- Bestetik, halako lan *didaktikoetan* legez, itzulpenaren helburua ez da itzulpenaren xede hizkuntzako hiztuna —ohiko itzulpenean legez—, baizik eta, esanguratsu, itzulpenaren sorburu hizkuntzako. Nondik itzulpenaren helburua ez den xede hizkuntzako hiztunak zentzuz-edo *behar bezala* uler dezan jatorrizko testua (hau ezertarako ezagutu beharrik gabe —horregatik egin ohi dira itzulpenak gehienez—), baizik eta, bestela, sorburu hizkuntzako hiztunak, zeinak berez (biziki) ongi ezagutzen eta ulertzen bide duen sorburu testua, modu errazean ikasi ahal izan dezan nola esan lezakeen xede hizkuntzan jatorrizko testua edo haren antzekoena (behintzat xede hizkuntzako hiztunek ulertu ahal izan diezaioten moduan). Baina eta horretarako, gainera, baliatu ahal izanda bere ikasketa prozesuan bi hizkuntzetako testuen arteko begi bistako konparaketa estua (aurretiko azalpen lexiko eta gramatikalen laguntza ere baliatuta).

Ikuspegi horrek ziur aski eraman lezake itzultzailea oro har itzultze eredu *litera-lago* bat erabiltzera —hizkuntzen arteko *hitzez hitzezko* edo konparaketa erraztuko lukeena—, *libreago* bat baino —hizkuntzen arteko konparaketa zailduko lukeena—. Nahiz aldi berean itzultzaileak beti dukeen ere joera emaniko xede hizkuntzako eredia ahalik eta hurbilenekoa izan dadin xede hizkuntzako hiztunek darabilenetik, hiztun horiek ulertu beharko dioten neurrian sorburu hizkuntzako hiztunari. Itzultzaileak bikoiztasun horretan jokatu beharko du betiko legez, eta Mikoletak ere bai (3. atala).

⁸ Nahiz Mikoletaren espainol eredia ziur hainbat desberdina izan elkarrizketok 75 urte aurretik asmatu bide zituen sevillarraren hizkeraren aldean (2.2), ez dirudi Mikoletaren helburuetan dagokeenik hizkera hori «eguneratzea».

⁹ Salbu Lunak, zeinak argi adierazten duen elkarrizketok «zuzentzeko» asmoa (ik. 2.2 atalean).

1.3. Mikoletarenetiko eskuizkribua ez da testu amaitu bat

Ezagutzen dugun Mikoletaren eskuizkribuaren kopia bereziki da txukuna, baina hau Sainthillena da, ez Mikoletarena. Eta inoiz aipatu den arren eskuizkribuak dirudiela «inprentara eramateko moduan» prestatua, ez dirudi artean prest zegoenik. Jada zioen Dodgsonek (Mikoleta [1653] 1897: 21): «El manuscrito de Micoleta no ha sido revisado por el autor, si este conocía bien los idiomas Castellano y Bascuence». Eta Mikoletak ezagutzen zituen, ustez ondo, bi hizkuntzok (Hidalgo argitaratzeko a, b).

Izan ere, hiztegi atalean bada euskarara itzuli gabeko hitzik, hauei dagozkien hutsuneak errespetatuta, gutxi badira ere. Elkarrizketetan ere bada Juan jaunaren hizketaldi bat itzuli gabea hutsunea errespetatuta. Elkarrizketen itzulpenak maiz dirudi (Hidalgo argitaratzeko b) (oso) zatika egina, hainbatetan loturak ere behar bezala landu gabeak esaldien artean, are zentzu kontraesanak isuriak... Ohiko ezaugarriak denak, noski, halako lan baten eginbidean, baina ez lan amaitu batean. Eta kasuan artean da lana azken orraztu, gainbegiratu edo zuzenketa faltan.

Hala, Mikoletaren itzulpen testuei ere bereziki begiratu behar zaie tentuz azken emaitza borobildua ez diratekeen neurrian.

2. Mikoletaren elkarrizketetako espainol originalaren inguru

Hasieratik argitu behar da ez dakigula zehatz Mikoletak zein jatorrizko testu erabili zuen itzulpena burutzeko. Ezagutzen dugun eskuizkribuan duguna da Sainthill jaunak *nonbaitetik* eginiko espainolezko testu baten kopia euskarazko itzulpenaren ezker emana, desberdintasunak dituen jatorrizko Minsheurenekoan aldean (2.4 atala), baina zehatz ez dakiguna nondik egina den:

- a) Beharbada Mikoletak berak antzera euskarazko testuaren alboan idatzitako kopia batetik —aukera probable(en)a eskuizkribuaren bistara—, baina zeinak jada aldeak bide zituen Mikoletak itzulpeneko erabilitakotik, h.d. itzulpena burutu eta gero gertatuak, direla Mikoletak berak eraginak, Sainthillek... (2.4.1.3 atala). Edota,
- b) Mikoletak bere itzulpeneko erabili bide zuen aurretiko beste eskuzko kopia *jatorrizkoago* batetik, jada desberdintasunak zituen Minsheurenekoan aldean (2.4 atala), eta zeinen kopian are alde gehiago pilatu ziren —baina ez da probableena—.

Hirugarren aukerarik ere ezin bazter liteke. Baina ezinbestekoa da dugun Mikoletaren espainolezko eskuizkribuaren aldeak xehe ezagutzea Minsheurenen aldean (2.4 atala) Mikoletaren euskarazko testuaren ezaugarriak hobekien ulertzeko (3. atala, eta bereziki Hidalgo argitaratzeko b). Eta nahiz jarraituko dugun zehatz ezagutu gabe Mikoletak itzulpenean erabili zuen espainolezko eredu, honetara hurbiltzen emango ditugu atal honen jarraikoak.

2.1. Minsheuren elkarrizketak

Mikoletarenetiko espainolezko elkarrizketok, jada iradokitzen du Sainthill jaunak aipatu 1661eko eskutitzean ote diren «Minsheu jaunaren Hiztegikoen berdi-

nak»,¹⁰ eta hala errepikatzen du geroztik behin eta berriro Dodgson jaunak (hasieran Minsheuren 1623ko argitalpena aipatuz —bigarrena—, gerora 1599ko lehena). Hala ere, ez dira *guztiz* berdinak Mikoletarenetiko eskuizkribuko espainolezko elkarrizketak eta Minsheu jaunarenak. Nahiz *ia* berdinak izan, aldeak dituzte. Hala, eta kontuan harturik Mikoletaren eskuizkribuaren 1653ko dataren aurretik beste zenbait autorek ere hainbat aldiz argitaratu zituztela espainolezko elkarrizketak, bakoitzak bere aldaketa(txo)ekin, zalantza egin liteke, egin izan da, Mikoletak berea konposatzeko zuzenean erabili bide zuen espainolezko jatorrizko testuaz (cf., esateko, Lakarra 1993: 58).

John Minsheu jaun ingelesak (1560-1627)¹¹ Londresen eta lehen aldiz 1599an argitaratu zituen, espainolez eta ingelesez, *Pleasant and Delightfull Dialogues in Spanish and English* izenpeko 7 elkarrizketa bizi.¹² Elkarren parean, begi bistakoa da Mikoletaren eskuizkribuko espainolezko elkarrizketak zuzen darraizkiela Minsheurenei, nahiz Mikoletarenek soilik hartzen duten Minsheuren lehen elkarrizketaren parterik handiena, honen lehen 9/10ak eskas, jatorrizkoaren lehen 8 orrialdeak osatzera iritsi gabe, Minsheuren elkarrizketek denera hartzen dituzten 68 orrialdeetatik. Ez dakigu Mikoletak itzulia luzeagoa ote zen, eta hau guganaino ez den iritsi, edota soilik zuen itzulia Sainthill jaunak kopiaturiko eskuizkribu zatia.

Espainolezko elkarrizketok Minsheu jaunak lehen aldiz 1599an argitaratu bide bazituen ere ingelesezko itzulpenekin batera, ziur jotzen da (Cid 2001) elkarrizketak aurretik sortuak zirela espainolez —jatorrizko espainol hiztun batek, ohartzuz batez ere elkarrizketek darakutsaten hizkera espainol bizia—, eta soilik gero itzuliak ingelesera, itxuraz Minsheu jaunak berak.¹³

¹⁰ «[*The Dialogues* [Mikoletarenak] *which I thinck are the same with those in Minshewes* [sic] *Dictionary*». (Dodgson 1899: 201; Hidalgo argitaratzeko a).

¹¹ Minsheu jaunaren inguruko berri zehatzago, in Salmon (2003).

¹² Elkarrizketa hauek 1599an Minsheuren beste bi libururekin batera argitaratu bide ziren: *A Dictionarie in Spanish and English...* (391 or., gehi aurretiko beste 12); bigarrena, *A Spanish Grammar...*, amaieran erretra bilduma batez zenbait testu espainoletatik jasoak (84 or., gehi aurretiko beste 8). Azkenik, aipatu *Elkarrizketak* (68 or., gehi aurretiko beste 4). Badirudi (ik. Suárez 2018: 237) orduan liburuki batean argitaratu zela *Hiztegia*, eta aparte, beste bigarren batean batera koadernatuak, *Gramatika* eta *Elkarrizketak* (nahiz bakoitza bere orrialde zenbakitze propioz); baina hau ezin izan dugu ziurtatu, sarean 1599koa soilik elkarrizketen atala dagoelako, eta hiru atalen argitalpena osorik bakarrik 1623koa —hau jada liburuki bakarrean argitaratu bide zena—.

¹³ Cidek hipotesi arrazoitua egiten du elkarrizketen sortzaile izan ote zen Antonio del Corro (Sevilla, 1527-Londres, 1591), Espainiako fraide jeronimotarra, protestante luterano eta kalbinista, 1557tik Espainiatik deserriratu, eta 1569tik Londresen finkatua 1591n hil zen arte. Nahiz ez den ezagun Corro jaunaren jatorrizko halako idazkirik, bai hauen aipamenak Corroren 1586ko *Reglas gramaticales...* libururekin batera argitaratzekoak bide ziren hala moduzko «elkarrizketa batzuk», azkenean argitaratu ez bide zirenak «langileen zabarkeria» tarteko (1586: sarrerako eskaintza, v zbg.). Egin dira bestelako hipotesiak ere, eta bada aipatu Cidena zalantzan jartzen duenik ere (Suárez 2018: 237-8). Aipagarri, Corro jauna denbora batez izan bide zen 1559an Nafarroako Erresumako gortean Joana III.a Albreteko (1528-1572) erreginarekin (1555-1572), zeinak hurrengo 1560ko urtean aitortu zuen jendaurrean bere sinesmen kalbinista, eta Leizarragari agindu Itun Berriaren itzulpena, 1571n argitaratua. Corro jaunak aitortzen du (1586: sarrerako eskaintza, iv zbg.) berak frantsesa ikasten ziharduen bitartean jardun zuela espainola irakasten Joana erreginaren seme Henrikeri (1553-1610), Nafarroako errege Henrike III.a izango zena (1572-1610), eta Frantziako Henrike IV.a bihurtuko (1589-1610), meza bat gorabehera.

Elkarrizketak Minsheuk berak berrargitaratu zituen bere bizitza garaian 1623an,¹⁴ zenbait aldaketa txikirekin konposizioan, ingeles —batez ere— eta espainol ortografia eguneratuz, edo aurreko akatsen bat zuzenduz.¹⁵ Ez dirudi *Elkarrizketak* Ingalaterran berriro argitaratu zirenik 1706ra arte (Cid 2001: 18; Foulché-Delbosc 1919: 77-80). Baina espainolezkoek arrakasta berezia ezagutu zuten bere aldetik, eta aurkitu ere beste zabaltze biderik European, Mikoletaren lanaren dataren aurretik ere, Frantzian, Herbehereetan eta Italian behintzat (Lakarra 1993: 55-58; Cid 2001: 18-29).¹⁶ Beraz, izatez, hauek ere izan zitezkeen berez Mikoletarenen jatorri.

2.2. Oudin, Luna, Franciosiniren, Minsheuren elkarrizketak Mikoletarenen aurretik

Dakigula, beste hiru autorek argitaratu zituzten espainolez Minsheuren elkarrizketak Mikoletaren eskuizkribuaren 1653ko dataren aurretik (eta hauen itzulpenak ere frantsesez, italieraz eta are alemanez). Hamar argitalpen ezagutzen ditugu: Cesar Oudin frantsesarenetiko bost, Juan de Luna espainolaren bi, eta Lorenzo Franciosini italiarrarenetiko hiru.

- Cesar Oudinek¹⁷ (1560?-1625) 1608an berrargitaratu zituen lehenengo aldiz Minsheuren 7 elkarrizketak espainolez, ortografia aldatu propio, jatorrizkoaren nahikoa desberdinez (garaikotuagoz, seguru asko), eta hauen ondoan elkarrizketen itzulpen frantsesa, berak egin. 1611n berrargitaratuko ditu, eta 1622an berriro (orduaz bere kabuz ekarritako beste 8. elkarrizketa bat erantsiz bi hizkuntzetan, eta amaieran *Nomenclator* hiztegitxo). 1622ko lan hau 1625ean berrargitaratuko du Juan de Lunak, Oudinen lanaren aurretik bere beste 5 elkarrizketa propio emanaz bi hizkuntzetan. Azkenik, 1650ean argitaratuko ditu Oudinen 1622ko 8 elkarrizketak honen seme Antoinenek, lau hizkuntzetan emanak, frantses eta espainolaz gain, alemana eta italiera gehituta, eta jatorrizkoekiko zenbait aldaketarekin.¹⁸

¹⁴ Orduan itxuraz azaleztapen bakarraren barne 1599ko beste bi liburuekin batean josia (*Hiztegia* eta *Gramatika*), nahiz bakoitak jarraitu zuen izaten bere orrialde zenbakitze propioa.

¹⁵ Cidek berrinprimatze soiltzat jotzen du (2001: 18): «Los *Diálogos* de Minsheu tuvieron una nueva edición inglesa en 1623, simple reimpresión de la primera». Eta oin oharrean eranstean: «Aunque Foulché-Delbosc (al. M. Gauthier), la cataloga como edición exenta, se trata en realidad de una reimpresión que, como la ed. de 1599, agrupa, con portadas distintas, el *Diccionario*, la *Gramática* y los *Diálogos*». Nolanahi, 1623ko berrinprimatzeak baditu aldaketak eta zuzenketak ortografian —batez ere ingelesezkoan— eta konposizioan 1599koaren aldean (ik. besteak beste 2.3.2 atalean aipatuak, eta zenbait ikusgarri amaierako Eranskinetan).

¹⁶ Argitalpen eta berrargitalpenen zerrenda exhaustibo(ago)a-edo, in Foulché-Delbosc (1919: 77-80).

¹⁷ Aipagarri da gure kasuan Cesar Oudin ere hezia izan bide zela aipatu Nafarroako errege Henrique III.aren gortean —gerora Frantziako Henrike IV.a ere—, eta jardun zuela honen «Secrétaire Interpreté du roy ez langues Germanique, Italienne et Espagnolle. A Paris» gisa, aitortzen duen legez bere 1597ko *Grammaire...* liburuaren izenburuan.

¹⁸ J. Sevillak Oudinen obraren nahikoa argitalpen goiztiar gehiago aipatzen ditu (1993: 367): «Esta traducción alcanzó gran éxito en su época, como se refleja en las diez reediciones que se hicieron desde 1608 hasta 1615». Baina ez dugu hauen batere arrastorik topatu, aipatu 1611koaz gain —bila bai ibili garen arren—.

- Juan de Luna (1575?-1645), espainol protestante Parisen atzerriratuak, 1619an argitaratu zituen lehen aldiz 5 elkarrizketa propio —Oudinenen aipatuak—, eta hauei erantsi, 6.etik 12.era, Minsheuren 7ak, berak ere ortografia propioz —garaikotuagoz-edo, Oudinenaren antzekoago (ez berdin), eta Minsheurenaren nahikoa desberdin—, eta bestelako nahikoa aldaketa gehiagorekin¹⁹ —«corregidos, y emendados» dio berak—, eta ez Minsheurenaren modu «korrnpuuetan» «[que se] pensara ser su autor algun Vizcayno» (1619a: 7-8, 1619b: 10-13).²⁰ Lunak 1621ean berrargitaratu zituen elkarrizketak soilik espainolez, 1619a-ko inprimatze eta orrialde zenbakitze berberez (nahiz Samuel Thiboust-en «dendan»), errefrau eta abesti gortesau bilduma erantsita. Azkenik, 1625ean argitaratzen ditu berriro espainolez eta frantsesez bere 5 elkarrizketak, eta ondoren Minsheurenak zenbakitze propioz —frantsesez Cesar Oudinenen bertsioan—, gehi goian aipatu Oudinen 1622ko eranskinak.²¹
- Lorenzo Franciosinik ere (1600?-1645?) 1626an argitaratu zituen Minsheuren 7 elkarrizketak —Oudinenetiko bertsioa, dio Cidek (2001: 19)—, gehi Oudinek 1622an erantsi 8.a eta *Nomenclatorra*, denak espainolez eta *toskaneraz* (≈ italieraz edo). 1638an egiten du 2. argitalpena, orduan errefrau bilduma bat gehituta, eta honen berrargitalpena egiten da 1648an.²²

1653tik aurrera badira Minsheuren elkarrizketen hainbat argitalpen gehiago Europan,²³ baina hauek ezin izan dira Mikoletarenen jatorrizko. Bestalde, ziurrak badira ere aipatu argitalpenak Mikoletaren lanaren aurretik (agian gehiago ere, baina ez dirudi), pentsa liteke, inprimaturiko argitalpenez gain, bestela ere zabaldu ote ziren elkarrizketak eskuzko kopietan, hauen arrakastaren fruitu —Mikoletaren eskuizkribuan bezala—, eta hauek eskuz esku igaro, eta halakoren bat izan agian Mikoletaren eskuetara heldu zena, eta ez kopia inprimatua. Edonola ere, uste dut badaukagula esatea (2.3 atala) Mikoletarenetiko espainolezko eskuizkribuaren oinarrian behintzat zuzenean dagoela Minsheuren 1599 edo 1623ko argitalpenetako bat, eta ez aipatu besteetakoren bat, nahiz hura ere ez izan guztiz fidela Minsheurenei.

¹⁹ Cidek (2001: 19-28) nahikoa sistematikoki jasotzen ditu alde horiek Minsheuren jatorrizkoen eta Lunaren aldaketen artean, besteak beste Lunaren argitalpena nabarmen urruntzen dutenak Mikoletaren espainolezkotik, nahiz inoizka soilik biok erakutsi berdin, ez Minsheuk, ez Oudin eta ez Franciosinirenetikoez dituzten aldaerak.

²⁰ 1619ko argitalpen honek bi modu ditu, biak ere Parisen Miguel Danielen etxean, eta biak konposizio tipografiko berberekoeak, nahiz orrialde zenbatze desberdinekoak. Batean (1619a) soilik espainolez ematen dira elkarrizketak, denera 464. or. zenbatu, eta bestean (1619b, 589. or. zenbatu), berriz, espainolez ezkerreko orrialdean eta frantsesez eskuinekoan (Minsheuren elkarrizketen frantsesezko bertsioa Oudinenaren).

²¹ Lunaren lan hauen eta besteren berri zehatzago, in Andrés (2015).

²² Aipatu Oudin, Luna, zein Franciosinirenetiko argitalpen guztiak aurkitu ditugu sarean.

²³ Lakarrak dioden moduan (1993: 58): «Foulche-Delbosc-ek 27 edizio oso aipatzen ditu Jose Maria Sbarbi-ren 1874koa baino lehen; ez da zer pentsa horiek direnik izandako guztiak. Zatikazkoak, elkarrizketa solteenak (Cesar Oudin-ek bere gramatikaren edizio anitzetan ezarri zuen 3.a, demagun) ez bide ziren urri izan».

2.3. Mikoletaren espainolezko elkarrizketek Minsheuren argitalpenetako bat dute zuzeneko oinarri (eta ez beste argitaratzaileenik)

Ziur pentsa liteke Mikoletarenetiko eskuizkribuan jasoak diren espainolezko elkarrizketak Minsheuren bi argitalpenetako batetik direla ekarriak, eta ez elkarrizketok ezagutu zituzten aipatuetako beste batetik.

Arrazoi nagusia: soilik Minsheuren argitalpenek aipatzen dute lehen elkarrizketaren barne, biek berdin (7),²⁴ 1599-03-10eko data (ikuzleak —Alonso zerbitzariaren nagusi Peruren— arropak garbitzera eraman bide zituen egunekoa), eta Mikoletarenetiko eskuizkribuak ere data berori jasotzen du espainolez zein euskarara itzulia.

1653 aurretiko aipatu beste argitalpen guztiek beste data bat aipatzen dute, denek ere hurbilagoa beren argitalpen urtetik. Hala 1607ko urtea aipatzen dute Oudinen 1608, 1611 eta 1625eko argitalpenek, eta Lunarenek ere. Oudinen 1622koak urte haxe aipatzen du, eta 1650ekoak, 1649koa. Franciosinirenetiko hirurek 1625eko urtea aipatzen dute. Soilik Minsheuren argitalpenen erabilera zuzen edo zeharkakotik ezagut liteke Mikoletak jasotzen duen data. Mikoletarenetiko elkarrizketek beste data bat jasoko zuketean oinarrian beste argitalpen bat balute, ezin Minsheurenetikoa (1653: 14v; 1988: 212-3): «Martien amargaun [*< amargaren ≈ [h]amargarren*] egunean, milla ta bost eun ta Laurogue ta emerecico vrtean».²⁵

2.3.1. Beste zenbait antzekotasun Mikoletaren espainolezko elkarrizketa eta Minsheuk argitaratukoaren artean (eta ez beste argitaratzaileek)

Nahikoa bide dateke goikoa Mikoletaren eta Minsheuren espainolezko elkarrizketen arteko lotura zuzena finkatzeko, baina badira ere beste ezaugarri bitxi batzuk soilik Minsheuren argitalpenetan ageri direnak —ez besteetan—, eta Mikoletarenetikoan errepikatzen, aurreko ustea ziurtatzera letozkeenak.

Batzuk nahikoa esanguratsuak, ondoko laurak bezala (lehen hirurak, gainera, gutxienez «bitxi» edo are akats diratekeen neurrian garaiko espainolez ere):

- Minsheurenek diote bitxi edo (1) «Mas vale que *miénto* yo, que no el año», emanez *miento* aditza indikatiboan, eta hala errepikatzen Mikoletarenetikoan (1653: 12r; 1988: 197): «Mas vale que *miento* yo q^s no el año».²⁶ Beste argitalpen guztiek darabilte subjuntiboa (Oudin 1608: 2; Luna 1619a: 103; Franciosini 1626: 8):²⁷ *miental miēta*.

²⁴ Minsheuren aipamenak, besterik aipatu ezean, 1599ko argitalpenekoak dira. Orrialdeketa berdina da bietan, eta hala, soilik orrialde zerbakia eman dugu.

²⁵ Saiatu gara Mikoletaren eskuizkribuko aipuetan zein Minsheurenetikoetan jatorrizko grafia ahalik eta fidelenik gordetzen, hauen bistara ere neurri batean behintzat jabetu ahal izateko bai Mikoletarenetiko eskuizkribuko ortotipografia ezaugarrien kaotikotasunaz, zein hauen desberdintasun kaotikoaz espainolean Minsheuren aldean.

²⁶ Zalantza egin liteke *miento* horren azken bokalaren inguruan ageriko *o* ala azken arrasto zuzena gutxi edo gaizki markatua lukeen *a* ote den. Hainbestearino non Sarasolak *mienta* transkribatzen duen, Sanpere jaunaren 1880 hiru argitalpenetan bezala. Zelaietak nolana *miento* transkribatzen du, Dodgsonék 1897an bezala. Seguru asko legoke irakurketa zalantza gutxiago Minsheuren jatorrizko *miento* indikatiboa ez balitz horren «bitxi» testuinguruan.

²⁷ Aurrerantzean: O = Oudin (1608); L = Luna (1619a); F = Franciosini (1926).

- Minsheuren (1) *cerceganillo*²⁸ darabilte haize izen (cf. lat. *cercius* < *circius*, esp. *cierzo*), eta Mikoletarenetikoak (1653: 12r; 1988: 197) *çerçeganillo*. Beste argitalpen guztiek (O: 3, L: 104, F: 9) *zarzaganillo* —ohiko(ago)a edo—.
- Akats-edo, Minsheuren (7) *barraremos* bitxia ematen da («regarémos y *barrarémos* éste apofénto»), eta Mikoletarenetikoan ere hala errepikatzen (1653: 14v; 1988: 212) *barraremos*.²⁹ Beste guztiek (O: 18, L: 120, F: 25) ohiko *barraremos* diote.
- Minsheu (7) eta Mikoletarenetikoek (1653: 14v; 1988: 212) diote «el diablo (se) *buelue*» (Mikoletak *se* bihurkaria gabe), eta esaldia ematen duten O eta Lk (O: 17, L: 120), berriz, «el diablo se *torna*». Esanguratsua da (Fk ez du ematen esaldia).

Beste antzekotasun berezi batzuk, berriz, soilik Minsheu eta Mikoletarenetikoetan ageri badira ere, ez dirateke horren esanguratsuak, garaiko espainolezko aldaera behintzat aukerakoak-edo izan litezkeelako, batzuk zein besteak. Hala, esateko (grafiak grafia):

- Minsheuk dio «*Éffo hará lo*» (1599c: 7), «*Effo hará lo*» (1623c: 7, Lunak bezala), eta Mikoletarenetikoak ere «*Effo haralo*» (1653: 14v; 1988: 212); (O: 17, F: 25) tileta gorabehera: «*Effo lo hará*».
- Minsheu (7) eta Mikoletarenetikoak (1653: 14v; 1988: 212) diote «*a Puerta çerrada*»; (O: 17, L: 120), berriz, «*de puerta cerrada*» (Fk ez du ematen esaldia).
- Minsheu (3) eta Mikoletarenetikoak (1653: 13r; 1988: 202) diote «*Corre, abre presto*»; (O: 7, L: 108, F: 14) «*Corre abrele presto*».

Ezinezkoa da Minsheu eta Mikoletarenetiko testuen artean halako parekotasunak irudikatzea, ez balitz Minsheuren argitalpenetako bat Mikoletarenetikoaren jatorrizko eredua.

2.3.2. *Ezin jakin Minsheuren 1599ko argitalpena ala 1623koa den Mikoletaren espainolezko elkarrizketen oinarrian*

Minsheuren 1599 eta 1623ko argitalpenak ez dira berdinak, ez konposizio tipografikoan, ez ortografian, ez ingelesez —batez ere—, eta ez espainolezko aldeetan. Baina Mikoletarenetiko kopiaren laburrean zaila da bereizi ahal izatea bi argitalpenetako zeinetan izan lezakeen oinarria Mikoletaren jatorrizkoak, bi argitalpenak berdinak ez diren arren, bien arteko desberdintasunak oso txikiak direlako.³⁰ Gra-

²⁸ Hitza Espainiako RAEren *CORDE* corpusean 1599ko agerpen honetan jasotzen da soilik. *Zarzaganillo*, berriz, hirutan (gaurko *DRAE*k bezala). Corominas-Pascualen hiztegi kritikotimologikoan ere soilik azken aldaera hau aipatzen da, nahiz jatorrian *cerce*- aldaera izan aukerakoa.

²⁹ Esanahi bereko latin *verrere*-tik. *CORDE*n ez da batere *barrer* = *barrar* aldaera lekukotasunik; baina Corominas & Pascualek (1991-1997: s.v. *barrer*) jatorri bereko *barraiatu* aipatzen dute euskaraz eta *barratu*, zeinen *barratu* aldaera ugari den *OEHD*n (s.v. *barraiatu*).

³⁰ Ik. adibide Eranskinean Minsheuren *Lehen elkarrizketaren* 1599 eta 1623ko hasieren faksimile konparatuak espainolez eta ingelesez, hainbat konposizio aldaketa sumatzeko (lerrokatze aldeak, letra tipografia, grafiak...).

fiaren bat: (1599c: 3) (*El* *señor* (*don Iuan*) → (1623c: 3) (*El* *Señór* (*don Iuan*) —Mikoletarenetikoa (1653: 13r; 1988: 202) *señor*—, baina Mikoletarenetikoa kaotikoa da maiuskula eta minuskulen erabilera nahasia; (1599c: 4) *afentáda la taraçea* → (1623c: 4) *afcentáda la taraçea* —Mikoletarenetikoa (1653: 13r; 1988: 205): *assentadá la tarazea*—. ³¹ Akats zuzenketaren bat (1599c: 7) *çiera* (*aquel cofre*) → (1623c: 7) *çierra* (*aquel cofre*) —Mikoletak bezala (1653: 14r; 1988: 210)—. Eta gehiago, konposizio tipografikoaren aldeak: lerro banaketa desberdinak, letra zuzen eta etzanen banaketa desberdinak...; baina halakoak ez dira islatzen Mikoletarenetiko eskuizkribuan.

Bada nolahi Minsheuren 1623ko espainolezko testuan konposizio akastun nabari bat, *effa comparaciones*, 1599ko *effaf comparaciones*-en aldean, zeinetan 1599koari jarraikitzen zaion Mikoletarenetikoa, eta ez 1623koari. Baina akatsa hain nabarmena izanik 1623ko espainolezkoan, arrunta litzateke zeinahi kopiatzailearen zuzenketa automatikoa-edo irudikatzea 1599koaren alde-edo, eta Mikoletarenetikoa- eta 1599koaren berdintasuna ezin eman liteke ezeren frogaz ziurtzat. Hala diote Minsheuren eta Mikoletarenetikoak:

- «(no me traygáys) *effaf* comparaciones» (Minsheu 1599c: 2).
- «(no me traygáys) *effa* comparaciones» (Minsheu 1623c: 2).
- «(no me traygás [*sic*]) *efsaf* comparaciones» (Mikoleta 1653: 12v; 1988: 199).

2.3.3. Erabili zituen Mikoletak Minsheuren ingelesezko itzulpenak?

Pentsa liteke Mikoletak ezagutu ere bide zuela Minsheuren testu inprimatueta-koren bat, eta bertako ingelesezko itzulpenak ere. Berdina da Mikoletarenetikoa espainolezko eta euskarazko testuen antolaketa bi zutabetan ezker eskuin eta Minsheuk dakarrena ingeles eta espainol artean. Baina hori da itxurazko lan gehienek erakutsi ohi duten antolamendua. Bestelakoan ez dugu inongo aztarnarik sumatzeko Mikoletak uler ote zezakeen Minsheuren ingelesa, eta ez dugu ere sumatu halako batere arrastorik itzulpenaren azterketa zehatzean (Hidalgo argitaratzeko b), nahiz euskarazko pasarte ilunenetan konparatu ditugun hauek beren pareko ingelesezko itzulpenekin (eta are aipatu beste hizkuntzetakoekin).

Eta ingelesa ezagututa ere (garaiko Bilbon merkataritza tarteko, bada harreman nabarmena ingeles hiztunekin), ez da uste izatekoa Mikoletak hura hobeto ezagut zezakeenik espainola baino, eta kasurik hoberenean inoiz ingelesa argigarri gertatu balekio ere espainolezkoa hobeto ulertzeko, ez dirudi ere inondik ingelesezko itzulpena jo litekeenik Mikoletaren itzulpenaren abiapuntu, eragile edo baldintzatzaile. Horregatik ez dugu hemen aipatuko.

³¹ Aldaketa eta eguneratze gehiago itxuraz ingelesezko aldean, zeinetan askeago sentitu bide den Minsheu (edo garaiko argitaratzailea) halakoak eragiteko, nola ondoko adibideak Eranskinean jasotako 1. orrialdearen lehen heren eskasetik, edota ondoko 4. orrialdeko adibide nabarmenean:

— (1599c: 1): *ç* / *nurfē* / *strooken* / *strooke* / *funne* // (1599c: 4): «I praie you hartelie maſter Iohn».
 — (1623c: 1): *and* / *Nurſe* / *ſtrucken* / *ſtrucke* / *Sunne* // (1623c: 4): «I pray you heartly Maſter Iohn».

2.4. Alde nabarmenak Mikoletaren espainolezko elkarrizketen eta Minsheuren jatorrizkoen artean

Ziur izanik ere Mikoletarenetiko espainolezko elkarrizketen jatorria Minsheurenetan —eta ez besteetan—, badira baten eta besteen artean alde nabarmenak, argitu beharrekoak, Mikoletaren itzulpena baldintza lezaketen neurrian. Eta Mikoletak inongo interesik izan ezta ere jatorrizko espainolezko testua aldatzeko eta, aldiz, bai agian bere hartan gordetzeko, kontuan hartu behar da, zeinahi kopia lanek duela berearekin akats aukera, guztiz fidel izan nahirik ere, eta kasuan Minsheuren eta Mikoletaren espainolezko elkarrizketen kopiaren arteko aldeak izan litezke:

- Itzulpena burutu eta gero gertatuak, itzulpenerako erabilitako jatorrizkoa kopiaztzean, direla Sainthill jaunak eraginak ezagutzen dugun kopian,³² edo lehenagokoak —Mikoletak edo inork tarteko beste kopiarik egin izan balu—, Mikoletak itzulpenerako erabilitako testu —fidel(ago)a edo— aldatuaz. Halakoek ez lukete islarik izanen euskarazko itzulpenean.
- Edota, izan litezke aurretikoak ere, jada zeudekeenak Mikoletak bere itzulpena egiteko erabili zuen Minsheuren testuen kopiaren batean —berau aurretik zuzenean Mikoletak egina izan edo beste zeinahik—, eta dagoeneko kopia hori izatea akastuna, edo ez fidela Minsheurenetikiko —eta bada hala pentsatzeko arrastorik—. Halakoek isla lukete euskarazko itzulpenean.

Eta itzulpena burutu eta gero eragindako akatsez gain (ik. 2.4.1.3 atala), bada susmorik irudikatzen Mikoletak itzulpenerako erabilitako espainolezko jatorrizkoan bazela jada Minsheuren jatorrizko elkarrizketen aldean zenbait akats edo alde, nekez izan litezkeenak Sainthillen azken kopiakoak. Halakoen artean:

- Batetik, hainbatetan testu aldaketa nabarmenak gertatzen direlako (hitz galarak, eransketak, antzeko hitzen arteko aukerako aldaketa sinonimotzakakoak—edo, hitzen ordenaren aldaketak...), ez diratekeenak akats —akats handi behintzat— garaiko espainolerako, baizik aukerako aldaera edo egokitzapen (2.4.1.1 eta 2.4.1.2 atalak). Eta aldaketa hauetako zenbait argi-edo islatzen da Mikoletaren euskarazko itzulpenean, nondik eratorri ahal den aldaera jada bide zegoela Mikoletak itzulpenerako erabilitako kopian (kasuan kasu aipaturiko dugu ondoko adibideen artean).
- Bestetik, guztiz ohargarria da, susmagarria, horren alde ikaragarria eta kaotikoa aurkitzea Minsheuren eta Mikoletarenetiko espainolezko testuen artean, ortografian, tipografian eta puntuazio marketan, Mikoletarenetiko kopia zuzenean egina izan zedin Minsheuren jatorrizkoen begien bistan.³³ Noski, Corro edota Minsheuren Ingalaterrako XVI. mende amaierako espainolaren sistema

³² Ziur-edo dakigunez gero, ezagutzen dugun eskuizkribua Sainthillen eskukoa dela, eta ez Mikoletarenetiko (Ibarra & Hidalgo 2020 [2022]; Hidalgo argitaratzeko a).

³³ Oso bitxia da, esaterako, Mikoletarenetiko kopian zenbat aldiz falta diren galdera zeinuak (?) espainolez (eta euskaraz ere), Minsheuren inoiz falta ez direnean amaieran —ingeleserako moduan galdera zeinu bakarra galde amaieran—. Minsheuren 1623ko argitalpenean oso argiak dira galde zeinuak. 1599koan, berriz, —ezagutzen dugun kopian— ez da horren argia galdera zeinuaren tipoa, eta maiz, gainera, ez da behar bezala inprimatua ageri. Baina ez dirudike horrek zerikusirik izan lezakeenik Mikoletarenetiko galde zeinuen galera ohargarrian.

ortotipografikoak ez du zertan bat etorri Mikoletaren xvii. mende erdi aldeko Bilbokoarekin —oro har, Mikoletarenetiko espainolaren ortografia gehiengan hurbilagokoa da (garaikotuagoa?), Oudin, Luna edo Franciosinirenek darabiltenetik, Corro eta Minsheurenetatik baino—, baina hainbestekoak dira aldeak Minsheu eta Mikoletarenetiko ortografien artean, eta batez ere horren kaotikoak eta sistematizazio gabeak (ik. 2.4.2 atala), non...

...non garamatzaketen pentsatzera —aipatu beste testu aldaketa nabarmenak ere kontuan—, Mikoletak itzulpenerako erabilitako espainolezko elkarrizketen jatorrizkoa ere ez ote zen beste eskuizkribu bat, ez Minsheurenak zehatz fidel kopiatu nahiz egina, ez behintzat ziur eskuizkribu ondoren zuzendua jatorrikoen aldean. Eta aldeak halakoak dira, eta hain kaotikoak, non, bitxi balirudike ere, are pentsa litekeen ez ote ziren testu horiek transmisio katearen unerren batean ahoz diktatuak izan, eta hala jasota, paperean idatziak, Mikoletak edo dena delakoak:

- Delakoaren eredu —kasuan deseredu— eta uneko irizpide ortotipografiko kaotikoen arau.
- Halakoaren epe laburreko memoriaren jukutriak pairatuz —nondik agian baliokidetzako egokitzapenak, akats (handiegi behintzat) ez diren testu aldaketa nabarmenak—.
- Gero, Minsheuren jatorrizko argitalpenik zuzenean erabili gabe, batzuen eta besteen arteko aldeak zuzentzeko edo gutxitzeko inongo interesik gabe.

Ondoren biltzen ditugu halako aldeen adibide esanguratsuak, zeinen artean euskarazko itzulpenean ere isla dutenak, kasuan kasu aipatzen ditugunak: 2.4.1 atalean testu aldaketak erakusten dituztenak, eta 2.4.2 atalean orto(tipo)grafia alde nabarmenak.³⁴

2.4.1. Testu aldaketa ohargarriak

Hiru ataletan bereizi ditugu:

- Garaiko espainolaren aukeren artekoak-edo izan litezkeenak, nahita edo nahigabe eraginiko egokitzapentzat jo litezkeenak, eta eragina izan lezaketenak euskarazko itzulpenean (2.4.1.1).
- Garaiko espainolean ere akats edo bitxikeria idiosinkratiko izan litezkeen hainbat testu aldaketa, zerbait iradoki lezaketenak jatorrizko eskuizkribuaren egilearen hizkuntza ezaugarriez, eta agian eragina izan lezaketenak euskarazko itzulpenean (2.4.1.2).
- Soilik itzulpena burutu ondorengo akats edo aldaketa diruditenak, ez dutelako utzi itzulpenean aurretikoak izan balira ezinbestean edukiko zuketena isla (2.4.1.3).

³⁴ Bizcarrondok (2002: 236-237) jasotzen ditu alde horietako batzuk, eta batzuk iruzkintzen ere (2002: 224), baina ez dira aldeak sistematizatzen, ez erabiltzen Bilboko xvii. mendeko erromantzearen berezitasunak aipatzeko.

2.4.1.1. *Garaiko espainolaren aukeren artekoak edo*

Atalean aipaturiko aldaerek indartuko lukete hipotesia, ezagutzen dugun Mikoletarenetiko espainolezko testua —eta Mikoletak itzulpenerako erabilitako espainolezko jatorrizkoa ere— ote den fideltasun kontu osorik gabe egindako kopia bat, ez Minsheurenen bistara zuzendutakoa, agian ahoz diktatu, eta belarriz jaso eta idatzitako testua.

2.4.1.1.1. *Hitz aldaketa edota nahaste esanguratsuak (eta gaizki ulertuak edo)*

Ondoko bi adibideek erakutsiko lukete Mikoletak itzultzeko darabilen espainolezko kopiak jadaneko bazituela akats horiek espainolez, biek ere bere isla dutelako Mikoletaren euskarazko testuan. Eta ez genituzke Mikoletaren itzulpen horiek ere esperoko berak egin izan balu zuzenean itzulpena Minsheuren testuen gainean. Hala:

- *despechan* → *despachan*: aldaera ohargarrienetakoa, Minsheuk (3) (eta beste guztiek ere) diote: «Si Señor *despéchan* me». Mikoletarenetikoan (1653: 13r; 1988: 203), aldiz: «Si Señor, *despachan* me». Espainolezko *despechar*/*despachar* aditzen arteko aldea. Kasuan Mikoletak *despatxatu* ulertzen eta itzultzen duena euskaraz ('zerbitzatu; (kontuak) konpondu/bideratu'), eta ez, berriz, Minsheuren jatorrizko *despetxatu* (cf. *OEH*, s.v. *despitatu* 'haserretu, sumindu; desesperatu' —nola ere beste hizkuntzetako itzulpenetan—). Minsheuren (eta bes-teen, grafia aldeak gorabehera) ondokoa da jatorrizko segida, lehenik *despachan* aditza erabiliz ('zerbitzatu'), eta ondoren *despechan* ironiaz ('haserrarazi'): «Cómo anfi no *despáchan* a v.m?» galderari erantzun: «Si Señor *despéchan* me». Mikoletaren *despachan me* ez da ondo lotzen Peru jaunaren aurreko kexarekin negozioak txarto doazkiolako. Dio Mikoletak euskaraz: «—Selan alan estaude *despachetan* orren meçede orí[?] / —Bay Xauna *etendaude* 'Zelan hala ez dute *despatxatzen* horren mesede hori? / —Bai, jauna! *Egiten* dute'; h.d., 'bai, despatxatzen/zerbitzitzen naute'. Mikoletak, edo honen jatorrizko testuak, ez dute bereizten jatorrizkoaren ironia *despatxatu* eta *despetxatu*-ren artean. Eta horrek esan nahi luke Mikoletak itzulpenerako erabilitako kopian ere *despachan* zegoela (ezagutzen dugunean bezala), edota behintzat Mikoletak *despachan* ulertu zuela hartan, eta hala igaro zela ezagutzen dugun Sainthillen kopiara, zein euskarazko itzulpenera.
- *aora* → *ara*: Gaur eguneko espainolezko *ahora* → *ara* bihurtua. Corominas-Pascualek ez du biltzen espainolez *ara* aldaera *ahora* esanahian, bai katalanez eta okzitanieraz. *Ara* bada gaur ere oraindik espainolez *ahora* ahoskatzeko modu arruntetako bat. Mikoletak bere idazlanean beste hiru bider behintzat darabil *aora* hitza (< *ahora*), bitan elkarrizketetan (baliokide, batean *orayn* ematen du, bestean [*h*]au erakuslea). Aipatu kasuan ez du halako itxuran itzultzen, eta ez dirudi ere (hala) ulertzen duenik. Minsheuk 1599an dio (6, eta antzera Oudinek eta Franciosinik grafia gorabehera; Lunak ez ditu ematen lehen bi hitzak): «*Aora* feñór [1623koan *Señór*] bien eotá lo hecho, (no mas que perderémos la gana *de el comér*)». Hiztunak aditzera eman nahi du asko jan dutela jada aurretik eta ez duela gehiago nahi. Mikoletarenetikoak (beste hainbat aldaketarekin; 1653: 14r; 1988: 210), berriz: «*Ara* señor, bien eotá lo hecho,

(no mas que perdaremos la gana *de* comer)». Eta euskaraz: «*Ea* Xauna, au ondo Eguinda, (es gueyago Serren galdugueñ Xateco gurea)» '*Ea* [*sic*] Jauna! Hau ondo eginda. (Ez gehiago zeren galdu ge[g]in/genegike // galduko genuke jateko gura)'. Testuinguruan *ahora* (> *ara*) horrek denborazko balioa, eta nolabait adbertsatiboa har lezake (*DRAE*) —aurreko egoerarekiko kontrajartze (cf. *ahora bien*)—, eta zail dirudi kasuan baliokide jotzea euskaraz *ea* partikula —harridurazko, desideratibo, galderazko... (cf. *OEH*, s.v. *ea*)—. Hala, izan liteke Mikoletak ez ondo ulertu izana jada berak erabilitako Minsheuren espainolezko elkarrizketen kopian aurkituriko *ara* hori, eta kontua nolabait konpondu nahi izana euskaraz *ea* partikula erabilia modu etereo ez oso ortodoxo batean.³⁵

2.4.1.1.2. Hitz aldaketa (egokitzapen ?) ohargarriak

Ondoren jasotakoak egokitzapen baliokide litezke, nahiz ez diogun halako aldaketa asmo kontzienterik atzeman Mikoletari. Izan litezke nahigabe burututako aldaketak, kopiagilearen epe laburreko memoria jokoan, edota fideltasun asmo osorik gabeko kopiatze lanaren adibide.

- *fuera* → *fuese*: Minsheuk (2) (eta beste guztiak antzera, grafia gorabehera) diote: «(Éllo fuéra,) Si *fuéra*, *v.m.* perfóna Sospechófa». Mikoletarenetikoak, aldiz, baliokide, baina desberdin (1653: 12v; 1988: 199): «(Eso fuera) si *VM fuese* persona sospechosa». Kopiatzailearen memoria laburraren amarru? —ohart bedi ere ordena aldaketa (eta are tipografikoa): *fuera*, *v.m.* → *VM fuese*—.
- *es* → *de*: Minsheuk (4) (eta besteek antzera) diote: «(De que madéra es?)... la blánca *es* marfil». Mikoletarenetikoak (1653: 13r; 1988: 204): «la blanca *de* Marfil». Euskaraz, ez kopularik, ez izenlagun atzizkirik: «Suría Marfila» 'zuria marfila'.
- *la* → *esa*: Minsheuk (7) (eta besteek antzera) diote: «*cierra la* puérta». Mikoletarenetikoak (1653: 14v; 1988: 212), berriz: «*çierra essa* Puerta». Euskaraz erakuslerik gabe edo: «ysi eguissu atea» 'itxi egizu/ezazu atea'.
- *a* → *de*: Minsheuk (6) (eta besteek antzera) diote: «den *nos a* bevér» [1623-koan *Den...*]. Mikoletarenetikoak (1653: 14r; 1988: 210), berriz: «Den *los de* beber». Euskaraz: «Betor edaten» (aurrerago 2.4.1.2.2 atalean, *nos* → *los* aldaketa zentzugabeaz).
- *ni* → *y*: Minsheuk (6) (eta besteek antzera) diote: «que (*ni*) *por* yr a la ygléfa *ni* dar çevada, (no fe pierde jornada)» (Minsheuk lehen *ni*-a barik). Mikoletarenetikoak, berriz, ez lehena ez bigarrena (1653: 14r; 1988: 210): «que *por* Oyr Mífsa *y* dar ceuada» (ik. beherago ere).

³⁵ Minsheuk ingelesez (6) *Well Sir* ematen du *Ahora Señor* hori, Oudinek (1608: 15) frantsesez bi-xiagi *Orsus Monsieur*, eta Franciosinik itxuraz ildo beretik (1626: 23) *Horsù Signore* (*orsus* zein *horsù* biak zaharkituak eta itxuraz latinezko *hoc* 'hau' + *versus* 'norantz'etikoak (('etorri) hona(ntz)', ≈ 'tira, bai zera'). Akademia frantseseko hiztegiak dio gaur egun: «*or sus* se dit familièrement pour exciter, pour encourager, pour exhorter».

- *que* → *de*: Minsheuk (8) (eta besteek antzera) diote: «No ay aquí mas *que* ocho». Mikoletarenetikoak (1653: 14v; 1988: 213): «No ay aquí mas *de* Ocho». Euskaraz «sorçi Vaxe» ‘zortzi baizen’ (agian itzulpena burutu ondoko kopi(et)ako aldaera?).
- *quartillo* → *quarto*: Minsheuk (4) (eta besteek antzera) diote: «*vn quartillo* de cabrito affádo». Mikoletarenetikoak (1653: 13r; 1988: 203): «*un quarto*». Euskaraz ere *lauren* ‘laurden’, ez *laurdentxo* edo antzeko.
- *al almuérzo* → *a almorzar*: Minsheuk (8) (eta besteek antzera) diote: «para que os ayudára *al almuérzo*». Mikoletarenetikoak (1653: 15r; 1988: 214), berriz: «paraque OS ayudara *a almorzar*». Euskaraz, *almorzetan*, nondik agian pentsa litekeen aldaketa jadaneko zela Mikoletak itzulpenerako erabilitako jatorrizko espainolezkoan.
- *sonezito* → *sonito*: Mikoletarenetikoak (1653: 13v; 1988: 205) *sonito* bitxia dio,³⁶ Minsheuk (4) (eta beste guztiek) *sonezito* diotenean. Euskaraz *os chu bat* ‘hostxo’ dio, beharbada itzulpena burutu ondoko kopi(et)ako aldaera (?).

Ondokoa, berriz, zalantza gabe da aldaketa kontzientea, garaiko arima katoliko batek eragina.

- *ir a la iglesia* → *oir misa*: Minsheuk (6) (eta besteek antzera) diote: «por yr a la yglésia». Mikoletarenetikoak, berriz, dio, aldaketa idiosinkratikoagoan nonbait (1653: 14r; 1988: 210): «por *Oyr Mífsa*», euskaraz ere ematen dena «Missa ensunagati» ‘Meza entzunagatik’.

2.4.1.1.3. Zenbait aldaketa (egokitzapen?) foniko-grafiko edo ohargarri

Beharbada adieraz lezaketenak jatorrizko kopiagile baten espainolaren bereizgarri-rik:

- *I(uan)* → *J(uan)*: Minsheuk (eta beste guztiek) idazten dute *Iuan*;³⁷ Mikoletarenetikoak, beti *Juan*.
- *amenecido* → *amanecido*: Minsheuk (1) (eta Lunak, 102 —CORDEk jaso adibide bakarra—) diote *amenecido*; Mikoletarenetikoak (1653: 12r; 1988: 196), ohiko *amanecido* (Oudin eta Franciosinirenetikoek bezala).
- *durmiendo* → *dormiendo*: Minsheuk (1) (eta besteek antzera) diote (erabiliago den [CORDE]) *durmiendo*; Mikoletarenetikoak (1653: 14r; 1988: 210), *dormiendo*.
- *judío* → *judeo*: Minsheuk (4) (eta besteek antzera) diote *judío*; Mikoletarenetikoak (1653: 13r; 1988: 203), *judeo* (garaian bestela lekukotu gabea espainolez [CORDE]).
- *adere-* → *adre-*: Minsheuk (2, 4) (eta besteek antzera) diote *adereçármel adereçádo*; Mikoletarenetikoak (1653: 12v, 13r; 1988: 200, 204), ez hain erabili (CORDE) *adreZarmel adrefsado*.

³⁶ Nahiz RAEren CORDE corpusean jasotzen den hitzaren halako beste agerpen bat 1500 ingurukoa.

³⁷ Minsheuk, hala ere, hirutan ematen du *juan/Juan* izena jotaz; 47 aldiz *I* maiuskulaz, ondo kon-tatu badugu.

- *Lee* → *Lé*: Minsheuk (7) (eta besteek antzera) diote *Lee la pues*. Mikoletarenetikoak (1653: 14v; 1988: 212), *Lé la pues*.
- *despensero* → *dispensero*: Minsheuk (7) (eta besteek antzera) *despensero*. Mikoletak (1653: 14v; 1988: 211), ezohikoagoa den (*CORDE*) *dispensero* bide dio³⁸ (euskaraz *dispenseru*).
- *adónde* → *donde*: Minsheuk (eta besteek antzera) 5 aldiz darabilte *adónde* galdegilea eta behin *de donde*. Mikoletarenetikoak gordetzen du *de donde*, eta 3 bider ere bai *adonde*: «*Adonde Fue Hecho?*», «*Adonde yremos[?]*», «*Adonde La tienes[?]*». Bitan *donde* hutsa aldatzen (1653: 13v, 13v; 1988: 206, 207 —Minsheu 5, 5—): «*Y adónde le hallarémos...?*» → «*Y donde hallaremos... [?]*», «*De adonde truxifte eftos pastéles?*» → «*Dedonde truxistes estos pasteles?*».
- *ansi* → *assi*: Minsheuk (eta besteek antzera) 3 bider darabilte *ansi*; Mikoletarenetikoak bitan, eta hirugarrenean *assi*, zein den bestela ere ohiko forma Mikoletarenetiko eskuizkribuan (1653: 14v; 1988: 211 —Minsheu (6)—): «*Anfi es verdád*» → «*Assi es Verdad*».
- *al* → *a el*: Minsheuk (eta besteek antzera) diote «*al que díze*» (Franciosinirenetikoek «*à lo que dize*»). Mikoletarenetikoak, «*a el que díze*».

2.4.1.1.4. Hitz galera ohargarriak³⁹

Hainbat, itzulpena burutu aurretikoak diruditenak, euskaraz ere gertatzen diren neurrian:

- *a* → *ø*: Kasu ohargarria bide da Minsheuk (1) emaniko «*Tu adevínas⁴⁰ a tu provécho*» esaldia. Mikoletarenetikoan (1653: 12r; 1988: 198): «*Tu adúinas Tu provecho*» (ilunxeagoa edo), bidean *a* preposizioa galduta (*tu provecho* bihurtua aditz objektu zuzen, eta ez Minsheureneko moduzko adizlagun *a tu provecho*). Testuinguruan, Alonso zerbitzariak aurretik dio: «*Araynguno estago yñor Xayguíríc*» ‘Oraindino ez dago inor jaikirik/jagirik’, eta Peru jaunak erantzuten aipatu esaldia, adierazi nahian zerbitzariak hori esaten, pentsatzen edo uste duela; h.d. horrela iragartzen edo asmatzen duela, berari hala komeni zaiolako, berak ere artean bere lanetara jaiki behar ez izateko edo.⁴¹ Mikoletak *uste* ‘pentsatu’ aditza ematen du euskaraz ordezeko, eta honen objektu zuzen *seure provechua*: «*Seuc seure provechua Vstiosu*» ‘Zeuk zeure probetxua uste duzu’ (ilunxea edo). Euskaraz ere esaldia ulergarriagoa litzateke segurur asko *seure provechua* objektu zuzen ordezk, moduzko adizlagun gisa eman izan baltz *Zeuk zeure probetxuan/probetxura uste duzu* (*hori —oraindik ez dela inor jaikirik izango—*). Eta pentsa ere liteke Mikoletak ez ote zuen euskaraz esaldia modu argiagoan eman, berak erabilitako Minsheuren espainolezko kopian jada *a* preposiziorik gabe jasotzen zelako *zeure probetxua* objektu zuzen gisa.

³⁸ Transkribatzaile guztiek ematen dute *dispensero*, nahiz zalantza ere egin litekeen ez ote den *despensero*.

³⁹ Ik. ere 2.4.1.2.2 atal bereziagoan.

⁴⁰ Minsheuk eta beste guztiek ematen dute *adevinas/adeuinas*. Soilik Mikoletarenetikoak *adiuinas*.

⁴¹ Minsheuk ingelesez dio (1): «*Thou doest [1623an doeft] prophesie for thine owne behoofe*». Oudinek (1608: 3): «*Tu deuines à ton profit*». Franciosinik (1626: 9): «*Tu l'indouini a vil tuo*».

- Ez da hau, hala ere, espainolezko *a* preposizioaren galera bakarria Mikoletarenetikoa. Aurretik dio (1653: 12r; 1988: 196) —espainolez akats jo beharko litzatekeena—: «*abre aquellá ventaná, ver sí es de diá*». Minsheuk (1) eta beste guztiak ohiko *a ver* diotenean. Euskaraz modu zuzen batean emana: «eguna den Ecussu» ‘eguna den ikusazu!’.
- *es* → *ø*: Minsheuk (4) (eta besteek antzera) diote: «(De que madéra es?) ... *ésta négra es evano*». Mikoletarenetikoak (1653: 13r; 1988: 204): «...*esta negra Ebanu*». Euskaraz ere aditz kopularik gabe: «balsau Ebanua» ‘beltz hau ebanua’, nondik pentsa litekeen hitza jadaneko falta ote zen Mikoletak bere itzulpenerako erabilitako jatorrizko espainolezkoan.
 - *de* → *ø*: Minsheuk (6) (eta besteek antzera) diote: «Yo gufto mas *de bevér* por *esta copa*». Mikoletarenetikoak galtzen du preposizioa (1653: 14r; 1988: 208): «Yo gusto mas *beber* por *esta copa*». Euskara ez da argigarria: «Nic guradot edan...» ‘Nik gura dut edan...’.
 - *el* → *ø*: Minsheuren (6) diote: «*perderémos la gana de el comér*» (Oudinek (15) eta Franciosinik (23) *del comer*). Mikoletak (1653: 14r; 1988: 210): «*perdaremos la gana de Comer*» —Lunak ere (118) *de comer*—. Euskaraz *Xateco gurea* ‘jateko gura’.
 - *muy* → *ø* (bis): Minsheuk dio (2): «*quel de ráxa es muy delgado*» (eta beste guztiak ere *muy*); Mikoletak *muy* gabe (1653: 12v; 1988: 200): «*que el de raxa es delgado*». Euskaraz: «Serren EraXafcoa, megach da» ‘zeren erraxazkoa mehats da’. Hurrena dio Minsheuk (4) (eta besteek antzera): «*está muy curioso, (y muy bien asentada la taraçéa)*»; Mikoletak *muy* gabe (1653: 13r; 1988: 205): «*esta curioso, (y muy bien asentada la Tarazea)*». Euskaraz, «Se Curioforo dagoá (Ta se ondo...)» ‘Ze kurioso[ro] dagoen (eta ze ondo)’. Hauetan euskaraz ere ez da ematen *muy*-ren itxurako graduatzailerik (baina ez da ematen Mikoletak elkarrizketetan espainolez *muy* bai jasotzen duen beste 9 aldietan ere).
 - *bien* → *ø*: Minsheuk (2) (eta besteek antzera) diote: «*mira bien si tiénen* (algun púnto fuelto las médias)». Mikoletarenetikoak galtzen du adberbioa (1653: 12v; 1988: 199): *mira sí Tienen...* Euskaraz ere ez du ageri *bien* horren ordezkorik zuzenik: *adísate badauque* ‘adi [egon] zaitetz // begira ezazu [ea] badaukaten’, nondik pentsa litekeen hitza jadaneko falta ote zen Mikoletak bere itzulpenerako erabilitako jatorrizko espainolezkoan.
 - *largo* → *ø*: Minsheuk (3) (eta besteek antzera) diote: *ferreruélo largo*. Mikoletak (1653: 12v; 1988: 201) *Ferreruelo* soilik. Euskaraz ere ez da «luzerik», nondik pentsa litekeen hitza jadaneko falta ote zen Mikoletak bere itzulpenerako erabilitako jatorrizko espainolezkoan.
 - *y* → *ø*: Aldi pare batean behintzat Mikoletarenetikoak ez du ematen espainolezko *y* juntagailua kopian. Hala, Minsheuk (8) (eta besteek antzera) diote: «*dos escofiétas y quatro tocadóres*», Mikoletak juntagailu gabe (1653: 15r; 1988: 213): «*dos escofietas, quatro tocadores*». Euskaraz ere juntagailu barik: «Cofia bi, tocadorearic Lau» ‘kofia bi, tokadoreetarik lau’.
- Lehenago, Minsheuk (7) (eta besteek antzera —Lunak izan ezik—) diote: «*me sirve [...] de paje, y de lacayo, y a vezes de...*». Mikoletarenetikoak ez du ematen lehen juntagailua espainolez (1653: 14v; 1988: 211): «*de Paje, de Lacayo,*

y...»; baina bai euskaraz: «seruietanau [...] Paxe, *ta* salsaynsat *ta* basuetan...» 'zerbitzatzzen nau [...] paje, *eta* zaldizaintzat *eta* batzuetan...'. Beraz, pentsa liteke galera ote den itzuli ondoko kopi(et)ako aldaera.

2.4.1.1.5. *Hitz eransketa (egokitzapen?) esanguratsu-edo batzuk*⁴²

Baten bat itzulpena burutu aurretikoak dirudiena, euskaraz ere argi ematen den neurrian:

- *o* → *de*: Minsheuk (1) (eta besteek antzera) diote: «(El [veftido] de velárte, que dízen que) *es* hónra y provécho». Mikoletarenetikoak (1653: 12r; 1988: 198): «(El de Velarté, que dízen que) *es de* Honrrá y prouecho». Euskaraz atribuzio soil, moduzko-edo partikularik gabe: «(... díño) dala prouechua Ta Hondrea» '(... diote) dela probetxua eta ondra'.
- *o* → *el* (2): Minsheuk (2) (eta besteek antzera) diote: «*Dáme* priméro *aguamános*». Mikoletarenetikoan (1653: 12v; 1988: 200): «*da me* primero *el agua manos*». Beharbada ezezagun-edo irudituta *aguamano*-en izen erabilera. Euskaraz ere artikuluz objektua ohiko moduan: «yndasu, lenago *vra* escuetaraco» 'indazu/emadazu lehenago ura eskuetarako'. Antzera gero, Minsheurenean (7) *hombre* mugagabea ematen da ondoko esaldian (bitxi-edo are garaiko espainolerako ere): «quando *hombre* tiene muchos criádos». Bitxi nonbait Mikoletarenetikoarentzat ere, *el* artikulua eransten du (1653: 14v; 1988: 211): «quando *el hombre* tiene muchos criádos» (Oudinek eta Franciosinik bezalatsu; Lunak arazoa saihesten du: *quando ay* emanda). Euskaraz, *guisonac* 'gizonak'.
- *o* → *bien*: Minsheuk (5) (eta besteek antzera) diote: «*se pueden sentar* vs. ms.» Mikoletarenetikoan (1653: 13v; 1988: 206), berriz: «*bien pueden* Vms. *sentarse*». Euskaraz ere badu ordainik *bien* adberbioak: «*erasti* Xarridites seure mesedeac» 'errazti/errazki jarri ditez/daitezke zeure/zeuen mesedeak', nondik pentsatu behar aldaketa hori ere jadaneko zela Mikoletak bere itzulpenerako erabilitako jatorrizko espainolezkoan.
- *o* → *que a ll o* → *a*: Minsheuk (eta besteek antzera) diote (aipu gisa): «Porque dízen *a buen comér* o *mal comér*, tres vézes *se a de bevér*». Mikoletak lotuneak eransten dizkio (1653: 14r; 1988: 209): «Porque dicen *que a buen comer* O *a mal comer* tres vezes *se ade beber*».

2.4.1.1.6. *Zenbait hitz ordena aldaketa (egokitzapen?) aukerako (epe laburreko memoriaren amarru?)*

Aipatu dugu 2.4.1.1.2 atalean *Si fuéera, v.m.* → *VM fuefse* aldaketa, eta antzera ondokoak:

- Minsheuk (5) (eta besteek antzera) diote: «De fuerte que *quiere. v.m.* dezír». Mikoletak (1653: 13v; 1988: 206), berriz: «De fuerte que *Vm quiere* dezír».

⁴² Ik. ere besteren bat 2.4.1.2.2 atal bereziagoan.

- Kasuan euskaraz ez du ematen *Vm*-ren ordezkorik: «Orelan esanguradau» ‘Horrela esan gura du’.
- Minsheuk (5) (eta besteek antzera) diote: «*se pueden sentar vs. ms. a almorzar*». Mikoletarenetikoan (1653: 13v; 1988: 206), berriz: «*pueden Vms. sentarfe a almorçar*».
 - Minsheuk (8) (eta beste gehienek antzera) diote: «que *nada falta*». Mikoletarenetikoak (1653: 15r; 1988: 214), berriz: «que *no falta nadá*» (bigarren ukazio partikula erantsita, espainolez ohi bezala, euskaraz ezinbesteko). Euskaraz nolahi: «Eser Falta baga» ‘ezer falta gabe’.

2.4.1.1.7. Singular/plural aukerako-edo aldaketa zenbait (egokitzapen? / akats?)

- *las manos* → *la mano*: Minsheuk (6) (eta besteek antzera) diote pluralean: «*Befo, a, v.m. las manos*». Mikoletak singularrean (1653: 14v; 1988: 208): «*Befo a Vm. la mano*». Euskaraz ere *escuetan* plurala; beraz, izan liteke itzulpena burutu ondoko kopi(et)ako aldaera.
- *cosa* → *cosas*: Minsheuk (7) (eta besteek antzera) diote singularrean: «nunca házen *cófa* a *deréchas*». Mikoletarenetikoak, berriz, plurala (behabada ondoko adizlagun pluralaren eragin?) (1653: 14v; 1988: 211): «nunca hazen *cosas* a *derchas*». Euskaraz partitiboan: «estaude gausaric eguiten artez» ‘ez dute gauzarik egiten artez’.
- *lechuguilla* → *lechuguillas*: Minsheuk (eta besteek antzera) diote singularrean: «(cami/ás con sus cuellos) de *lechuguilla*». Mikoletarenetikoak plural bitxian —akats?— (1653: 14v; 1988: 212-3): «(camissas Con sus cuellos) de *Lechuguillas*». Euskaraz plural: *Lechuguillascoacas* ‘letxugilazkoekin’, nondik aldea izan litekeen itzulpena burutu aurretikoa.

2.4.1.1.8. Aditz denbora aldaketa aukerakoak (egokitzapenak?, epe laburreko memoriaren amarru?)

Hiru kasuetan bat datoz Mikoletaren euskarazko eta espainolezko aditz denborak, jatorrizko espainolezkoetakoak ez direnak, nondik pentsatu behar aldaketa horiek jadaneko bide zirela Mikoletak itzulpenerako erabilitako jatorrizko espainolezkoan.

- *busca* → *buscaba*: Minsheuk (2) (eta besteek antzera) diote orainaldian: «el hombre *bufca* con gran cuydado...». Mikoletarenetikoan (1653: 12v; 1988: 199), berriz: «el hombre *buscava*, con gran cuydado...» (agian aurreko *decía* adizkiaren eraginez). Euskaraz ere lehenaldian: «*aditu joeala* guisona» ‘aditu zihola // adi egon // kezkatu ohi zela/zena gizona’.
- *halla* → *hallará*: Minsheuk (5-6) (eta besteek antzera) diote orainaldian janziaz ari: «a *qual quier, ora* que el hombre la quiera la *halla* guifada». Mikoletak (1653: 13v; 1988: 208): «A *qualquiera, hora* que el hombre la quiera la *hallara* guisadá» (agian aurreko *la quiera*-ren eraginez..., nahiz berez ezin jakin Mikoletarena subjuntibo den —*hallara*—, edo etorkizun —*hallará*—). Euskaraz etorkizuna: *Ydoro days* ‘idoro dagitza // idoroko ditu’.

— *dijo* → *dice*: Minsheuk (6) (eta besteek antzera) diote lehenaldian: «por dezír tréze *díxo* tres». Mikoletarenetikoak, berriz, orainaldian: «por dezír treze *diçe* tres». Euskaraz ere orainaldian: «Yrrugayti, *diño* ala Yrru» ‘Hirugatik, dioela hiru’.

2.4.1.2. *Garaiko espainolean ere akats edo bitxikeria idiosinkratiko izan litezkeen hainbat testu aldaketa, beharbada kopiagilearen hizkera ezaugarriak isla litzaketenak*

Ondoren aipatuko ditugunek ere (aurreko ataleko hainbatek bezala) erakuts lezakete kopiagile baten espainolaren (Bilbo edo) inguruko zenbait hizkera ezaugarri, Mikoletarenean ageri diren aldaerak akats edo bitxikeria diratekeen neurrian garaiko espainolaren erabilera zabalagoen aldean, eta bereziki Minsheuk, Oudin, Luna edota Franciosiniren aldaeren parean, nahiz berez ezin jakin dugun aldaera Mikoletari dagokion, Sainthilli edo beste inori. Hala:

2.4.1.2.1. *Genero aldaketa ohargarri batzuk*

Ezin esan halako genero nahasketak euskararen eragin direnik, baina aukera bat da:

— *ellas* → *ellos*: Minsheuk (2) (eta besteek antzera) diote: «—Aun no ha traydo *las camíças* la labandéra. / —Pues, hide púta, yd por *éllas*», erakuslearen komunztadura femeninoa eginez alkandorekin. Mikoletarenetikoak, ohargarri, ez du genero konkordantzia (1653: 12r; 1988: 198): «—Aun no Ha Traydo *Las camífsas* la lauandera. / —Pues Hideputa yd por *ellos*».

— *sola* → *solo*: Minsheuk (7) (eta besteek antzera) diote: «*sola* vna *falta* tiene», adjektibo aurreratu eta izenaren arteko konkordantzia femeninoa gordeaz. Mikoletarenetikoak, berriz, *solo* forma maskulinoa darabil, *sola* adjektiboa adberbio-edo bihurtuta, eta hala genero konkordantziarik gabe (1653: 14v; 1988: 211): «*solo* vna *Falta* tíene». Euskaraz adberbioz: «faltabat dau *bacarríc*» ‘falta bat du bakarrik’.

— *esa* → *eso*: Eta artean *falta* berorretaz ari direla, Minsheuk (7) (eta besteek antzera) diote, konkordantzia bera gordeaz: «*essa* no *se puede* llamar *falta* sino *sobra*». Mikoletarenetikoak, berriz, aurreko *solo*-ren adberbiotasunari edo jarraiki, *esso* dio neutro (1653: 14v; 1988: 212): «*esso* no *sepuede* llamar *falta*».

— *el* → *lo*: Minsheuk zaharki-edo dio (7): «Éfño hará lo, por *el* bien que le *fábe* el vino». Oudinek eta Franciosinik ere gordetzen dute *el bien* konkordantzia maskulino bitxia-edo.⁴³ Mikoletarenetikoak, berriz, zuzentzen du *el* maskulino hori gaur egun jada ohikoago den *lo* neutroa emateko (1653: 14v; 1988: 211): «*Esso*, haralo por *lo* b́ien que le *saue* el víno» (Lunak ere kasuan *lo* ematen du, Oudin ere zuzenduz).

⁴³ Nahiz aldatzen duten aurreko *hará lo* horren ordena, *lo hara* aukerakoa emanez (Lunak *haralo* gorde du).

- *cualquier* → *cualquiera*: Minsheuk (6) (eta besteek antzera): *a qual quier ora*, modu neutro konkordantzia gabeen. Mikoletarenetikoak (1653: 13v; 1988: 208): *A cualquiera hora*.

2.4.1.2.2. *Izenordain eta artikulu galera, aldaketa eta eransketa ohargarri batzuk*

Ezin esan berriro halako antzekoak euskararen eragin direnik, baina aukera plausible bat da:

- *lo hago* → *hago*: Minsheuk (3) (eta besteek antzera) diote: «(Para dezír la verdád,) yo *mas lo hágo* [goizean goiz jaikitzea] por entendér en mis negó-cios». Mikoletak, berriz, bitxi falta du objektu zuzeneko izenordaina (1653: 13r; 1988: 203): «(Para dezir la Verdad) yo *mas hago* por entender en mis nego-cios». Euskaraz: «(Eguía esateco,) [∅] gueyago eytendot elduteco neure Sere-guinay» (Egia esateko,) gehiago egiten dut heltzeko neure zereginei».
- *le* (≈ *la*) *hallaremos* → *hallaremos*: Minsheurenetan (5) espainolezko leismoz galdetzen da genero konkordantziarik gabe: «Y *adónde le hallaremos* que *sea buena?*» (emazteez ari da orokorrean), eta beste autoreek (antzera) zuzentzen dute esaldia *la* izenordain femeninoz: «Y *adonde la hallaremos* que *sea buena?*». Mikoletak berriro falta du bitxi objektu zuzeneko izenordaina, ez bat, ez beste (1653: 13v; 1988: 206): «Y *donde hallaremos* q[¿]. *sea buena?*».
- *los puede* → *puede*: Minsheuk (5) (eta besteek antzera) diote pastelez ari direlarik: «*Bien los puede*. v.m. comér *sin* afco que *ne*.[sic (< *de*)] *mujer límpia fon*». Mikoletarenak berriro falta du objektu zuzeneko izenordaina, nahiz ondoko kausa esaldiarekiko aurrekari falta eragin (1653: 13v; 1988: 208): «*Bien puede* Vm comer sin afco q[¿]. *de*-muger lymphia Son».
- *les hallo* → *hallo*: Minsheuk (5) (eta besteek antzera) diote, artean pastelez ari direlarik: «(Muy bien me *fáben*.) y lo mejór que yo *les hallo* [pastelei] es *ser* comida tan *acorrida*, que...». Mikoletarenetikoak falta du *nori* datibozko izenordaina, nahiz horrela subjektu erreferentziarik gabe utzi ondoko atribuzio esaldiko *ser* 'izan' aditza (1653: 13v; 1988: 208): «(Muy bien me *sauen*) Y lo que Yo *hallo* es *ser* comida tan *acorrida* que...».
- *al* → *a*: Minsheuk (3) (eta Oudin eta Franciosinik) diote: «Muy *al* servicio de v.m.». Mikoletak (1653: 13r; 1988: 202) (eta Lunak): «Muy *a* Serviço de VM», nahiz ondoren hurrengo esaldiaren hasieran bertan ematen duen Mikoletak: «*Al* servicio de VM» (Minsheuk, Oudin eta Franciosinik bezala —v.m.—, eta soilik Lunak *A feruicio*).
- *dormirme* → *dormir*: Minsheuk dio (1) (nahikoa bitxi, Oudin eta Franciosinirenetikoek bezala): «*Sé*, que no *foy* elefante que tengo de *dormirme* en pie». Mikoletarenetikoak (1653: 12r; 1988: 197): «*Sé* que no *soy* elefante que Tengo de *Dormir* en pie».
- *se vuelve* (*ltorna*) → *vuelve*: Minsheuk (7) (eta antzera Oudin eta Lunak) dabilte *se* bihurkaria ondoko esaldian: «que a puérta çerrada el Diablo *se buelue*» (*se torna* diote Oudin eta Lunak —Franciosinik ez du ematen esaldia—). Mikoletarenetikoak ez du ematen *se* bihurkaria (1653: 14v; 1988: 212): «que a Puerta çerrada el diablo *buelue*», eta hala ulergarritasun arazoa eragiten, li-

rudikeen neurrian ‘deabrua berriro itzultzen ote den ate horretara, hau behin itxia aurkituz gero’, jatorrizko espainolaren esanahia alderantzizkoa denean ‘deabruak alde egiten duela ate itxi baten aurrean’.⁴⁴ Euskaraz ere ez da erabat argitzen esaldia, nahiz hurbilagoa dirudien jatorrizko espainolezko aipatu azken esanahitik, dioenean: «serren ate ysietaric, biortuten da diabrua» ‘zeren ate itxietarik bihurtzen da deabrua’ (agian Mikoletak erabilitako jatorrizkoak jada falta zuen *se* bihurkaria?).

- *levantar(se)* → *el levantar*: Minsheurenean (3) nahikoa bitxi ematen da ondoko esaldian *levantar* aditz soila subjektu mugagabe: «(que para la falúd,) es bueno *levantár* de mañana». Horren bitxi non beste guztiek antzera eransten dioten aditz subjektuari *se* bihurkaria: «es bueno *levantarse* de mañana». Mikoletarenean, aldiz, soilik *el* artikulua eransten zaio aditzari modu bixian garaiko espainolerako (eta ez, esaterako, garaiko euskararako), hala (1653: 13r; 1988: 202): «es bueno, *el leuantar* de mañana». Euskaraz noski artikuluz: «goxeti *Xayguitea* dala ona ofsa-sunensaco» ‘goizetik *jaikitzeal/jagitea* dela ona osasunarentzako’.

Ondoko aldaera, berriz, akats bihurtzen da testuinguruan:

- *denos* → *denlos*: Minsheuk (6) (eta besteek antzera) diote: «*den nos a bevé* otras fendas de la calabriáda». Mikoletarenetikoak, berriz, akats bete aldatzen du *nori* izenordain datiboa (1653: 14r; 1988: 210): «*Den los de beber...*», testuinguruan guztiz zentzugabe bihurtuz aldaketa (itzulpena burutu ondoko kopi(et)ako akats?). Euskaraz ilundua geratzen da aldea, *eman* aditzaren orde, *etorri* darabilelako datiborik gabe emana: *Betor edaten* (nahiz honen azpian artean samurrago irudika litekeen *Betor(kigu) edaten!* itxurakorik, ez *Betor(kie) edaten!*). Agian zuen jada akatsa Mikoletak erabilitako jatorrizkoak.

2.4.1.2.3. Adizki pertsona edo denbora komunztadura arazoak

Izan litezkeenak kopiatzailearen hizkeraren ezaugarri.

- *traigáis* → *traigas*: Minsheuk (2) (eta besteek antzera) diote: «No *os* he dicho, que no me *traygáys éffas* comparaciones». Mikoletarenetikoak, berriz, aditza 2. pers. singularrean komunztatzen du (1653: 12v; 1988: 199): «No *os* he dicho, que no me *Traygas efsas* comparaciones» (agian Mikoletaren euskaran artean ez direlako sistematikoki bereizten adizkietan *zu* eta *zuek* pertsonen artean sistematizatzen ari diren morfema aldeak?).
- *truxiste* → *truxistes*: Minsheuk (5) (eta besteek antzera) diote: «De *adonde truxiste eftos pasteles?*». Mikoletarenean (1653: 13v; 1988: 207), berriz: «*De donde truxistes estos pasteles?*». Agian Bilbo inguruko espainolaren eredian, are gaur egun mantentzen den modu batean.

⁴⁴ Ingeleseko eta frantsesezko itzulpenek ere ulertu bezala. Hala Minsheuk (7): «for at a locked doore, de diuell himselfe [1623an: *himselfe*] goeth his way». Oudinek (1608: 17): «car de porte fermée le diable s'en retourne».

- *aguarde* → *aguarda*: Minsheurenetan (7) (eta besteek antzera) etxeoandre zerbitzariari errespetuzko 3. pertsonan zuzentzen zaio beti morroia: «Ama, *trayga vn* caldéro de água...». Eta segidan: «*Aguarde*, facaré la memoria...». Mikoletarenean lehena berdin ematen da errespetuzko 3. pertsonan (besteetan ohi bezala): «Ama *traygá un* caldero de água», baina hurrengoan 2. pertsona singularrean (1653: 14v; 1988: 212): *Aguarda* (etxeoandre zerbitzaria morroiari zuzentzen zaion estiloan). Euskaraz: *ecarsu* ‘ekarzu’ eta *Ychosu* ‘itxoizu / itxoin ezazu’. Bi estiloen arteko nahastea da, hau norena den ez badakigu ere.
- *llamarádes* → *llamariades*: Minsheuk (8) (eta besteek antzera) adizki zaharkitua darabilte: «(Como me Llamáys para que os ayúde a ésto,) no me *Llamarádes* (para que os ayudára *al almuerzo*)» —nahiz Lunak *llamariás* modernoa—. Mikoletarenak (1653: 15r; 1988: 214): *no me llamariades* are bitxiagoa. Euskaraz *eseyn* (*quey emon*) ‘ez ze[g]in(ke) / zenegien_ / zenegike / zenuen / zenuke / (zenidan / zenidake) (gei / dei emon / eman(go) / egin(go))’.⁴⁵
- *tráenos* → *traernos*: Minsheuk (3) (eta besteek antzera) diote: «(Mucácho·[sic]) *tráe nos* de almorzar». Mikoletarenetikoak, akats bitxi-edo (1653: 13r; 1988: 203): «(Mucácho) *Traernos* de almorçar», ez horren ezohiko balizko errespetuzko-edo *traednos* baten ordezkoko balitz, baina euskaraz hitanoz: «Mutíl Ecar-guc almorZua» ‘Mutil, ekarguc almortzua’.

2.4.1.3. Itzulpena burutu ondoko kopi(et)ako akats edo aldaketa diratekeenak

Goragoko adibideen artean hainbat aipatu ditugu itzulpena burutu ondoko izan zitezkeen akats edo aldaerak. Ondokoetan ere bada arrazoirik pentsatzeko halakoak ote diren, euskaraz zuzen islatzen diren neurrian Minsheuren espainolezko jatorrizko aldaerak, eta ez itzulpena burutu ondoko kopi(et)akoak. Hala:

- *este aposento* → [ø] → *gela hau*: Minsheuk (4) (eta besteek antzera) diote: «Que bien *adereçádo* tiene *v.m. éste aposénto* señór *don·P*». Mikoletarenetikoak, berriz, objektu zuzenaren falta nabarmenean (1653: 13r; 1988: 204): «Que bien *adrefádo* tiene *VM^d [ø]* señór *D.·Pedro*». Baina euskaraz objektu zuzen eta gutzi: «Se galantic dauco *guelau* Berrorec D. P. Xauná» ‘Ze galant[ik] daukan *gela hau* berorrek, D. P. jauna!’.
- *mejor* → ø: Minsheuk (5) (eta besteek antzera) diote: «lo *mejór* que yo *les* hallo es...»; Mikoletarenetikoan (1653: 13v; 1988: 208), berriz, soilik: «lo [ø] que Yo hallo es...». Euskaraz nolana ematen da [h] *obea* espainolez falta duen *mejor* horren pare: «Ydarayten dodaⁿ *obea* dá...» ‘Edireten/idorotzen dudana *hobe[ren]a* da...’.⁴⁶
- *barra* → *baxa*: Minsheuk (7) (eta besteek antzera) diote: «llama al áma que *barra* y componga efte apofento». Mikoletarenetikoak, berriz, akats (1653: 14r; 1988: 210): «llama al Ama, que *baxa*...».⁴⁷ Mikoletak euskaraz argi dio

⁴⁵ Adizkiaren aipamen zabalagoa, in Hidalgo (argitaratzeko b).

⁴⁶ Mikoletaren balizko [h] *obea* ← [h] *obe[ren]a-z*, ik. Hidalgo (argitaratzeko b).

⁴⁷ Eskuidatziak garbia dirudien arren, Sarasolak *baxe* transkribatzen du, Sanperak *baje*, Dodgsonek *haje*. Zelaietak, guk bezala, *baxa*. Nolanahi, x hori ez da seguru asko jatorrizko eskuizkribuko segidako bi r-ren irakurketa edo kopia gaiztoa baino (*barra* → *baxa*).

- garbitu*, ez *jaitsi* edo: «*garbitu* ta componídu daguiala guelau» ‘*garbitu* eta konpondu dagiala/dezala gela hau’.
- *disputa* → *disputos*: Minsheuk (6) (eta besteek antzera) diote: «Señór, contra gustos no ay *disputa*». Mikoletarenetikoak, berriz, akats nabarmen (1653: 14r; 1988: 209): «Señór, contra gustos no ay *disputos*».⁴⁸
 - *labandéra* → *lauendera*: lau aldiz ematen da jatorrizko *labandéra* → *lauandera* Mikoletarenetikoan. Behin *lauendera* akats (1653: 15r; 1988: 213): «Pues quatro faltan a la *labandéra*» → «Pues quatro faltan a la *Lauendera*».⁴⁹
 - *peyne* → *pene*: Minsheuk (2) (eta besteek antzera) *peyne* diotenean, Mikoletarenetikoak *pene* (1653: 12v; 1988: 201) —bestela lekukotu gabea espainolez—. Euskaraz *orrazi*.
 - *esa* → *esta*: Minsheuk (2) (eta besteek antzera) diote: «*Éffa* es vna de las tres cofas». Mikoletak (1653: 12v; 1988: 199): «*Esta* es Vna de Las tres cofas». Eta euskaraz *ori*, eta ez *[h]au*.
 - *aquella* → *esa*: Minsheuk (6) (eta besteek antzera) diote: «por *aquella* taça llana». Mikoletarenetikoan (1653: 14r; 1988: 209), berriz: «por *esfa* taza llana». Euskaraz, hala ere, «*araco* taza launti» ‘*harako* taza lautik’, eta ez *horko* edo.

2.4.1.3.1. -r- / -rr- nahasteak bokal artean euskaraz

Orain arteko ikerlariek azpimarratu bezala, bitxia da Mikoletarenetiko euskarazko testuetan topatzen den nahastea bokal arteko *r* soil eta *rr* bikoitzen grafian. Mitxele- nak dio (1964: 135, 2011: XII, 128): «El ms. se caracteriza [...] también por el intercambio, mal explicado, de *r* y *rr*». Sarasolak zabalago (1983: 208):

Hay que señalar en este sentido que es frecuente en el ms. *r* por *rr* y viceversa. [...] De las segundas tenemos 83 *erroan*, 172 *berre*, 196, *berroago*, 211 *yrrugareneraco*, 215 *deunguearri*, 216 *yrru*, 218 *amayrrugayti*, 219 *yrru* (pero en el apartado «Modo de contar», ‘tres’ *yru*, ‘treze’ *amayru*, y en el voc. ‘tercera cosa’ *yrrugarrena*), 237 *berragas*. En cuanto a las formas del pronombre de 3.^a persona leemos en el ms. cinco veces *berrori*, representando caso absoluto por una *berori* en 143, y que representa un dativo, y cuatro *berorec* por una *berorec*, cuando las formas esperadas hubieran sido *berori* y *berorec* respectivamente. Dada la frecuencia relativamente muy alta de las formas anómalas [...]

Halako ugariez gain aipagarria da ere nola eskuizkribuan euskaraz argi irakurtzen den «Martien *amargaun* egunean», espainolezko «en 10 de Marzo» emateko. Eta hala transkribatu dute transkribatzaile guztiek, salbu Sarasolak, zeinak zentzu onez interpretatu duen *amargaun* < *amargaren* —begi bistara irakurtzen den *u*-ren bi makiletako lehena *r* gisa interpretatuz eta bigarrena *e*, biak ere guztiz estilizatuak—. ⁵⁰ *r* soileko *amargaren* grafiak bat egingo luke Sainhillen ohiko *r* / *rr* nahasmenean, *[h]amargarren* interpretatzeko.

⁴⁸ Dela homografiaz *gustos* → *disputos*, dela (Sainhillen edo) *a*-ren irakurketa edo zuzenketa zatitu gaiztoa (*o* + *s/f*).

⁴⁹ Zelaietak aurreko beste guztiek bezala oker, *lauandera* transkribatu badute ere.

⁵⁰ Agian estilizatuagoak Sainhillek testuaren 1661eko «perfekzionamenduen» artean (Hidalgo argitaratzeko a, b).

Bitxi, espainolez antzeko bi «nahaste» kasu baino ez dira gertatzen, eta biak ere garaiko espainolezko aukeren artekoak edo. Nahaste bakarra bokal artean *rr* bikoitzaren ordeztu *r* bakuna emanda, (estatistikoki) erabilera urriko *acorrida* hitzean (Minsheu (6), eta besteek ere hala), Mikoletarenetiko eskuizkribuan *r* bakunez emana, *acorrida* (1653: 13v; 1988: 208).⁵¹ Beste behin *honrra*, ematen da *r* bikoitzez honen soinu gogorra azpimarratuz, hain ezohiko ez dena garaiko espainolean,⁵² nahiz *r* bakunez ematen duten Minsheuk (1), zein Oudinek (1608: 15), edo Franciosinik (1626: 9), baina *honrra* Oudinen 1611tik aurrerakoek, edo Lunak (1619: 104).

Euskarazko grafietako *r / rr* nahasmen ugaria (eta espainolezko testuko nahasmen eza edo ia), agian uler liteke errazago eskuizkribuaren kopian irudikatuz euskara —gehiegi— ezagutzen ez duen Sainthill ingeles hitzuna (Hidalgo argitaratzeko a; Ibarra & Hidalgo 2020 [2022]), ingelesez bokal arteko *r / rr* grafia aldaerak ez duenez islatzen *r* leun, *ttak* soinua /t/, *r* gogor dardarkaririk /t/, zeinahi ere delarik jatorrizko ingelesean halako fonemen errealizazio modua. Baina hala izanik ere ez da ulergarriegia grafia soilik euskaraz nahastea —bestela pentsatu behar Sainthillek (erabat) menderatzen zuela fonema bereizketa hori espainolez, baina ez euskaraz—.

Ohartzekoa da antzeko nahastea ematen bide dela Joan Amenduzkoaren c. 1568ko epitafioan, (testuaren) neurri txikiagoan bada ere. Hala dio Sainz Pezonagak (2006: 65): «Arazoak sortu ditu ere grafema berezi baten erabilera, *R* moduan irudikatu dugunarenak. Grafema hori maiz agertzen da dokumentu zaharretan dardarkari anitza adierazteko,⁵³ baina testu honetan bai dardarkari bakuna bai dardarkari anitzaren lekua betetzen du erregela edo eginbide barik». Hala, esateko, *orçiriq*, *ERiciric*, *oRoyturic*, baina *EgociRic*, *ysuriRic*, eta *belduRequi*, *elcaRequi*, baina *horrak* (= *honrak* 'ondrak'), *arrece* (= *harretxe* (?) 'harri etxe'), *çaRayz quiDate* (= *zarraizki-date*). Beraz, pentsatu behar ote dugu bokal arteko *r/rr* nahaste hori Mikoletaren euskaratikoa dela? Baina Mitxelenak argi dio (1977: 327, 2011: VI, 269): «[T]anto los textos como otros testimonios nos garantizan que todos los dialectos vascos han conocido en tiempos modernos una oposición *r / R* entre dos fonemas de articulación apical. [...] La oposición sólo alcanza plena validez entre vocales».⁵⁴

2.4.2. Orto(tipo)grafia alde ikaragarri nabarmen eta kaotikoak Minsheuren jatorrizkoen eta Mikoletarenetiko eskuizkribuko elkarrizketen artean

Atalaren asmoa ez da Mikoletarenetiko elkarrizketen ortotipografia ezaugarriak erakustea. Ez eta ere hau xehe konparatzea Minsheuren etimologikarekin (eta honen aldekin 1599 eta 1623 artean). Lehen lanak luze joko luke. Konparaketak are luzeago.

⁵¹ Espainolezko *CORDE*n bada *r* bakarreko *acorer/acorido*... adibiderik, beti oso proportzio txikian bada ere (6 agerpen ditu *acorer* aditzak, 1.007 *acorer*-ek).

⁵² *CORDE*n 5.388 agerpen ditu *honrra*-k eta 22.145 *honra*-k.

⁵³ Garaiko espainolezko testuetan bezala (—BH— ebaluatzaile anonimoetako batek gogorarazi bezala).

⁵⁴ Nahiz halakoetan ere baden inoiz bikoiztasunik morfema-edo amaierako *r*-a «neutraldua» gertatzen denean bokal artean hitz barruan, nola 3. pertsonako (*h*)*ar*- erakusle singularretiko formetan: (*h*)*arekl*(*h*)*arrek*, (*h*)*aril*(*h*)*arri*, (*h*)*arekinl*(*h*)*arrekin*, (*h*)*arentzatl*(*h*)*arrentzat*...; *zer* izenordainarekin: *zeril*/*zerri*, *zerenl*/*zerren*, *zerekinl*/*zerrekin*...; *plater*, *plazer* bezalako maileguekin: *platerakl*/*platerrak*, *plazerel*/*plazerrei*...; edo are jatorrizko hitzetan: *ageril*/*agerri*...

Lan horrek ez liguke askoz argi gehiago emango segidan aipatuko ditugun ezaugarri nagusien inguruan, eta ez luke interes handiagorik gure kasuan, behin ziurtatuta-edo ezagutzen dugun eskuizkribuaren kopia, eta beraz azken ezaugarri ortotipografikoak, ez direla Mikoletarenak, baizik Sainthill jaunarenak (Hidalgo argitaratzeko a; Ibarra & Hidalgo 2020 [2022]).

Hala, oro har, Mikoletarenetiko eskuizkribuaren ortotipografiaren gainean, esan liteke:

1. (Batere edo) Sistematizaziorik gabea dela bere barne ezaugarri aldagarrietan.
2. Kaotikoa eta inolako harreman zuzenik gabea gertatzen dela (halako ezaugarri aldagarrietan) Minsheuren jatorrizko elkarrizketen pareko konparazioan.

Bai ortografian (oro har seguru asko garaikideagoa Minsheurena baino, eta hurbilagoa Oudin, Luna, Franciosinirenetikoetatik; ik. 2.4.2.1 atala), eta bai tipografian (2.4.2.2 atala).

2.4.2.1. Ortografia alde kaotiko nabarmenak Minsheu eta Mikoletarenetikoaren artean

Hainbat aipagarri, adibide:

- Nahasmena batez ere txistukarien grafian gertatzen da (*s / f / ss / c / ç / z*), eta ez da Minsheurenetikiko korrelaziorik batere. Minsheuren zeinahi *s / f / ss / c / ç / z* bihur liteke Mikoletarenean zeinahi *s / f / ss / c / ç / z*, nola (Minsheu 1; Mikoleta 1653: 12r; 1988: 196) *cinco* → *çinco*, eta segidan bertan alderantziz *çinco* → *cinco*... nahaste amaiezinean.
- Erabatekoa da ere nahastea *u / v / b* grafietan, zeinahik adieraz lezakeelarik zerenahi, eta Minsheurenetikiko korrelazioa kaotikoa, nola *una* → *vna* eta bertan alderantziz *vna* → *una*... (*passim*); (Minsheu 4; Mikoleta 1653: 13r; 1988: 204) *úvo* → *vuo* ‘hubo’ ≈ ‘tuvo’,...
- Jatorrizko *i*-ak *y* bihurtuz (hitz barruan eta kontsonante aurrean edo): (Minsheu 2, 5; Mikoleta 1653: 12v, 13v; 1988: 199, 208) *límpia(s)* → *lympia(s)*, baina bertan pixka bat lehenago *límpia* → *limpia* (Minsheu 5; Mikoleta 1653: 13v; 1988: 208); (Minsheu 6; Mikoleta 1653: 14r; 1988: 208) *avéis* → *aueys* (baina gramatika atalean *aveis* bitan); (Minsheu 6; Mikoleta 1653: 14r; 1988: 209) *aceitúnas* → *azeytunas*. Edo alderantziz, *y* → *i* (Minsheu 8; Mikoleta 1653: 15r; 1988: 214): *Llamáys* → *llamáts*.
- Jatorrizko *x* grafiak *j* emanez (Minsheu 2; Mikoleta 1653: 12v; 1988: 199) *enxiuta* → *enJuta*, edo alderantziz (Minsheu 1; Mikoleta 1653: 12v; 1988: 200) *járro* → *xarro* (nahiz bestela oro har gorde *j* → *j* Minsheuren grafiak —baina *mújer* → *muger* beharaxeago—).
- Minsheuk ez dituen *h*-ak emanez hainbat hitzetan: (Minsheu 1, 6; Mikoleta 1653: 12r, 13v; 1988: 196, 208) *óralora* → *hóra*; (Minsheu 7; Mikoleta 1653: 14r; 1988: 210) *orden* → *horden*; (Minsheu 2; Mikoleta 1653: 12v; 1988: 199) (*no se*) *a* (*de mentar la sóga*) → (*no se*) *ha* (*de mentar La Soga*). Edo alderantziz (Minsheu 6; Mikoleta 1653: 14r; 1988: 208): *hondill* → *ondilla*.
- Arrunki *q*(*ua*...) → *q*(*ua*...) emanez, baina inoiz *q* → *c* ere (Minsheu 2; Mikoleta 1653: 12v; 1988: 199) *Quales* → *Cuales*.

Halako alde oro har «kaotikoen» aurrean zaila da pentsatzea Mikoletarenetiko eskuizkribua edo honen jatorrizkoa egin duenak Minsheurena bere hartan kopiatu nahi zezakeenik, ez «bere sistema propiora» ekarri nahi zuenik, nahiz inoiz sistematikoa ere irudi lezakeen aldaketa edo egokitzapenen batek, nola: jatorrizko *i* → *j* bihurtuz *I(uan)* → *J(uan)* izenean (*passim*), edo *j* → *j* mantenduz Minsheurenean hala ematen den hiru kasuetan *Juan/Juan* → *Juan*. Edota Minsheuk dituen *j* / *g* aldaketak *muger* (3 bider) / *mujer* (2 bider), 5etan *muger* emanez.

Ortografia aldeetan ere aipa litezke Mikoletarenetiko eskuizkribuan egiten zaizkien zuzenketak Minsheuren bi argitalpenetan ere espainolez akats-edo diren hainbat formari. Hala, Minsheuren *vejo* → *viejo* (Minsheu 3; Mikoleta 1653: 12v; 1988: 201 —nahiz *vejo* ere aukerakoa izan garaian—), *llever capa* → *llevar capa*, *sa puerta* → *la puerta*, *per motejarme* → *por motejar me*, *Mucacho* → *Muchacho*, *que ne mujer limpia son* → *q^e de muger lympia son*, *lienço* → *lienço*, *tome vs.ms.* → *tome vm* (Minsheu 5; Mikoleta 1653: 13v; 1988: 206).

Aldiz, aipagarria da Mikoletarenetikoan *echaldme* adizkiaren erabilera zuzendu gabea (1653: 14r; 1988: 209 —*CORDE*n batere lekukotasunik gabea—), *echadme* kanonikoaren ordez.⁵⁵ Baina halaxe ematen dute Minsheuk (6 —nahiz *CORDE*k zuzendu *echadme*, Lunak bezala—) eta Oudinek (Franciosinik ere zuzendua, nahiz oker, *echadle*).

2.4.2.2. Tipografia alde nabarmenak Minsheuren eta Mikoletarenetikoaren artean

Kopiagileak ez du asmo Minsheuren ortotipografia gordetzea. Hainbat adibide aipagarri:

— Mikoletarenetiko eskuizkribuan hainbat gehiago dira hitzen modu laburtuak (azkar idazteko modu edo), Minsheurenetikoetan baino, nahiz honetan ere badien (batik bat *v.m.*, 27 aldiz darabilena, eta soilik bitan *vuestra mercéd*, zeinetan ere ematen duen Mikoletak laburpena). Hala: *don* → *D* (6 aldiz —nahiz beste hirutan *don* mantendu—), *Señor* → *S^r* (6tan, nahiz 21ean *señor* mantendu), *que* → *q^e* (7tan —bitan ere bai hiztegian—, baina laburtu gabe 90 bat), *aunque* → *aunq^e* (1), *Iuan* → *Ju^a* (1), *nuestra* → *nra* (2), *vezina* → *vez.^a* (1), *Primeramente* → *Primeram^{te}* (1). Nahiz inoiz alderantziz ere egiten den (Minsheu 4; Mikoleta 1653: 13r; 1988: 204), *don P* → *D. Pedro* bihurtuz.

— Minsheurenean ondorenetik (gehienean) loturik idazten diren izenordainak (inoiz artikuluak edo beste) Mikoletarenean maizenik ageri dira aparte idatziak: *dame* → *da me*, *motejarme* → *motejar me*, *tenganfela* → *tengan se la*, *quel* → *que el*, *al* → *a el*, *ora* → *a ora*.

Baina ez dira falta alderantzizko kasuak ere: *de ellos* → *dellos*, *lo que* → *lo que*, *de el* → *del*, *de mas* → *demas*. Batzuk argigarriak (Minsheu 7; Mikoleta 1653: 14r; 1988: 211): *hago de ello que quiero* [= *de él lo que*] → *hago del lo que quiero* [= *hago de él* (= *del mozo*)].

— Mikoletarenean hitz asko eta asko hasten da maiuskulaz, edo maiuskula itxurako kaligrafia hanpatuz, eta are dira maiz halakoak hitz barrenean eta lerro

⁵⁵ Hainbestearino non Sanperek, Sarasolak eta Zelaiek zuzentzen duten eta *echadme* eman —ez Dodgsonek—.

jauziaren hasieran —*X, F, Z* letrak...— adibideetan ikus litekeen moduan, Minsheurenean ez bezala. Aldiz, Minsheurenean maiuskulaz ematen den zenbait, minuskulaz ere ematen da Mikoletarenetikoan.

— Minsheuren espainolezko testuan ortografia zeinuak, koma, puntu, puntu eta koma, galde zeinuak, modu kontsistente ugarian ematen dira. Mikoletarenean kaotikoa da puntuazio zeinuen erabilera. Jada aipatu galde zeinuen falta oso orokortuaz gain, esan liteke:

- Oro har, Minsheurenean baino askoz puntuazio zeinu gutxiago ematen dira esaldi barrenean —komak eta—, puntuazio zeinu desberdinak ere bai, eta tarteka zeinuak ere Minsheuk ematen ez dituen guneetan.
- Bestetik, Mikoletarenean espainolez zein euskaraz, komak, puntuak, puntu eta komak, are bi puntuak, edota antzeko markak edo zeinuak nonahi ager litezke eta dira inongo sistematikotasunik gabe, edozein bi hitzen artean, edota faltan ere esaldi amaieretan.

— Minsheuren espainolezko testuak azentu tiletez josiak ematen dira, garaiko eta noiznahiko espainolezko ohiturez oso gaisetarik. Balirudike autoreak espainolezko testuko bokal toniko guztiak(-edo) markatu nahi izan dituela —ez denak, hala ere—, agian irakurle ingelesari laguntzarren espainolaren irakurketan.

Ezagutzen dugun Mikoletaren kopian, berriz, nahiz maiz zeinu diakritikoak ez diren ondo bereizten paperaren edo tintaren bestelako marketatik, ez da halako tileten islarik apenas. Aldiz, *i* gaineko puntuak maiz ageri dira tilet moduan-edo, eta *a* askoren gainean antzeman liteke tilet bitxi zentzu gabekorik(-edo) (*diá, aquellá, ventaná, entrá, Honrrá, Calçámelas, toallá...*), are *e*-ren baten gainean ere tarteka.

Eta harrigarria da horren ezaugarri tipografiko desberdin kaotikoak aurkitzea eskuizkribuan, kopiagilearen beste sistematikotasun propioaren ezean. Parekotasun tipografiko handiagoa espero zatekeen kopia jatorrizko testu inprimatuaren begi bistan egina balitz.

2.4.3. Ondorio: Mikoletak ez bide zuen zuzenean erabili Minsheuren testu inprimatua bere itzulpena burutzeko

Atalean zehar aipatu zertzelada eta bitxitasunek garamatzate pentsatzera Mikoletak ez bide zuela zuzenean erabili Minsheu-Corroren elkarrizketen kopia inprimatu bat bere itzulpen lana burutzeko, baizik eta tarteko beste (eskuzko) kopia hainbat laxoa, jada desberdintasunak zituen testu inprimatuaren aldean, zeinetako hainbat, kasuan-kasuan adierazi moduan, islatuak ageri diren euskarazko itzulpenean, eta laguntzen hau hobeto interpretatzen.

3. Mikoletaren lotura eta askatasuna elkarrizketako espainol originala itzultzeko

1.2 atalean aipatu ditugu Mikoletaren itzulpenak erakuts zitzaizkeen zenbait ezaugarri berezi lanaren asmo *didaktikoa* kontuan, berezko xede hartzailea ez bide delako xede hizkuntzako hiztuna, baizik sorburu hizkuntzako, eta honek bultzatzen duen xede hizkuntzako itzultzailea itzultze eredu *literalago* bat aukeratzera, hizkuntzen arteko *hitzez hitzezko* edo konparaketa errazteko asmoz, *libreago* bat baino, hizkuntzen arteko konparaketa

zail zezakeena. Nahiz aldi berean itzultzaileak balituzkeen arrazoiak itzultze eredu *libreagoa* aukeratzeko ere, ez horren lotua jatorrizko testuaren letrari, idiomatikoagoa, *egokituagoa* xede hizkuntzara, lanaren azken helburua denez xede hizkuntzan komunikatzen gaitzea sorburu hizkuntzako hitzuna.

Eta baieztatuko dugu Mikoletaren itzulpena oso fidela zaiola (bere) jatorrizko testuari, baliokidetzat parametroetan. Ez duela testuaren esanahiarekiko inongo aldaketarik,⁵⁶ ez esanahi eransketa, ez ezabatze esanguratsurik, ez jatorrizko testuaren inongo glosatzerik, ez moldaketarik, nahiz badiren hainbat aldaketa, eransketa, ezabaketa txiki, atal honetan jasoko ditugunak, oro har arrazoi bateko edo besteko *egokitzapentzat* jo behar direnak, horien zergatia beti ere putatiboa izanen bada ere.

Atalean ez da gure asmoa Mikoletaren hizkera edo euskara aztertzea,⁵⁷ baizik zenbait ezaugarri aipatzea hainbat adieraz edo sala lezaketenak elkarriketen itzulpenaren lotura, fideltasun, mendekotasun edo askatasun neurria jatorrizko testuarekiko eta hizkuntza espainolarekiko. Eta hala nolabait neurtu ahal izan hauen balizko fideltasun maila xede hizkuntza euskararekiko, ideia bat egiten lagunduko diguna bertako hizkeraren fidagarritasunaz garaiko eta inguruko hizkeraren lekuko gisa.

Hasteko, komeni da gogoratzea zeinahi itzulpenek duela nahitaez berekin oinarrituko eta ezinbesteko mendekotasun maila jatorrizko testuarekiko eta honen hizkuntzaren moldeekiko, nondik beti neurriko prebentzioa itzulpen testu bat beste gabe hartzeko xede hizkuntzako lekuko *neutro* gisa. Nahiz eta mendekotasun maila hori, itzulpen hizkeraren *arroztasun* neurria xede hizkuntzako ohiko moldeen aldean, ez den inoiz errazegia juzgatzen, itzulpenaren momentu beretik kontaktu estuan jartzen direnez gero hizkuntzak. Are gutxiago delako hizkuntzak aurretik baldin badira jada kontaktuan —eta kontaktu estuan—, nola den kasua Mikoletaren garaiko Bilboko euskara eta espainolaren artean (Sainthillek ere lekukotu gisa 1661ean Sir Thomas Browneri egin gutunean).

Kasuan, gainera, 1.3 atalean ohartu moduan, Mikoletarena ezin liteke hartu obra amaitu, borobildutzat, baizik eta nolabaiteko eraikitze prozesuan dagokeena artean, artean azken berrikusterik gabea. Gehi ezagutzen dugun eskuizkribua Sainthillen eskukoa izateak —eta ez zuzenean Mikoletarena— eransten duen lekukotzaren erabateko segurantzaz eza.

3.1. Mikoletaren poesietako itzulpen espainola

Elkarrizketetako itzulpenei begiratu aurretik, interesekoa da ohartxo bat egitea Mikoletaren lanean erakusten diren euskarazko bi poesien espainolezko itzulpeni.⁵⁸

⁵⁶ Nahiz halako txikiren bat baden Minsheuren espainolezko testuaren eta Mikoletaren artean (gero euskarazko itzulpenean ere islatuak), nola 2.4.1.1.1 atalean aipatu *despacharl despechar* bikote kontrajarriaren neutralizazioa *despachar*-en alde, edota *ir a la iglesia* → *oir misa* moldaketaren kasua (hala moduzko bakarra).

⁵⁷ Azterketa, bakoitzak bere neurrian, in Pagola (2002), González (2017) eta Hidalgo (argitaratze b) b).

⁵⁸ Mikoletak eginak bide direlakoan, Mikoletak konposaturiko lanean ematen direlarik, nahiz itzulpenean baden nahikoa bitxikeria zalantza egiteko. Betiere kontuan izanik daukagun eskuizkribua Sainthill jaunaren eskukoa dela, eta kasuan ez dugula inolako modurik bereizteko soilik honenak izan litezkeen aldaketak eta akatsak.

Hauek oso askatasun eta alde handia erakusten dute euskarazko jatorrizkoekiko, eta izan liteke jarrera adierazgarri, nahiz horrek ez duen berez esan nahi berdin gertatuko denik alderantzizko itzulpenetan. Ondoren adibide nabarmenen batzuk.

Hala dio *Amoren kontentuiak* poesiaren hasierak euskaraz esaldi nagusi, subjektu eta aditz pluralez, eta aldiz itzulpenak, oso libre, mendeko esaldiz, eta subjektu eta adizki singularrez (1653: 10v; 1988: 192):

— «(Amoren contentuac / *estau*de Yrautén» → «(El contenido del amor) / *que no dura*» ‘(Amore[ar]en kontentuek /) *ez dute irauten*’.

Poesia berean, glosa libre baino askoz gehiagokoan, 1. pertsonako subjektuak ezezetik asmatuaz espainolezko itzulpenean segidako bi adibideetan —bietan ere nabarmen itzulpen okerrean— (1653: 10v; 1988: 194):

— «Onegas amoreac / *dau* gogaytuten» → «Con estos amores / *estoy* raiuando» ‘Honegaz/Honekin⁵⁹ amoreak / du gogaitzen’.

— «Contentu ysanic (/ *esta* Yñor Xoango amorea ganic)» → «Contento *he sido* (/ *noa* de yr ninguno del amor)» ‘Kontentu/Pozik *izanik* (/ *ez* da inor joango...)’.

Bigarren poesiaren hasierak bigarren pertsonako objektu esanguratsua (*te* edo) falta du espainolez (1653: 10v; 1988: 192):

— «Dempora baten *on oynerechu*» → «En vn tiempo *quíçe bien*» ‘Denbora baten *on oh* neritzun / iritzi nizun’.

Ondoren, espainolez *nori* datibo bat (*me*) eransten da euskarazkoan ez dena (1653: 10v; 1988: 193):

— «Alper alperic *ymínicosu*» → «En valde en valde *me has deponer*» ‘Alfer-alferrik *ipiniko* [du]zu’.

Euskarazko berdintasun konparaketa (*hain... zein*) bihurtuz espainolez desberdintasun konparaketa (*más... que*) (1653: 10v; 1988: 193):

— «*Serren* da dustis *aengogorra* / *seyn* diamantesco arria» → «*Que* es del Todo *mas* duro / *que* La piedra del diamante» ‘*Zeren* da guztiz *haren/hain* gogorra / *zein* diamantezko harria’.

Badira bitxitasun gehiago, eta zalantza oinarritua egin liteke itzulpenak izan ote duen fidelotasun nahi, asmorik edo aukerarik —nork egin ote duen—.

3.2. Mikoletaren elkarrizketetako itzulpenen baldintza ez da hitzez hitzeko erabateko fidelotasuna

Hala ematen dute aditzera ondoko ataletako ezaugarriek.

⁵⁹ H.d. ‘aurretik aipatu zeloekin/jelosiarekin’.

3.2.1. Hitzak, esamoldeak, are esaldiak falta litezke

Zenbaitetan euskaraz ez da ematen, ez itzulirik, ez ordezko egokitzapen-edo moldez, espainolez baden zenbait hitz, esamolde —are esaldi—, dela itzultzaileak ahaztu dituelako, euskaraz ordain zuzenik aurkitu ez duelako, beharrezkoak jo ez dituelako..., nahiz esan behar den halakoak, itzulpenaren bolumenean, gutxien direla. Hala, esateko, desagertzen dira tarteka:

- a) Esanahi beteko hitzak —seguru asko garaian ordezko zuzenik gabeak euskaraz—, nola: *hidalgo* (1653: 12r; 1988: 196 —beste behin *ezkutari* ematen du ordezko—), *repostero* (1653: 14v; 1988: 211), *refrán* (1653: 13r; 1988: 203)...
- b) Lotura-edo hitz, adberbio, izenordain eta esamoldeak (nahiz ez kasu guztietan). Hala: *por cierto* (1653: 13r; 1988: 204 —nahiz beste behin bai itzuli, *ciertu*—), *tambien* (1653: 12v, 13r; 1988: 201, 204), *aun* (1653: 14r, 14v; 1988: 208, 211 —nahiz bai beste lau aldiz—), *nunca* (1653: 13v (bis), 14v; 1988: 208 (bis), 211), *muy* (8 bider falta da —bat, ondoren adibidean—, eta behin ematen egokitzapentzat har litekeen *muy bien* → *se ondo* ‘ze ondo’ aldaera; Mikoleta 1653: 13r; 1988: 205), *bien* (1653: 14r; 1988: 209 —nahiz bai itzuli beste 13 aldietan—), *pues* (1653: 12r, 13v; 1988: 198, 206 —nahiz beste 8 aldiz *bada* eman—), *yo* (1653: 13r, 13v; 1988: 203, 208 —nahiz 14 bider bai—), *en ella* (ondoko adibidean)...

— «Muchas ay *muy buenas*» → «Asco dago, *onac* diréanic» ‘Asko dago *onak* direnik/direnetarik/direnak’ (1653: 13v; 1988: 206).

— «(Bueno es que venga a mi cafsa) quien mande *en ella* mas que Yo» → «(Ondo lísate datorrelá ene esera,) [ø] neuc baño aguíndu dayaná» ‘(Ondo litzateke datorrela ene etxera,) neuk baino [gehiago] agindu dagiana/dezana’ (1653: 13v; 1988: 207).

— Erlatibozko esaldiak ere: «para este frio *que haze*» → «*ossonegasco*» ‘hotz honegazko/honekiko’ (1653: 12v; 1988: 200).

- c) Itzulpenean galdutako aditz nagusi —modalak edo— (are bestelako erantsiz; ik. ere 3.2.3.a atalean aipatuak):

— «*Sé que no soy elefante*» → «[ø] És nas *bada ní* Elefantea» ‘Ez naiz *bada ní* elefantea’ (1653: 12r; 1988: 197).

— «*esso nose puede llamar falta*» → «Ori es *ta* Faltea» ‘Hori ez *da* falta’ (1653: 14v; 1988: 212).

— «*por dezír* treze, diçe tres» → «ama-Yrrugaytí, diño ala Yrru» ‘hamahirugatik dioela hiru’ (1653: 14v; 1988: 209).

- d) Beste gabe ahaztua edo dirudien esaldia:

— *que el hombre la quiera*, esaldi desagertua: «a qualquiera hora *que el hombre la quiera* la hallara guisadá» → «[ø] edo-Seyn ordutan Ydoro days *guisonac-gui-Sadoric*» ‘edozein ordutan idoro dagitza / idoroko ditu gizonak gisaturik’ (1653: 13v; 1988: 208).

- e) Are zuzenduz espainolezko jatorrizkoan ulergaitz edo akats diren esamoldeak:
— «Dos mesas de manteles»⁶⁰ → «Samau bisuc» ‘Zamau bitzuk’ (1653: 15r; 1988: 213).

3.2.2. Zenbait eransketa

Inoizka jatorrizkoan ez dauden morfemak, partikulak, aditzak... eransten dira euskaraz (-gu-, *bada*, *ni*, *zeren*, *bete*, [h]au, [h]ori, *egotea*, *etorriak*, *naizen*, *diren*...). Hala zenbait adibide:

- «Trae [ø] vnos pasteles» → «Ekargussu pastel basuc» ‘Ekarkziguzu pastel batzuk’ (1653: 13r; 1988: 203).
— «Algunos dellos [ø] otros Son de Ytalia» → «Ba]suoc, *seren* besteoc dira *Ytaliaric etorriac*’ ‘Batzuok, *zeren* besteok dira *Italiaririk/Italiatik etorriak*’ (1653: 13r; 1988: 204).
— «que más vale [ø] solo que...» → «obedala *bacarric egotea*...» ‘hobe dela *bakarric egotea*’ (1653: 13v; 1988: 206).
— «Que es [ø] por vida del S^r. don Juan[?]» → «Sure visisea *esadosu* seyn da d. J. Xauna[?]» ‘Zure bizitza[гатik!] *Esadazu*[:] Zein da, d. J. jauna[?]’ (1653: 13v; 1988: 205).
— «tan amigo dellos como Yo [ø]» → «aen adisquidea onena,⁶¹ *seyn ni naxa*» ‘haien adiskide onena, *zein ni naizen*’ (1653: 13v; 1988: 208).
— «Muchas ay [ø] muy buenas» → «Asco dago, *onac diréanic*’ ‘Asko dago, *onak direnetarikel direnak*’ (1653: 13v; 1988: 206).
— «un caldero [ø] de aguá» → «*calderabete* vr’ ‘*galdara bete* ur’ —egokitzapen idiomatikoa bide dena— (1653: 14v; 1988: 212).

3.2.3. Aldaketa eta egokitzapen ugari

Hainbat maiz aldatzen dira jatorrizko espainolezko hitz eta esamoldeak euskarazko antzeko baliokideez, jakinaren gainean eginez ihes aukerako itzulpen zuzenagoari, agian euskarazkoa egokiagoa edo bereziagoa iruditu zaiolako, itzulpen zuzena

⁶⁰ Itxuraz (ongi edo literalki ongi) ulertuz Mikoletak ‘bi mahai bete zamau’ edo. Beste hizkuntzetako itzultzaileek, espainolezko esamoldea akastzat hartuta testuinguruan, ‘bi mahai-zamau’-edo (‘dos manteles de mesa’) ulertzen eta zuzentzen dute itzulpenean, nahiz espainolezkoa bere jatorrizkoan gorde (Minsheuk eta Oudinek) edo zuzendu (Franciosinik). Hala Minsheuk (8) ingelesez, *Two table clothes*. Oudinek (31) frantsesez, mahaia alboratuz, *Deux nappes*. Franciosinik (27) espainolekoa ere zuzentzen du italizazkoaz gain, *Dos mâtêles de Mesa* → *Due touaglie da tauola*. Lunak (122) espainolezkoa ere zuzentzen du hala moduz, *Dos tablas de manteles*, eta balirudike horrelako zerbait emanez zuzentzen duela ere Mikoletak esamoldea, *Zamau bitzuk* emanez ‘zamau multzo bi’.

⁶¹ Bitxia da sintagma bi mugatzailez emana, izenean eta adjektiboan (*adiskidea onena*). Espainolezko jatorrizkoak berdintasuneko konparazioa dakar (*tan amigo dellos*), eta ez superlatiboa (*el más amigo* edo). *Adiskide*-ren azken *a* izan liteke Sainthillen kopiatze akats. Edo izan liteke Mikoletak *onena* adjektiboa bigarren pauso batean erantsi izana, hasieran soilik *adiskidea* eman ondoren mugatzaile eta guzti (espainolezkoan ez dagoenez zuzenean *on* esanahikorik). Cf. beheago ere *pastelera garui enerean* ‘pastelera garbientetik/garbienagandik’. *a* mugatzailearen halako eransketa bitxi gehiagoren bat ere bada Mikoletaren itzulpenean (Hidalgo argitaratzeko b).

ezagutzen ez duelako edo gustatzen ez zaiolako, edota beste gabe sinonimotzakokoak bide direlako testuinguruan (eta horrek ere adieraz lezake Mikoletak itzulpenean har-zen duen askatasun neurria). Hala, modu desberdinetakoak:

- a) Menpeko esaldiak nagusi bihurtuz (ik. ere 3.2.1.c atalean aipatuak):
- «(solo vna falta tíene. / —Qual es[?] /) —*que* es grandíssimo enemigo del aguá» → «(faltabat dau bacarríc. / —Seyñ dá[?]) / —*Da* Vren arerío andia» '(falta bat du bakarrik. / —Zein da?) / —*Da* uraren arerio handia' (1653: 14v; 1988: 211).
 - «*De fuerte que* Vm quiere deçir...» → «Orelan esanguradau...» 'Horrela esan gura du...' (1653: 13v; 1988: 206).
 - «A mi me parece *que* (lo meJor que tiene) es...» → «*Enesat* (daucan obena) da...» '*Enezat* (daukan hoberena) da' (1653: 13v; 1988: 205).
- b) Hitz eta esamolde aldaketa eta egokitzapenak egiten dira, euskaraz ordezko egokirik aurkitu ez duelako, apetaz, are nahasirik... (adibide batzuk):
- *ama* → *atsolkriadalaina*: Espainolezko *ama* emateko ('ama de llaves'-edo, 'etxezain', 'giltzari'), bitan *asso* 'atso' ematen du (1653: 12r, 14r; 1988: 196, 210), behin *criada* (1653: 12r; 1988: 197), beste behin, akats, *aina* 'inude' (1653: 14v; 1988: 210).
 - *nublado* → *iluna*: «Señor, *nublado*» → «*Yluna*, xauna» (1653: 12r; 1988: 197), nahiz segidan bertan ematen duen *nubes* → *odeyac* 'hodeiak'.
 - *porque* → *zelan*: kausazko galdegilea moduzko, «Pues *porque* madruga... [?]' → «Bada *selan* xayguitenda...[?]' 'Bada *zelan* jaikitzen/jagiten da...?' (1653: 13r; 1988: 202).
 - *miseria* → *horrelako gauza*: «nunca Yo miro en *miserias*» → «es nax ni adítuten *orelaco gauzetará*' 'ez naiz ni aditzen / adi egoten // ez dut begiratzen *horrelako gauzetara*' (1653: 13v; 1988: 208).
 - *no* → *bai*: «(— Bebera VM otrá...) —*No* que no soy tan...» → «(— Edandaysu osterá...) —*Bayse* enas, orren...» '(— Edan dagizu / Edango duzu osterá...) —*Bai*, ze ez naiz horren...» (1653: 13r; 1988: 203).
 - *esas* → *horrelako*: «*esas* comparaciones» → «*orrelaco* comparaçínoyríc' '*horrelako* konparaziorik' (1653: 12v; 1988: 199).
 - *hijo* → *gizakume* (halako lekukotza bakarra *OEHn*, s.v.): «El Pareçe buen *hijo*» → «berak dirudí *guiça-çume* Ona» 'Berak dirudi *gizakume* ona' (1653: 14v; 1988: 211).
 - *ropa blanca* / *ropa* (*de mi amo*) → *trapu* (1653: 14v; 1988: 212):⁶² «esta *ropa blanca* (que traxo la Lauanderá)» → «onaco *trapu* (Yqusleac⁶³ ecarri-

⁶² Garaian *trapu* hitzak ez du gaur egun duen zentzu peioratiboa (*OEHk* eta *EHk* oraingoz jasotzen duten bakarra), baizik 'oihal, zapi' zentzua. Hala darabilte (*OEH*) frai Juan Zumarragakoak *lepatrapu* (1537), E. Sasiolakoak «bularterian *trapua* zuri, labradurak urrean» (~1567), eta Ipparaldean ere hainbatek: «Kapa, *buruko trapua* eta gerrikoa oihal beretik egiten zituzten» (Haranburu 1635)... Gerora bereganatu bide du zentzu peioratibo hutsa *trapu lobi*, *traputzar*, *trapu zahar*, *trapu zikin*... erabileren bide-tik.

⁶³ Eskuizkribuan argi *Yquileac*, jada Sarasolak arrazoiz (1983: 210) *Yqusleac* 'ikuzleak' zuzentzea proposatzen duena.

- ditusánac), «La *ropa* (de mi amo que llevó la lauandera)» → «(ene [u]gasaben) *trapu*(ycusleac eroan eguisanena)» ‘(ene ugazabaren) *trapu* (ikuzleak eroan egizanena/zituenena)’.
- *tan amigo* → *adiskide[a] onena* (goraxeago aipatua): berdintasunezko konparazioa *tan* ordezkaturaz *on* adjektiboarekin superlatiboan (1653: 13v; 1988: 208).
- «*por entender en mis negocios*» → «*elduteco* neure Ser eguinay» ‘*heltzeko* neure zereginei’ (1653: 13r; 1988: 203).
- *lo hecho* → *haw*: «bien esta *lo hecho*» → «*au* ondo Eguinda» ‘*Hau* ondo egin da’ (1653: 14r; 1988: 210).
- *anda* [interj.] → *esak*: Espainolezko *anda* harridura-edo interjekzioa⁶⁴ Mikoletak *esan* aditz deklaratio bihurtzen du, ondoko galderaren sarrera (1653: 15r; 1988: 213): «*Anda*, que valen quatro escarpines...[?]» → «*Esac*, ser montadaude Lau escarpina...[?]» ‘*Esak!* Zer munta daude/dute lau eskarpin...[?]’.
- *refrán* → *esan daroena*: «como diçe *el Refran*» → «*Esan daroen* aleguez» ‘*Esan daroaten(a) | ohi duten(a)* legez’ (1653: 13r; 1988: 203).
- *obligar* → *izan*: «como la razon *me obliga*» → «*dana* aleguez Errazoea» ‘*den(a)* legez arrazoa’ (1653: 13v; 1988: 207).

c) Erlazio morfemen aldaketa eta egokitzapenak:

- *y* → *-kin*: espainolezko *y* konjuntzio koordinatzailea euskaraz bi kasutan emanez *-gaz* ‘*-kin*’ atzizki sozietibo bidez, *eta* konjuntzioraz eman ordez, garaiko euskarako moduetako batean:
- «...esta todo *y tambien* el pe[y]ne» → «...dago dustia orra*Ziagas*» ‘...dago guztia orra*iarekin*’ (1653: 12v; 1988: 201).
 - Bitxiago (1653: 12r; 1988: 196): «entre vn hidalgo llamado Don Pedro, *y* su criado Alonso, *y* vn su amigo llamado Don Juan, *y* una Ama» → «Peru Xauna derechan *Vategas*, vere ofseyñ Alonjso en artean *ta* bere adísquide derechala Joane Xauna; *eta* asso *bategas*» ‘Peru jauna deritzan *bategaz/batekin*, bere otsein Alontsoren artean *eta* bere adiskide deritzala/deritzana Joane jauna, *eta* atso *bategaz/batekin*’.
- Espainolezko *y* konjuntzio koordinatzailearen lekua aldatuaz euskaraz:
- «Leuantate *y* abre aquella ventana, ver [*sic*] sí es de diá» → «Saycora, [*ø*] yricasu araco ventanea; *ta* eguna den Ecussu» ‘Jaiki/Jagi gora, irikazu / ireki ezazu harako bentanea/leioha, *eta* eguna den ikusazu’ (1653: 12r; 1988: 196).
 - «La colorada es caoba de la Hauana *y* esta negra Ebanu [*ø*] la blanca de marfil» → «Sur gorri au da Huanaco Caobea, [*ø*] balsau Ebanua *Ta* Suría Marfila» ‘Zur gorri hau da Habanako kaoba, baltz/beltz hau ebanua *eta* zuria marfila’ (1653: 13r; 1988: 204).

⁶⁴ Minsheuk (8) ingelesez literalki ematen du *Go!* Oudinek frantsesez (19): *C’est bien à propos*. Franciosinik italieraz (27): *Hibò* (cf. *oibòlohibò*, gaitzespen edo ezepen interjekzio).

d) Singularrak plural bihurtuz:

- «—De donde Vuo VM. *esta Tapiceria* / —Señor, de Flandes *Vino*» → «—Nondic *Ysanditu* Oren Meçede Orec *Tapiz Hoc?* / —Xauna Flandesic *etorri sireá* ‘Nondik *izan ditu* horren Mesede horrek *tapiz hauek?* / —Jauna, Flandestik *etorri ziren*’ (1653: 13r; 1988: 204).
- «(Y lo [mejor] que Yo hallo es) ser *comida tan acorida* que a qualquiera hora que el hombre *la quiera la hallara guisadá*» → «(ta Ydarayten dodaⁿ obea [*sic*] dá,) *dírealá* aen Xateco prestá se edo-Seyn ordutan *Ydoro days* guisonac guisadoric» ‘(eta edireten/idorotzen dudán hobe[ren]a da,) *direlá* haren/hain jateko presta/prest ze edozein ordutan *idoro dagitza* / *idoroko ditu* / *idoro ditzake* gizonak gisaturik’ —jatorrizkoa *janariaz* ari delarik, singular; itzulpena testuinguruko *pastelez* ari bide da, plural— (1653: 13v; 1988: 208).
- «*a Puerta çerrada*» → «*ate yxietaric*’ ‘itxietarik’ (1653: 14v; 1988: 212).

e) Aditz denbora edo moduak aldatuz:

- Geroa presente bihurtuz: «*no estara* nadie en pie» → «*estago* yñor Xayguíric» ‘*ez dago* inor jaikirik/jagirik’ (1653: 12r; 1988: 197).
- Geroa aginte bihurtuz: *auveys de sauer* → *Xaquín egúisu* ‘jakin egizu/ezazu’ (1653: 14r; 1988: 208).

f) Euskarazko esamolde idiomatikoago, idiosinkratikoago edo gustuagokoak erabiliz:

- *Ekarri* aditza erabiliz eguraldi esamoldeetan *egin*-edo aditzaren itzulpen —bestela gutxi lekukotua [cf. *OEH*, s.v. *ekarri*]— (1653: 12r; 1988: 197): «Que dia *Haze?*» → «Se egun *dacarr?*» ‘Ze egun *dakar?*’, «*Haze Frio?*» → «Osic *bacarr?*» ‘Hotzik *badakar?*’; (1653: 12v; 1988: 200): «(Señal...) de que *Haze Frio*» → «(Señale...) oss *dacarena?*» ‘(Señale...) hotz *dakarrena?*’.
- *Norako* ‘zertara(ko)’: «*A que* tan de mañana[?]» → «*Noraco* aen goxetic[?]» ‘*Norako* haren/hain goizetik?’ (1653: 12r; 1988: 197). *Norako izan* ‘nora joango’: *Adonde yremos[?]* → *Norako gara[?]* ‘norako gara?’ (1653: 14r; 1988: 210).
- *Hara* (*hemen*) *non* (esaldi nagusia menpeko bihurtuz): «*aquí viene* ya la lauandera» → «*Ara emen non datorre* ycuslea» ‘*Hara hemen non datorren* ikuzlea’ (1653: 12r; 1988: 198).
- *Esanik dago* ‘jakina, noski’ (*OEHN* hala aipatu gabea): «Pues *no se Entiende* (que ade ser mala)» → «*Esanik dago* estala (deunguea yfango)» ‘*Esanik dago* ez dela (deunga izango)’ (1653: 13v; 1988: 206).
- *Norentzat*: «A mi *me parece que...*» → «*Enesat...*» ‘*Enetzat...*’ (1653: 13v; 1988: 205).
- Kausazko esaldia helburuzko bihurtuz: «(da me...) *que quiero* adreZarme La barba» → «(yndasu...) *daguida* ondo ymini bißarrau» ‘(indazu/ema-dazu...) *dagidan*/dezan ondo ipini bizar hau’ (1653: 12v; 1988: 200).

- Esaldi osagarri zuzena bihurtuz harridurazko zehar osagarri: «*Cierto qué esta curiofo*» → «*Se Curioforo dagoá*» ‘Ze kurioso(ro) dagoen!’ (1653: 13r; 1988: 205).
 - Moduzko esaldia adberbio bihurtuz: «Al Servicio de VM *como estuviere*» → «*Edo selan seruietaco berrori*» ‘*Edozelan zerbitzatzeko beror(r)i*’ (1653: 13r; 1988: 202).
 - Esamolde adberbialak aditz bilakatuz (1653: 13r; 1988: 202): *Muy a servicio / Al servicio* → *seruietaco* ‘zerbitzatzeko’.
 - («por la muger lo dize Vm.» — *Por la misma*) → «(Emasteagayti diño berrorec.) — *Ori ta berrori*» ‘(Emazteagatik dino/dio berorrek.) — *Hori eta berrori*’ (1653: 13v; 1988: 205).
 - «*Y aun anda Vm^d*. (en lo cierto)» → «*Aesganean sagos* (çiertuan)» ‘*Harez/ Horrez gain, zagoz/zaude* (ziertoan)’ (1653: 14v; 1988: 211).
- g) Ordena aldaketa arbitrarioak: hainbatetan arbitrarioki aldatzen dira esaldian jatorrizko eta itzulitako sintagmen ordenak arrazoi agerikorik gabe (nola ez den itzulpenaren garun-edo joera automatikoa jatorrizko hizkuntzan amaieran emandako, ikusitako edo sentitutakoa, lehenik itzultzeko xede hizkuntzan, eta ondoren aurrekoak). Ondokoak bezalakoak:
- «*el reloj y la mañana* (no andan a vna)» → «*goxa* ta *HerloXuá* (estabilsas baterá? [sic])» ‘*goiza* eta *erlojua* (ez dabilta batera)’ (1653: 12r; 1988: 196).
 - «(que es de) *Honrrá y prouecho*» → «(dala) *prouechua* Ta *Hondrea*» ‘(dela) *probetxua* eta *ondra*’ (1653: 12r; 1988: 198).
 - «*canas y cuernos* (no Vienen...)» → «*adarrac* eta *vlla vrdinac* (estoaz etorri...)» ‘*adarrak* eta *ile urdinak* (ez doaz / ohi dira etorri...)’ (1653: 12v; 1988: 201).
 - «Aun no Ha Traydo Las camíssas *la lauandera*» → «*Ycusleac* aranguíno estítu ecarri alcandorac» ‘*Ikuzleak* oraindino ez ditu ekarri alkandorak’ (1653: 12r; 1988: 198).
 - «(mira sí Tienen) algun punto Suelto *Las medias*» → «(adisate badauque) *calZerdiac* puncturic ascaturic» ‘(Adi [egon] zaitex / Begira ezazu badaukaten) *galtzerdiek* punturik askaturik’ (1653: 12v; 1988: 199).
 - «(que Tengo) mucho q^s. Hazer *Oy*» → «(serren daucat) *gaurr*, asco Ser-eguín» ‘(zeren daukat) *gaur* asko zeregin’ (1653: 12r; 1988: 197).
 - «Señor, *nublado*» → «*Yluna*, xauna» ‘*Iluna*, jauna’ (1653: 12r; 1988: 197).

3.3. Mikoletaren segizioez eta segizio ezaz jatorrizko espainolezko hitzen ordenamenduari esaldian

Azken azpiatalean jaso ditugu Mikoletaren itzulpeneko esaldietan zenbait sintagma solte edo *libreren* ordena aldaketa arbitrarioak-edo, neurri batean ere adieraz lezaketenak Mikoletaren nolabaiteko jokabide *askea* hitzen ordenaren kontuan, estu lotu beharrik gabe jatorrizko espainolezkoari. Hala, lehenik esan behar da Mikoletak oro har bere horretan gordetzen dituela euskarazko hitzen ohiko ordenamenduak, bai sintagma barruetan zein esaldiko sintagma desberdinen artean ere. Baina aldi berean esan behar da horrek ez duela esan nahi:

- Batetik, Mikoletaren euskarazko sintagmen ordenamenduak eredu bakarra jarraitzen duenik, eta are gutxiago soilik jarraitzen duenik gure artean Azkue-Altubez geroztik sakratutzat defendatu ohi den eredia (aditza atzean —amaieran mendeko esaldian—, *galdegai* aditz aurrean lege apokrifoa, mendeko esaldiak aurre menderatzailerik gabeak, erlatiboak eta *-(e)ko* osagarriak soilik beren izen buruen aurretik...).
- Baina ezta ere, bestetik, Mikoleta erabateko menpekotasunez lotzen zaionik jatorrizko espainolezko ordenamenduari bere esaldi ordenamenduan.

Hala ondoren hainbat ezaugarri konparatu desberdin.

3.3.1. Mikoletaren aditz atzeratzeak euskaraz, espainolezkoen aldean

Mikoletak maiz atzeratzen ditu euskaraz jatorrizko espainolezko aditzak, oso bezizki esaldi osagai laburrak tarteko, espainolezko [aditz₁ + osagai-labur₋₂] moduko egitura maiz bihurtuz euskaraz [osagai-labur₋₂ + aditz₁] (/ aditz lokuzio), esaldiko beste osagaiei, baldin badira, jatorrizko leku bera emanez oro har, euskarazko ohiko modu batean.⁶⁵ Hala:

- a) Esaldi nagusi baiezkotan (ondoko zenbait adibidek badu aurretik *ze*, *zeren* itxurako partikula mendekotzailea, beste mendekotzailerik eragin gabe aditzean):
 - «(Tu) *adiuin*₁ *Tu prouecho*₂» → «(Seuc) *seure prouechua*₂ *Vstiosu*₁ '(Zeuk) *zeure probetxua*₂ (≈ probetxura) *uste duzu*₁ (≈ pentsatzen duzu)' (1653: 12r; 1988: 198).
 - «(Ya yo) *he beuido*₁ *vna vez*₂» → «(Nic ya) *be'n*₂ *edandot*₁» '(Nik ja) *behin*₂ *edan dut*₁' (1653: 13r; 1988: 203).
 - «(el agua) *esta*₁ *elada*₂ (enel Xarro)» → «(Vra) *ley-eguinic*₂ *dago*₁» (Xarroan) '(ura) *lei eginik*₂ *dago*₁ (txarroan)' (1653: 12v; 1988: 200).
 - «*Es*₁ *verdad*₂» → «*Eguia*₂ *da*₁» '*Egia*₂ *da*₁' (1653: 13v; 1988: 206).
 - «(La meſsa) *esta*₁ *puesta*₂» → «(Maya) *Yminiric*₂ *dago*₁» '(Mahaia) *ipinirik*₂ *dago*₁' (1653: 13v; 1988: 206).
 - «*Befso*₁ (a Vm.) *la mano*₂» → «*Escuetan*₂ *emon* [*muin*] *eyten deusat*₁» '*Eskuetan*₂ *muin egiten deusat*₁' (1653: 14r; 1988: 208).
 - «*hare*₁ *la raçon*₂» → «*Errazoea*₂ *eguingo dot*₁» '*Arrazoa*₂ (≈ arrazoizkoa dena) *egingo dut*₁' (1653: 14r; 1988: 208).

⁶⁵ Halako bikote jokoetan oinarritu ohi dute *galdegai* lege apokrifoa berau defendatu duten Azkue-Altubez eta geroztiko jarraitzaileek. Ordea, jabetu beharra dago gauza bat dela euskal aditzak joera izatea *bigarren-edo*, *enklitiko* edo *atono* agertzeko, intonazio/informazio multzo prosodiko berean ondoretik erantsita beste osagai (oro har labur) eta tonikoago bati —edo elkarketan toniko bihurtuko denari—, Wackernagelen legearen antzekoari-edo jarraiki, eta beste gauza bat, joera horretatik oker eratortzea *galdegai* lege orokor nahikoa, eta gutxitan baino ez ohi dena betetzen *bikote* baldintza *labur* horietatik kanpo —salbu eta apropos betearazi nahi izan denean—. Gogoratu behar ere zein argi zioen Mitxelena (1953: 460): «Labur esateko, Altube jaunak finkatutako legeak, euskarak gorde behar lituzkeenak izango dira agian, baina ez euskarak gorde eta gordetzen dituenak».

- «*Esta₁ muy bien₂*» → «*Ondo₂ dago₁* (Ori)» ‘*Ondo₂ dago₁* (hori)’ (1653: 14r; 1988: 210).⁶⁶
- «(Este mi criado s^{or}. D. Juan *es₁ como malilla₂*)» → «(Ene mutila D. Joan Xauna) *malillea leguez₂ da₁*» ‘(Ene mutila, D. Joan jauna,) *malila* (≈ komodina) *legez[koa]₂ da₁*’ (1653: 14r; 1988: 211).
- «(que el de raxa) *es₁ delgado₂* (para este frio que HaZe)» → «(Serren EraXafsoa,) *megach₂ da₁* (ossonegasco)» ‘(zeren erraxazkoa) *mehats₂ da₁* (hotz honegazko/honekiko [≈ honetarako])’ (1653: 12v; 1988: 200).
- «(que) *es₁ triste cosa₂* (la Soledad)» → «(se) *gausa balsa₂ da₁* (bacartasuna)» ‘(ze) *gauza beltza₂ da₁* (bakartasuna)’ (1653: 13v; 1988: 205).
- «(que) *pica₁ la pimientá₂*» → «(se) *píperac₂ piquetan Xoc₁*» ‘(ze) *piperrak₂ pikatzen jok/dik₁* (≈ du)’ (1653: 14r; 1988: 208).
- «(que) *hago₁ del₂*, (loque quiero)» → «(Serren) *berragas₂ eytendot₁* (gura[do] dana)» ‘zeren *beragaz/berarekin₂ egiten dut₁* (gura dudana)’ (1653: 14r; 1988: 211).

- b) Esaldi nagusi galdezkoetan (nahiz adibideetan soilik aditz trinkoak ageri diren, eta hauetan are eta nabarmenagoa da, adizki konposatueta baino, ‘bigarren’ enklitiko agertzeko joera, eta hainbat bitxiagoa —ez ezinezkoa— esaldi buruan agertzekoa):

- «*HaZe₁ Frío₂?*» → «*Osic₂ bacarr₁?*» ‘*Hotzik₂ badakar₁?*’ (1653: 12r; 1988: 197).
- «*Está₁ enjuta₂?*» → «*Sicu₂ dago₁?*» ‘*Siku₂ dago₁?*’ (1653: 12v; 1988: 199).
- «*Estan₁ Lympías₂?*» → «*Garuiric₂ dagos₁?*» ‘*Garbirik₂ dagoz/daude₁?*’ (1653: 12v; 1988: 199).
- «(VM^d.) *esta₁ bueno₂?*» → «(Seure mecede Ori) *ondo₂ dago₁?*» ‘(zeure mecede hori) *ondo₂ dago₁?*’ (1653: 12v; 1988: 202).

- c) Esaldi nagusi ezezkoan ere ez da etsian jarraitzen jatorrizkoaren ordenamendua, eta osagai (laburra) tartekatzen da aditz laguntzaile eta nagusiaren artean:

- «*no se pierde jornada*» → «*esta videric galsayten*» ‘*ez da biderik galtzen*’ (1653: 14r; 1988: 210).
- «(O s^t.) *no diga Vm efso*» → «(Xauna) *sebegui orí esan*» ‘(Jauna!) *Ez begil beza hori esan!*’ (1653: 13v; 1988: 205).

- d) Aginduetan ere tarteka:

- «*da me₁ entre tanto₂* (el espeJo)» → «*artean₂ yndasu₁* (espilluá)» ‘*artean₂ indazulemadazu₁* (ispilua)!’ (1653: 12v; 1988: 200).
- «(Corre,) *abre₁ presto₂*» → «(Soas,) *carran₂ yrica/su₁*» ‘(Zoaz!) *Karran/Karraderan₂ irikazu l ireki ezazu₁!*’ (1653: 13r; 1988: 202).
- «*pongamos lo₁ en el arca₂*» → «*Caxan₂ gordebite₁*» ‘*kaxan₂ gorde bitez₁!*’ (1653: 15r; 1988: 214).

⁶⁶ «Bikote» segida berdinean ematen da euskaraz lehentxeago esamolde bertsua, espainolezkoak euskarazkoaren ordena duelarik: «*bien esta* (lo hecho)» → «(au) *ondo Eguin da*» ‘(hau) *ondo egin da*’ (1653: 14r; 1988: 210).

e) Eta mendeko esaldi erlazio-atzizkidunetan (bereziki, labur direnetan):

e.1. *-(e)la* osagarridunetan:

- «(como dixe) que *Ha dadó₁ Las cinco₂[?]*» → «(noLan esandou [*sic*] *bostac₂ Xodaudelá₁[?]*)» ‘(Nola esan dozu/dok/duzu/duk) *bostek₂ jo dutela₁?*’ (1653: 12r; 1988: 196).
- «(Se dice que...) *Son₁ tres malas cucas₂*» → «(Esan daroe,...) *Yru cuca gaysto₂ díreala₁*» ‘(Esan daroate / ohi dute...) *hiru kuka* (≈ gozoki) *gaizto₂ direla₁*’ (1653: 13v; 1988: 206).

e.2. *-t(z)eko* atzizkidun helburuzkoak(-edo) —euskaraz—:

- «de *Dormir₁ en pie₂*» → «*oyñen ganean₂ loo eteco₁*» ‘*oinen gainean₂ lo egiteko₁*’ (1653: 12r; 1988: 197).
- «por *cumplir con la razon₂*» → «*Errazoeagas₂ cumplietaco₁*» ‘*Arrazioa- rekin₂ konplitzeko₁*’ (1653: 13v; 1988: 207).
- «Para *dezir₁ la Verdad₂*» → «*Eguia₂ esateco₁*» ‘*Egia₂ esateko₁*’ (1653: 13r; 1988: 203).
- «para *ser₁ bien seruido₂*» → «*ondo seruidua₂ ysayteco₁*» ‘*ondo zerbitzatu₂ izateko₁*’ (1653: 14v; 1988: 211).
- «*para que os ayude₁ a esto₂*» → «*Onetan₂ vrgasteco₁*» ‘*honetan₂ urgazteko₁*’ (1653: 15r; 1988: 214).⁶⁷
- Baita ere, nahiz berezixeago: «*Muy a Servicio₁ de VM₂*» → «*Seure mecede Ori₂ seruietaco₁*» ‘*Zeure mesede hori₂ zerbitzatzeko₁*’ (1653: 12v; 1988: 202).

e.3. *-(e)n...* erlatibo «libreetan edo» (3.3.5.2 atalean areago erlatiboez):

- «las que *estan₁ entérradas₂*» → «*beaturic₂ dagos anac₁*» ‘*behaturik₂ dagozanak / daudenak₁*’ (1653: 13v; 1988: 206).
- «quien *mande₁ en ella mas que Yo₂*» → «*neuc baño₂ aguindu dayaná*» ‘*neuk baino [gehiago]₂ agindu dagiana/dezana₁*’ (1653: 13v; 1988: 207).

e.4. Espainolezko infinitibozko nominalizazioak:

- «*el leuantar₁ de mañana₂*» → «*goxeti₂ Xayguítea₁*» ‘*goizetik₂ jaikitzeal/jagitea₁*’ (1653: 13r; 1988: 202).⁶⁸
- «*meter₁ en calsá₂*» → «*esean₂ Sartu₁*» ‘*etxean₂ sartu₁*’ (1653: 13r; 1988: 203).
- «*estar₁ sin ella₂*» → «*aymbaga₂ egotea₁*» ‘*hainbarik₂ (≈ hura gabe) egotea₁*’ (1653: 13v; 1988: 205).
- «*encomendarnos₁ a Dios₂*» → «*Xaungoicoarí₂ encomendadu₁*» ‘*Jaungoikoari₂ gomendatu₁*’ (1653: 14r; 1988: 210).

⁶⁷ Nahiz segidan bertan egitura (ia) berdinean alderantzizko ordenamendua ematen duen (1653: 15r; 1988: 214): «para que *os ayudara a almorzar*» → «*vrgasteco almorzetan*» ‘*urgazteko almortzatzen*’.

⁶⁸ Nahiz izenburuan oso antzeko «para *Leuantarse₁ por La mañana₂*» sintagma osagai ordena horretan txere ematen duen euskaraz ere «*Xayguíteco, goxean₂ / JaikitzeKol/Jagiteko, goizean₂*’ (1653: 12r; 1988: 196).

e.4.1. *-gatik* atzizkidun nominalizazio kontzesiboa:

- «por *Oyr*₁ *Mífsa*₂» → «*Míssa*₂ *ensunagati*₁» ‘*Meza*₂ *entzunagatik*₁’ (1653: 14r; 1988: 210).

f) Atzeratzen ere posizio bikoitzeko partikulak (*baizen, nola, bi...*) —aurretik ere aukerakoak euskaraz—, eta ez bakarrik sintagma laburrak lotzean:

f.1. *nola* konparatiboa:

- «*Como vn cuerno*» → «*Adarra nola*» (1653: 12v; 1988: 199).
- «*como para vn hidalgo pobre*» → «escutaripobre bat en sat *Nola*» ‘ezkutari pobre batentzat *nola*’ (1653: 13r; 1988: 204).
- «*como el Rey con Sus alcaualas*» → «Erreguec bere alcaualacas *nolá*» ‘Erregek bere alkabalakaz/alkabalekin *nola*’ (1653: 13v; 1988: 206).

f.2. *baizen* adbertsatiboa:

- «(esso no sepuede llamar falta) *Sino Sobra*» → «(Ori es ta faltea,) sobrea *baxe*» (hori ez da falta,) sobra *baizen*’ (1653: 14v; 1988: 212).
- «No ay aquí *mas de Ocho*» → «Estago emen sorcí *Vaxe*» ‘Ez dago hemen zortzi *baizen*’ (1653: 14v; 1988: 213).

f.3. *bi* zenbatzailea —oraindik gaur egun bezala mendebaldean, lehen eremu zabalagoan—:

- «*Dos sabanas, dos almohadas de cama, dos pares de calçones*» → «Ysara *bi* oeco cochiña *bi*, pare *bi* fraca» ‘Izara *bi*, oheko kuxin *bi*, pare *bi* praká’ (1653: 14v; 1988: 213).

3.3.2. *Mikoleta espainolezko esaldiak eta esaldi zatiak iraultzen atzekoz aurrera*

Beste zenbaitetan Mikoletak atzekoz aurrera iraultzen du euskaraz jatorrizko espainolezko [osagai–labur₋₁ + aditz (/aditz lokuzio) + osagai–labur₋₂] ordena, hau alderantziz bihurtuz euskaraz [osagai–labur₋₂ + aditz (/aditz lokuzio) + osagai–labur₋₁] edo, beste osagaiei lekua gordez oro har, euskarazko ohiko modu batean ere.⁶⁹ Hala nola, esaterako, ondoko adibideetan:

- «*Todo*₁ *esta aquí*₂» → «*Emen*₂ dago *deustia*₁» ‘*Hemen*₂ dago *guztia*₁’ (1653: 15r; 1988: 214).
- «(pues) *el Jubon*₁ me Traes *antes*₂ (que la camísa)» → «*Lenago*₂ dacarfu *Jupoea*₁, (alcandorea baño)» ‘*Lehenago*₂ dakarzu *jipoia*₁ (alkandora baino)’ (1653: 12r; 1988: 198).
- «*En los ojos*₁ deus *tu*₂ de Tener (Las nubes)» → «*Seuc edo*₂ dauca[su]s *beguítan*₁ (odeyac)» ‘*Zeuk edo*₂ daukazuz/daukazu *begietan*₁ (hodeiak)’ (1653: 12r; 1988: 197).

⁶⁹ Batzuetan —ez beti— *galdegai lege* apokriforen defendatzaileek proposatu gisa.

- (Aginduetan ere) «*bendito*₁ *Sea dios*₂» → «*Jauna*₂ bis *bedeyncatu*₁» ‘*Jauna*₂ bis *bedeinkatu(a)*₁’ (1653: 13r; 1988: 203).
- (Mendeko esaldietan ere) «(Porque diçen los Medicos,) que *para la Salud*₁ es bueno, *el leuantar de mañana*₂» → «(Serren diño e doctoreac,) *goxeti Xayguitea*₂ dala ona *ofsasunensaco*₁» ‘(Zeren diote doktoreek) *goizetik jaikitzeal/jagitea*₂ dela ona *osasunarentzako*₁’ —tarteak: (*que...*) *es*₁ *bueno*₂ → *dala*₁ *ona*₂— (1653: 13r; 1988: 202).

3.3.3. *Mikoletak aditzak aurreratzen ere ditu euskarara itzulitako esaldietan*

Tarteka, hala ere, Mikoletak aurreratzen ere ditu aditzak euskarazko esaldian jatorrizko espainolezkoen aldean, adierazpen esaldi nagusian, aginduetan, eta bitxiki ugariko mendeko(-edo) esaldietan. Hala, esaterako, nola ondokoetan:

- «solo vna Falta *tiene*» → «*Faltabat dau* bacarric» ‘*Falta bat du* bakarrik’ (1653: 14v; 1988: 211).
- «Pues Hideputa *yd* por ellos» → «*Oa* vada esque ardi semé orí» ‘*Hoa* bada eske, ahardi seme hori’ (1653: 12r; 1988: 198).
- «Essa salud *Tengan sela* ellos» → «*Beuque* eurac ofsasun Orí» ‘*Beukate* eurak osasun hori’ (1653: 13r; 1988: 202).
- «Vm. *tome* su lugar» → «*Artubegui* berrorec berre Lecua» ‘*Hartu begil* beza berorrek bere lekua’ (1653: 13v; 1988: 207).
- «Pues *daca* la Fuente» → «*Ecasu* bada VaZiñá» ‘*Ekarzu* bada bazina’ (1653: 12v; 1988: 201).
- «que el çielo yo *le Veo* claro» → «Serren nic *dacust* Arguiric çerua» ‘zeren nik *dakusat* argirik zerua’ (1653: 12r; 1988: 197).
- «que a Puerta çerrada el diablo *buelue*» → «serren ate ysietaric, *biortuten da* díabrua» ‘zeren ate itxietaric, *bihurtzen da* deabrua’ (1653: 14v; 1988: 212).
- «(Esso fuera) *si* VM. *Fuefse* persona Sospechosa» → «(Ori lisate) *valiz* sure meçedeori persona SospechaCoa» ‘(Hori litzateke) *balitz* zure mesede hori pertsona sospetxakoa’ (1653: 12v; 1988: 199).
- «(Esta es Vna de Las tres cofas) *que* Ganaza *dezía*, *que* el hombre *buscava* con gran cuydado» → «(Orí da bat Yru gauzetaric) *esan Eroena* Ganasac *aditu* *Joela* guisona, cuydadu Ascogas» ‘(Hori da bat hiru gauzetaric) *esan eroena* / *ohi zuena* Ganasak *aditu* / *adi egon joealal/zihoala* / *ohi zelal/zena* gizona kuido askorekin’ (1653: 12v; 1988: 199).⁷⁰
- «*si* su muger *Se los pone*» → «*ymíniten* badeufas Emasteac» ‘*ipintzen badeutsazl badizkio* emazteak’ (1653: 12v; 1988: 200).
- «*como* la razon *me obliga*» → «*dana aleguez* Errazoea» ‘*den(a)* legez arrazoa’ (1653: 13v; 1988: 207).
- «(aueys de Sauer) *que* Yo Soy muy buen borracho» → «(Xaquín eguisu) *naxala* ni, ordi oná» ‘(Jakin egizu/ezazu) *naizela* ni hordi ona’ (1653: 14r; 1988: 208-209).

⁷⁰ Esaldiaren joskeran nolanahi bitxia / iluna / berezia da euskaraz. Eztabaidarako Hidalgo (argitaratze b).

— «*quando* el hombre *tiene* muchos criados» → «*dauquan-ean* guísonac criaduasco» ‘*daukanean* gizonak kriadu/zerbitzari asko’ (1653: 14v; 1988: 211).

3.3.4. Mikoleta jatorrizko espainolezko esaldien ordenamendu bertsua ematen

Nolanahi, Mikoletak maiz jarraitzen du espainolezko jatorrizko esaldi nagusi zein menpekoen ordenamendu eredua, batez ere esaldi luze eta konplexuagoetan —baina ez bakarrik—, inolako kezkarik gabe aditz nagusia *atzeratzeko* esaldi horietan, edota balizko *galdegai legea* gordetzeko, nahiz aldi berean maiz atzeratu —ez beti— esaldi nagusi barruko menpeko esaldi laburreko aditza, ikusi moduan (3.3.1). Hala, baiezko adierazpen esaldi nagusietan, galderetan, aginduetan, eta are mendeko esaldietan, nola ondoko adibide sailkatuetan:

a) Baiezko adierazpen esaldi laburretan:

- «Ya *esta* buená *esta* agua» → «Ya *dago* Ondo Vrau» ‘Ja *dago* ondo ur hau’ (1653: 12v; 1988: 201).
- «Ya *me voy* parando VieJo» → «ya *noa* Sarr Tuas» ‘Ja *noa* zahartuaz’ (1653: 12v; 1988: 201).
- «El y las sillas *vinieron* de Sala(man)ca» → «Au tá sillac *etorsan* Salamancaric» ‘Hau eta sillak *zetozen* / *etorri* ziren Salamancatik’ (1653: 13v; 1988: 205).
- «Yo *he dado* aora en *esta*» → «nic *emon dot* oraYn onetán» ‘Nik *eman dut* orain honetan’ (1653: 13v; 1988: 206).
- «yo *lo Hare* ansí» → «nic *eguingodot* alán» ‘Nik *egingo dut* hala’ (1653: 14r; 1988: 211).
- «El *Pareçe* buen hijo» → «berac *dirudí* guiça-çume Ona» ‘Berak *dirudi* gizakume ona’ (1653: 14v; 1988: 211).

b) Baiezko adierazpen (edo galdera) esaldi luze, konplexuagoetan batez ere —are hauetako menpekoetan—:

- «Vn çerçeganillo *entrá* por la Ventana *que corta* las narizes» → «AXechu oZbat *sarsayten dá*, ventanatic, *ebagúiten dau(s)ela* surrac» ‘Haizetxo hotz bat *sartzen da* bentanatik *ebakitzen dauzelal/dituela* sudurrak’ (1653: 12r; 1988: 197).
- «yo mas *Hago por entender* en mis negocios» → «gueyago *eytendot eldu-teco* neure Ser eguinay» ‘Gehiago *egiten dut heltzeko* neure zereginei’ (1653: 13r; 1988: 203).
- «Aquí *vera* vm^d. vn bufete meJor labrado» → «Emen *Ecussico dau* Seure meçede Oréc bufete bat obetu eguinic» ‘Hemen *ikusiko du* zeure mesede horrek bufete bat hobeto eginik’ (1653: 13r; 1988: 205).
- «(A mi me pareçe que) lo meJor que tiene *es* estar sin ella» → «(Enesat) daucan obena *da aymbaga egotea*» ‘Enetzat daukan hoberena *da* hainbarik (≈ hura gabe) egotea’ (1653: 13v; 1988: 205).
- «De fuerte que Vm *quiere deçir q^s*. la muger entonces *es* buena (quando esta muerta)» → «Orelan *esanguradau*, Emastea *dalá* oná (beatuic dago án orduan)» ‘Horrela *esan gura du* emaztea *dela* ona (behaturik dagoen orduan)’ (1653: 13v; 1988: 206).

- «Oh sí por aY lo echa Vm Yo obedesco en su caſa Y Fuera» → «Ortí bada-roa sure meçedeorec, níc obedietendot eſean ta ateti» ‘Hortik badaroa zure mesede horrek nik obeditzen dut etxean eta atetik’ (1653: 13v; 1988: 207).
- «AY diçe nra Madre Çelestína que esta corruptá la letrá» → «Or diño gure amá Çelestínac dago ala letrea, corumpíduric» ‘Hor dio gure ama Zelesti-nak dagoela letra korronpiturik’ (1653: 14r; 1988: 209).
- «El me sirue de mayordomo de repostero de maestre sala, de...» → «Onec seruietanau mayordomusat, maestre sala-sat...» ‘Honek zerbitzatzen nau / balio dit maiordomotzat, maestresalatzat...’ (1653: 14v; 1988: 211).
- «Esso haralo por lo bien que se le saue el vino» → «Orí eguinday gozo de-rechalaco ardaoac» ‘Hori egin dagi / egingo du gozo deritzalako ardoari’ (1653: 14v; 1988: 212).
- «a la Lauendera pedir le he, que dé quenta dellos» → «Ycuslearí escatuconax emondagui ala Contua» ‘Ikuzleari eskatuko naiz/diot eman dagiela/dezala kontua’ (1653: 15r; 1988: 213).
- «Que vestido se quiere poner VM^{d?}» → «Seyn soyñeco aſseguín dau ymíni Seure meçede Orec?» ‘Zein soineko atsegin du ipini zeure mesede horrek?’ (1653: 12r; 1988: 198).

b.1. Baiezko adierazpen (edo galdera) esaldi luze, konplexuagoetan batez ere —are hauen menpekoetan—, aditza esaldi hasieran eman ez ere —are aditz trinkoak ere—:

- «Bebera VM. otrá que no le Hará mal» → «Edandaysu ostera, se esteysu gachic» ‘Edan dagizu / Edango duzu, ostera, ze ez degizu / dizu egingo gaitzik’ (1653: 13r; 1988: 203).
- «Atengo me a el que diçe que más vale (solo que mal acompa-ñado)» → «Banagoc oni, diño anari, obedala (bacarríc egotea, lagun deungueagas baño)» ‘Banagokio honi, dioenari, hobe dela (bakarrik egotea, lagun deungarekin baino)’ (1653: 13v; 1988: 206).
- «Y se saldra Vm. con ella como el Rey con Sus alcaualas» → «Ta Vrtengodosu Orregas Erreguec bere alcaualacas nolá» ‘Eta irtengo duzulzara horrekin Errege bere alkabalekin nola’ (1653: 13v; 1988: 206).
- «Se diçe (que [...] Son tres malas cucas)» → «Esan daroe, ([...] Yru cuca gaysto díreala)» ‘Esan daroate / ohí dute ([...] hiru kuka gaitzo dírela)’ (1653: 13v; 1988: 206).
- «Quiere VM ponerse borZeguías?» → «Nai dau Ymíni borZegueric?» ‘Nahi du ipini bortzegirik?’ (1653: 12v; 1988: 200).
- «Tengo de yr acompañando a Vm[?]» → «Xoangonas Laguenetan be-rrorí[?]» ‘Joango naiz laguntzen beror(r)i?’ (1653: 14r; 1988: 210).
- «Digo señor que cada loco con su tema» → «Diñot Xauna, ero-ba-cochá bere erasunagas» ‘Diot, jauna, ero bakoitza bere er(ot)asunare-kin’ (1653: 13v; 1988: 206).
- «(Que) es grandissimo enemigo del aguá» → «Da vren arerio andia» ‘Da uraren arerio handia’ (1653: 14v; 1988: 211).

- c) Mendeko esaldietan (batez ere luze, konplexuagoetan, baina ez bakarrik) eta aditza esaldi hasieran emana bada ere —are aditz trinkoak ere—:
- «*que para mi estos son los dias que deuemos (meter en cafsá)*» → «*segayti enefsat oneyc dira egunac beardogufanac (esean Sartu)*» ‘*zergatik enetzat honek/hauek dira egunak behar doguzanak/ditugunak (etxean sartu)*’ (1653: 13r; 1988: 202-203).
 - «*q^s Yo tomare el mio*» → «*se neuc artu codot neurea*» ‘*ze neuk hartuko dut neurea*’ (1653: 13v; 1988: 207).
 - «*que me quiero levantar*» → «*serren guradot Xayguí*» ‘*zeren gura dut jaikil jagi*’ (1653: 12r; 1988: 197).
 - «*que diçen que es de Honrrá y prouecho*» → «*serren diño dala prouechua Ta Hondrea*» ‘*zeren diote dela probetxua eta ondra*’ (1653: 12r; 1988: 198).
 - «*Porque diçen los Medicos, que para la Salud es bueno, el leuantar de mañana*» → «*Serren diño doctoreac, goxeti Xayguita dala ona ofsa-sunensaco*» ‘*Zeren diote doktoreek goizetik jaikitzeal/jagitea dela ona osasunarentzako*’ (1653: 13r; 1988: 202).
 - «*que es mas caliente para por la mañana*» → «*serren da berroago goXetaraco*» ‘*zeren da beroago goizetarako*’ (1653: 14r; 1988: 208).⁷¹
 - «*que por dezír treze, diçe tres*» → «*serren (diño)*⁷² *amayrugayti, diño ala yrru*» ‘*zeren (dio) hamairugatik, dioela hiru*’ (1653: 14r; 1988: 209).
 - «*que les Tengamos en la cama*» → «*daucagusala*⁷³ *Oéan*» ‘*daukaguzala / dauzkagula / eduki ditzagula ohean*’ (1653: 13r; 1988: 203).
 - «*(que) a ser mas (no valiera nada)*» → «*(se) balis obago (es leuque montaco eser)*» ‘*(ze) balitz hobeago (ez luke montako [≈ balioko] ezer)*’ (1653: 14v; 1988: 211).
 - «*para Leuantarse por La mañana*» → «*Xayguiteco goxean*» ‘*Jaikitzeal/Jagiteko goizean*’ (1653: 12r; 1988: 196).
 - «*para ver si falta algo*» → «*ecusteco eser faltaden*» ‘*ikusteko ezer falta den*’ (1653: 14v; 1988: 212).
- d) Errespetatuz euskaraz ere —esaldi nagusi zein menpekoetan— (gaur egun ere ohiko legez), garaiko espainolean artean ohiko diren *aditza bigarren* ordenamenduak (gehienak gaur egun bitxiak —ez guztiak—):
- «*pero estas fanas₁ estan₂*» → «*baya onec Osoric₁ dagos₂*» ‘*baina hauek osorik₁ dagoz/daude₂*’ (1653: 12v; 1988: 200).

⁷¹ Baina segidan egitura bertsean aditza atzeratuz (1653: 14r; 1988: 208): «*Y aun es₁ mas Saludable₂ que lo tinto*» → «*Ta osasunsuago₂ dá₁ gorria baño*» ‘*Eta osasunsuago da gorria baino*’.

⁷² Eskuizkribuan gainetik ezabatu itxuran ageri da gure parentesi arteko *diño* hori, eta Sarasolak baino ez du transkribatzen, nahiz esaldian ondo joka lezakeen bere papera kausazko esaldiaren aditz nagusi gisa (≈ ‘zeren dio [gure ama Zelestinak] hamahirugatik dioela hiru’).

⁷³ Zelaietak bakarrik transkribatzen du *daucagusala*, eta nik ere hori iragarri dut eskuizkribuan (nahiz hitzaren goiko aldeak moztua dirudien, eta hala balizko *a* horren gain aldea itxi gabea). Besteek *daucagusula* diote, baina hizkiak *a*-ren itxitura itxuratzen du garbi, hitz bereko beste bi *u*-ek ez bezala.

- «*El señor d. Juan₁ es₂*» → «*D. Juan Jauna₁ dá₂*» ‘*D. Juan Jauna₁ da₂*’ (1653: 13r; 1988: 202).
- «*de Flandes₁ Vino₂*» → «*Flandesic₁ etorri síreá₂*» ‘*Flandesik|Flandestik₁ etorri ziren₂*’ (1653: 13r; 1988: 204).
- «*De gentil mano₁ Son₂*» → «*Escu ederrenac₁ dirá₂*» ‘*Esku ederrenak₁ dira₂*’ (1653: 13r; 1988: 204).
- «*bien₁ pueden₂* Vms. *sentarse₂* a almorçar» → «*erasti₁ xarridites₂* Seure mesedeoc almorzetan» ‘*Errazti₁ jar daitezke₂* zeure mesedeok almortzatzen’ (1653: 13v; 1988: 206).
- «*Muchas₁ ay₂*, muy buenas» → «*Asco₁ dago₂*, onac diréanic» ‘*Asko₁ dago₂*, onak direnetarik/direnak’ (1653: 13v; 1988: 206).
- «*Pues quatro₁ faltan₂*» → «*Bada Lau₁ faltadirá₂*» ‘*Bada lau₁ falta dira₂*’ (1653: 15r; 1988: 213).
- «*q^s. de muger lymptia₁ Son₂*» → «*Se andrà garuienac₁ dirá₂*» ‘*Ze andre garbiarenak₁ dira₂*’ (1653: 13v; 1988: 208).
- «*que [...] tres vezes₁ se a de beber₂*» → «*Yrru bider₁ edangodalá₂*» ‘*Hiru bider₁ edango dela₂*’ (1653: 14r; 1988: 209).
- «*que les Tengamos en la cama₁ diXera₂* mejor» → «*daucagusalá Oéan₁ ESan Leye₂ obato*» ‘*daukaguzala | dauzkagula | eduki ditzagula obean₁ esan legitel legikete | esango lukete₂* hobeto’ (1653: 13r; 1988: 203).
- «*si ella₁ los perdio₂*» → «*berac₁ galdu baditus₂*» ‘*berak₁ galdu baditu₂*’ (1653: 15r; 1988: 213).
- «*Aqui₁ estan₂*» → «*Emen₁ dago₂z|daude₂*’ (1653: 12v; 1988: 199 —eta beste 4 bider—).
- «*Aqui₁ esta₂* en mi Faltriquerá» → «*Emen₁ daucat₂* Faltriqueran» ‘*Hemen₁ daukat₂* faltrikeran’ (1653: 12r; 1988: 196).
- «*Aqui₁ esta₂* todo» → «*Emen₁ dago₂* dustia» ‘*Hemen₁ dago₂* guztia’ (1653: 15r; 1988: 213).

3.3.5. *-(e)ko izenlagunen eta erlatibozko esaldien kokaguneak izenaren aurretik eta ondoretik*

Azkenik, konparatu nahi izan ditugu Mikoletaren *-(e)ko* izenlagunen eta erlatibozko esaldien kokapenak hauen izen buruaren ezker edo eskuin, jatorrizko espainolezkoen aldean, itzulpenen balizko mendekotasun mailaren neurri bat gehiago legez jatorrizko hizkuntzarekiko.

3.3.5.1. *-(e)ko izenlagunen kokaguneak izen buruaren aurretik eta ondoretik*

Bi kokaguneetan agertzen baitira: Aurretik edo ezkerretik (3.3.5.1.1 atala), oro har sintagma sinpleetan, ohikoetan (are *-(e)zko* atzizkidunetan). Ondoretik edo eskuinetik, oro har sintagma luzeago, konplexuago edo ezohikoagoetan (3.3.5.1.2 atala).

3.3.5.1.1. *-(e)ko izenlagunak izen buruaren aurretik edo ezkerretik*

Nolabait sailka litezkeenak:

- a) *-(e)ko* izenlagun egitura erakusleetatik abiatuak, espainolezko jatorrizkoan erakusle soilak baino ez direnak. *-(e)ko* egitura hauek guztiak ematen dira euskaraz izen buruaren aurretik, ezkerretik. Hala (grafiak eguneraturik): [*h*]arako *bentanea* (1653: 12r; 1988: 196), [*h*]arako *taza* (1653: 14r; 1988: 209), [*h*]onako *aumen* ‘antxume’ (1653: 14r; 1988: 209), [*h*]arako *kofrea* (1653: 14r; 1988: 210), [*h*]onako *trapu* (1653: 14v; 1988: 212). Edo: [*h*]orrelako *konparazinoirik* (1653: 12v; 1988: 199), [*h*]orrelako *gausetara* (1653: 13v; 1988: 208) (← *aquella ventana, esa taza... , esas comparaciones...*).
- b) Espainolezko [izen + *de...*] ohiko egiturak, euskaraz [*-(e)ko* + izena] emanak:
- «caoba *de la Hauana*» → «*Huanaco* Caobea» ‘*Habanako* kaoba’ (1653: 13r; 1988: 204).
 - «dos almohadas *de cama*» → «*Oeco* cochina bi» ‘*oheko* kuxin bi’ (1653: 14v; 1988: 213).
 - «(en [el año]) *de 1599*» → «milla ta bost eun ta Laurogue ta *emerecico* urtean» ‘mila eta bostehun eta laurogeita *hemereziko* urtean’ (1653: 14v; 1988: 212).
 - «la gana *de comer*» → «*Xateco* gurea» ‘*jateko* gura’ (1653: 14r; 1988: 210).
- b.1. Espainolezko izen + *de...* ohiko materia-edo egiturak, euskaraz *-(e)zko* + *izena...*:⁷⁴
- «el Sayo *de Velarte*» → «*Velartesco* Xaquea» ‘*Belartezko* jaka’ (1653: 12v; 1988: 200).
 - «copa *de Vidrio*» → «*vidriosco* copa» ‘*bidriozko* kopa’ (1653: 14r; 1988: 209).

3.3.5.1.2. *-(e)ko izenlagunak izen buruaren ondoretik / eskuinetik*

Nolabait sailkatuak:

- a) Nabarmenenak *-(e)zko* atzizki bidezkoak: espainolezko [izen + *de...*] ohiko materia-edo egiturak, euskaraz [izena + *-(e)zko...*], bestela ere ohikoak direnak izenaren ondoren emanak, baina Mikoletaren adibideotan nabarmena da *-(e)zko...* osagaion arrotasuna-edo ohiko hizkerarako, eta seguru asko horrek ere badu eragina kasuko ordenamendu, beti posiblean:
- «Las calças *de Terciopelo acuchillado*» → «*Fraca terciopelo acuchilladuscoac*» ‘*Fraka tertziopelo akutxiladuzkoak* (≈ belus kutxilloz/labana leunduak)’ (1653: 12v; 1988: 199).

⁷⁴ Poesietan ere bada halakorik: «*diamantesco* arria» ‘*diamantezko* harria’, «*nigasco* on erechia» ‘*nirekiko* oniritzia’.

— «con sus cuellos *de Lechugillas* [*sic*]» → «euren idun *Lechuguillascoacas*» ‘euren idun/lepo *letxugilazkoakaz/letxugilazkoekin* (≈ *letxugila* [cf. esp. *lechuguilla*] / *letxugatxo itxurako toles/izurlalozekin*’ (1653: 14v; 1988: 213).

a.1. Ondoko adibidean interpreta liteke *-(e)zko* izenlaguna, ez izen buru soilaren ondoren emana, baizik eta *nor* izen sintagma indeterminatuaren ondorengo. Bigarrenean itxuraz izen sintagma determinatuaren ondoren:

— «dos pares de calçones *de Lienço*» → «pare bi fraca *miesascoac*» ‘pare bi fraka *mihisezkoak*’ (1653: 14v; 1988: 213).

— «un Sombrero *de Fieltro*» → «Sombrerua *fielTrofcoa*» ‘Sombreroa *feltrozkoa*’ (1653: 12v; 1988: 201).

b) Ondoko adibidean ere berdin interpreta liteke *-(e)ko* izenlaguna, ez izen buru soilaren ondoren emana, baizik eta *nor* izen sintagma indeterminatuaren ondorengo. Bigarrenean izen sintagma agian determinatuaren ondoren (*-(r)entzat* destinatiboaren gainean osatua):

— «media dozana de panizuelos *de narizes*» → «dozana erdi bocader *surreta-coac*» ‘dozana erdi bokader (≈ *mokader/mokanes*) *sudurretakoak*’ (1653: 15r; 1988: 213).

— «Tiempo *de gorra*» → «demporea *gorra enfaco*» ‘denbora *gorr(ar)entzako*’ (1653: 12v; 1988: 201).

c) Beste bitan darabil Mikoletak *-(e)ko* egitura izen buruaren ondoretik emana, behin jatorrizko espainolezko adjektibo baten ordeaz, eta beste behin izen konposatu baten truke (kasuan destinatiboaren gainean osatua):

— «persona *Sospechosa*» → «persona *Sospechacoa*» ‘pertsonea *sospetxakoa*’ (1653: 12v; 1988: 199).

— «el agua *manos*» → «*vra escuetaraco*» ‘ura *eskuetarako*’ (1653: 12v; 1988: 200).

3.3.5.2. *Erlatibozko esaldi izen burudunen kokaguneak haren aurretik eta ondoretik*

Halako erlatiboak ere bi kokaguneetan agertzen baititu Mikoletak: Aurretik edo ezkerretik (3.3.5.2.1 atala), gutxiagotan, oro har esaldi sintagma sinpleak-edo. Ondoretik edo eskuinetik, gehiagotan, oro har esaldi sintagma luzeago edo konplexuagoetan (3.3.5.2.2 atala).

3.3.5.2.1. *Erlatibozko esaldiak izen buruaren aurretik edo ezkerretik*

a) Badira halakoak espainolezko erlatiboan itzulpen zuzen:

— «*lo meJor que tiene*» → «*daucan obena*» ‘*daukan hoberena*’ (1653: 13v; 1988: 205).

— «(Y donde hallaremos) *q^s. sea* buena[?]» → «(Ta non Ydorocogu) ona *ysandinbat*[?]» ‘(Eta non idoroko [du]gu) ona *izan dadin bat*?’ (1653: 13v; 1988: 206).

— «De la mas límpia *pastelera que aY* en la Ciudad» → «Vrian *dan pastelerea* garui enerean»⁷⁵ ‘Hirian *den pastelera* garbienetik/garbienagandik’ (1653: 13v; 1988: 207).

b) Eta baita ere jatorrizko espainolezko adjektibo edo partizipioen ordezko:

— «*las cosas* a ello *pertenecientes*» → «ari *dagocasan gausená*’ hari *dagokazan/ dagozkion gauzená*’ (1653: 12r; 1988: 196).

— «entre *vn Hidalgo llamado* Don Pedro» → «Peru Xauna *derechan Vategas*’ Peru jauna *deritzan batekin*’ (1653: 12r; 1988: 196).

3.3.5.2.2. Erlatibozko esaldiak izen buruaren ondoretik edo eskuinetik

a) Espainolezko erlatiboen itzulpen zuzen (edo partizipio baten), edo asmatu erantsiak:

— «estos son *los dias que deuenos* meter en cajsa» → «oneyc dira *egunac bear-dogufanac* Esean sartu» ‘honek/hauek dira *egunak behar doguzanak/ditugunak* etxean sartu’ (1653: 13r; 1988: 203).

— «*esta ropa blanca que traxo* la Lauanderá» → «*onaco trapu* Yquileac [*sic*] *ecarriditusanac*’ *honako trapu* ikuzleak *ekarri dituzanak/dituenak*’ (1653: 14v; 1988: 212).

— «*La ropa* de mi amo *que lleuó* la lauandera» → «ene [u]gasaben *trapuycus-leac eroan eguisanena*» ‘ene ugazabaren *trapu* ikuzleak *eroan egizanena/zituenena*’ (1653: 14v; 1988: 212).

— «Esta es *Vná de Las tres cosas que* Ganaza *dezía*» → «Ori da *bat Yru gause-taric esan Eroena* Ganasac’ ‘Hori da *bat hiru gauzetarik esan eroana / obizuena* Ganasak’ (1653: 12v; 1988: 199).

— «(*Señal...*) Y aun *de que HaZe* Frio» → «(*Señale...*) bayta oss *dacarená*’ (*Seinale...*) baita hotz *dakarrena*’ (1653: 12v; 1988: 200).

— «*Muchas ay muy buenas*» → «*Asco* dago, onac *diréanic*’ *Asko* dago, onak *direnetarik/direnak*’ (1653: 13v; 1988: 206).

a.1. *-(e)la* atzizki bidez osatuak ere (*nor* kasuan):

— «*vn su amigo llamado* Don Juan» → «bere *adisquide derechala* Joane Xauna’ bere *adiskide deritzalal/deritzana* Joane jauna’ (1653: 12r; 1988: 196).

— «*Vn çerçeganillo* entrá por la Ventana *que corta* las nariZes» → «*AXechu oZbat* sarsayten dá ventanatic, *ebaguíten dausela* surrac’ ‘*Haizetxo hotz bat* sartzen da bentanatic, *ebakitzen dauzela/dituela/dituena* sudurrak’ (1653: 12r; 1988: 197).

b) *non* aurrepartikula erlatibo bidez osatuak:

— «Aquí esta *el estuche donde esta* todo» → «Aramen *Estuchea, non dago* dustia» ‘Hara hemen *estutxea, non dago[en]* guztia’ (1653: 12v; 1988: 201).

⁷⁵ Mikoletak *a* mugatzailea eransten dio bitxi izenari (*pastelera + a > pastelerea*) adjektiboaren aurretik. Cf. ere gorago, *adiskidea onena* (3.2.2 atalean oharra).

b.1. *non* erlatibo bidez (*Hara hemen non...*) —jatorrizko espainolean erlatiborik gabe—:

— «*aquí viene ya la lavanderia*» → «Ara emen *non datorre* ycuslea» ‘Hara hemen [lekua] *non datorre[n]* ikuzlea’ (1653: 12r; 1988: 198).

3.4. Ondorioz: itzulpen oso fidela, zenbait ezaugarri ohargarriekin

Atalean zehar aipaturiko alde, eransketa, galera, oro har, txiki guztiak kontuan, eta ere hitzen ordenamenduaren gaineko oharrak, esan behar:

1. Mikoletaren elkarrizketen itzulpenak oso zintzo betetzen duela jatorrizko espainolezko testua (oso) fidel emateko asmoa, baina...
2. Itzulpen fidel hori egiten duela:
 - Batetik, itolarri erabatekorik gabe, nola erakutsiko luketen 3.2 atalean erakutsi itzulpeneko testu galerek, eransketek, eta batez ere ausazko edo aukurako testu aldaketa eta egokitzapen ugariak.
 - Bestetik, itsumenik ere gabe, espainolezko jatorrizkoaren segizio menekorik gabe, nola erakusten duten jatorrizko espainolezko eta itzulpeneko hitz ordena aldaketa ugariak, 3.3 atalean erakutsi moduan, aditzak lasai atzeratuaz euskaraz esaldi nagusi eta mendeko labur askotan, atzekoz aurrera irauliz zenbait esaldiren ordenamendua, baina baita euskarazko aditzak aurreratzen ere zenbait esalditan. Beste askotan, berriz, bereziki esaldi luzeago edo konplexuagoetan, jatorrizko espainolezkoen antzeko ordenamendua jarraituz, euskarazko tradizioan alde eta aldi guztietan ohiko izan den moduetan. Eta malgutasunez jokatzuz ere *-(e)ko* izenlagunen eta erlatibozko esaldien kokapenean hauen izen buruaren aurretik —oro har sintagma edo esaldi laburragoen kasuan—, edota ondoretik —oro har sintagma edo esaldi luzeago, konplexuago edota ezohikoagoen kasuan—.

4. Ondorio orokorrak, laburbilduz

Ikerketa lanean ezarritako bi azterbideen inguruan, esan genezake ondorioz:

- Batetik, ziurra litekeela Minsheuren 1599 edo 1623ko argitalpenetako bat dagoela Mikoletaren elkarrizketen itzulpenaren oinarri zuzenenean, eta ez aukerakoak ere ziren Oudin, Luna edo Franciosinirenak. Baina aldi berean Mikoletak ez bide zuela zuzenenean erabili itzulpenerako Minsheuren inprimaturiko testuetakoren bat, baizik eta honi aurretik inork eginiko eskuizkribuzko kopia bat, are ahoz diktatua ere izan zitekeena transmisio katearen tarteren batean, kontuan izanik Mikoletarenetiko elkarrizketen espainolezko kopiaren berezitasunak Minsheurenekoan aldean, eta bereziki alde horiek euskarazko itzulpenean eraginiko isla, zeina zehaztu ahal izan dugun kasuan-kasuan.
- Bestetik, Mikoletaren itzulpena oro har oso fidela zaiola bere espainolezko jatorrizko testuaren zentzuari zein hitzari, nahiz horrek ez dion galarazten inoiz zernahirengatik hainbateko distantzia hartzea jatorrizko testuarekiko, eta inola

ere ez oro har eskaintzea euskarazko testu nahikoa natural eta egokia, itxuraz garai eta inguruaren lekuko.

Espainolezko sorburuko testua finkatze alde erakutsitako xehetasunek zein sorburu eta xede hizkuntzako testuen arteko xehetasunen alderatzeek hainbat laguntzen duketelakoan Mikoletaren itzulpen elkarrizketen ulertze zuzenagoan (ik. Hidalgo argitaratzeko b).

Bibliografia

- Andrés, Gabriel. 2015. Juan de Luna, el papel de la imprenta y sus textos didáctico-literarios: Coloquio y Diálogos familiares. *Rilce. Revista de Filología Hispánica* 31(1). 5-21. <https://revistas.unav.edu/index.php/rilce/article/view/239>.
- Baker, Mona (arg.). 2001. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. New York & Londres: Routledge.
- Bizcarrondo, Gema. 2002. Romance en Bilbao durante el siglo xvii: *Modo breve de aprender la lengua vizcayna* de R. de Micoleta. In Adolfo Arejita, Ana Elejabeitia, Carmen Isasi & Juan Otaegi (koord.), *Bilbao, el espacio lingüístico. Simposio 700 aniversario = Bilboren 700. urteurrena. Hizkuntza gunea. Sinposioa*, 219-237. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.
- Cid, Jesús Antonio. 2001. Leve introducción a unos diálogos hispano-ingleses. In John Minsheu, *Pleasant and Delightfull Dialogues in Spanish and English (London, 1599)*. Madrid: Instituto Cervantes. https://cvc.cervantes.es/literatura/clasicos/dialogos_minsheu/introduccion/default.htm.
- Coromines, Joan & José A. Pascual. 1991-1997. *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos.
- Corro, Antonio del. 1586. *Reglas gramaticales para aprender la lengua Española y Francesa, confiriendo la una con la otra, según el orden de las partes de la oración Latinas*. Oxford: Joseph Barnes.
- Dodgson, Edward Spencer [Palamedes]. 1899. Mr. Sainthill and his Basque studies. *Notes and Queries* 9(3). 201-202.
- Foulché-Delbosc, Raymond. [Marcel Gauthier]. 1919. Diálogos de antaño. *Revue Hispanique* 45. 34-238.
- Franciosini, Lorenzo. 1626. *Diálogos apazibles, compuestos en castellano, y traducidos en Toscano. Dialoghi piacevoli, composti in castigliano, e tradotti in Toscano*. Venezia: Giacomo Sarzina.
- Gonzalez, Asier. 2017. *Bilboko euskararen ikuspegi diakroniko bat Mikoletaren inguruan* [pdf]. *Eurasiatik* [bloga]. 2017/05/01. <http://eurasiatik.eu/PDF/MIK-Azterketa.pdf>.
- Hidalgo, Bittor. argitaratzeko a. Mikoletaren 1653ko *Modu laburraraz* eta honen kopiagile Samuel Sainthillez (1626-1708).
- Hidalgo, Bittor. argitaratzeko b. 1653 - Bilbo hiriburuko prosa, Mikoletaren (1611-1671) elkarrizketak (eta bi poesiak).
- Hidalgo, Bittor. prestatzen. ~1620 - Donibane Lohitzune eta Ziburuko merkatari elkarrizketak - Voltaire.
- Ibarra, Irune & Bittor Hidalgo. 2020 [2022]. Mikoleta eta Sainthillen eskuizkribuen azterketa konparatua. *ASJU* 54(1-2). 177-223. <https://doi.org/10.1387/asju.23299>.

- Lakarra, Joseba Andoni. 1993. *XVIII. mendeko hiztegitzaren etorkiez*. Gasteiz: UPV/EHUko doktoretza tesia. http://www.euskara.euskadi.eus/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Joseba_Lakarra_TESIA.pdf.
- Lakarra, Joseba Andoni. 1997. Hizkuntz eskuliburuaren tradizioa Euskal Herrian: I. *L'interprète ou Traduction du François, Espagnol & Basque* (-1620). *ASJU* 31(1). 1-66.
- Lakarra, Joseba Andoni. 1999. *L'interprète ou Traduction du François, Espagnol & Basque* (-1620): II: Elkarriketak. *ASJU* 33(2). 493-568.
- Luna, Juan de. 1619a. *Diálogos familiares, en los cuales se contienen los discursos, modos de hablar, proberuios, y palabras Españolas más comunes: Muy vitales y prouechosos, para los que quieren aprender la lengua Castellana*. Paris: Miguel Daniel.
- Luna, Juan de. 1619b. *Diálogos familiares, en los cuales se contienen los discursos... / Dialogues familiers, où sont contenus les discours...* Paris: Miguel Daniel.
- Mikoleta, Rafael. 1653. *Modo breue de aprender la lengua Vizcaya - Compuesto por el l^{to} Rafael Micoleta, presby^o de la muy leal y noble Villa de Bilbao - 1653*. Eskuizkribua (British Library: Harley MS 6314). Londres [British Libraryko eskuizkribuaren fotokopia Deustuko Unibertsitatearen Liburutegian (809.169.1-5-024 M 65 r)].
- Mikoleta, Rafael. [1653] 1880a. *Modo breue...* *Revista de Ciencias Históricas* 2. 122-156 (Salvador Sanpere i Miquelen argit.).
- Mikoleta, Rafael. [1653] 1880b (?). *Modo breue...* Girona: Imp. y Librería de V. Dorca (Salvador Sanpere i Miquelen argit.). <http://w390w.gipuzkoa.net/WAS/CORP/DBK-VisorBibliotecaWEB/visor.do?ver&amicus=170452>.
- Mikoleta, Rafael. [1653] 1880c. *Modo breue...* Girona: Imp. y Librería de V[icente] Dorca (Salvador Sanpere i Miquelen argit.). <http://w390w.gipuzkoa.net/WAS/CORP/DBK-VisorBibliotecaWEB/visor.do?ver&amicus=25746>.
- Mikoleta, Rafael. [1653] 1897. *Modo breue...* Sevilla: F. P. Díaz (Edward S. Dodgsonen argit.).
- Minsheu, John. 1599a. *A Dictionarie in Spanish and English...* Londres: Edmund Bollifant.
- Minsheu, John. 1599b. *A Spanish Grammar...* Londres: Edmund Bollifant.
- Minsheu, John. 1599c. *Pleasant and Delightfull Dialogues in Spanish and English: Profitable to the Learner, and not vnpleasant to any other Reader. By John Minsheu Professor of Languages in London*. Londres: Edmund Bollifant. (Argit. elektr. Madril: Instituto Cervantes, 2001. https://cvc.cervantes.es/literatura/clasicos/dialogos_minsheu/default.htm.)
- Minsheu, John. 1623a. *A Dictionary in Spanish and English...* Londres: John Haviland.
- Minsheu, John. 1623b. *A Spanish Grammar...* Londres: John Haviland.
- Minsheu, John. 1623c. *Pleasant and Delightfull Dialogues in Spanish and English...* Londres: John Haviland.
- Mitxelena, Koldo. 1953. Arnaut Oihenart. *BAP* 9. 445-463. (Berrargit. *OC* XI, 277-296).
- Mitxelena, Koldo. 1964. *Textos arcaicos vascos*. Madril: Minotauro. (Berrargit. in Mitxelena & Sarasola 1989. Berrargit. *OC* XII, 1-197.)
- Mitxelena, Koldo. 2011. *Obras completas (ASJUren Gehigarriak 54-68)*, 15 lib. Donostia & Gasteiz: «Julio Urkixo» Euskal Filologi Mintegia, Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHU (Joseba A. Lakarra & Iñigo Ruiz Arzalluzen argit.).
- Mitxelena, Koldo & Ibon Sarasola. 1989. *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos arcaicos vascos (ASJUren Gehigarriak 11)*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.

- Munday, Jeremy. [2008] 2016⁴. *Introducing translation studies*. Londres & New York: Routledge.
- Oudin, Cesar. 1597. *Grammaire et observations de la langue espagnolle recueillies et mises en françois*. Paris: Marc Orry (2. argit. 1604; 3. argit. 1606).
- Oudin, Cesar. 1608. *Diálogos muy apazibles, escritos en lengua española, y traducidos en francés. Dialogues fort plaisans, écrits en langue espagnolle, et traduits en françois...* Paris: Marc Orry.
- Pagola, Rosa Miren. 2002. Bilboko euskara xvii. mendean: Micoletaren euskaraz ikasteko metodoa. In Adolfo Arejita, Ana Elejabeitia, Carmen Isasi & Juan Otaegi (koord.), *Bilbao, el espacio lingüístico. Simposio 700 aniversario = Bilboren 700. urteurrena. Hizkuntza gunea. Sinposioa*, 201-218. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.
- Pym, Anthony. [2010] 2014². *Exploring translation theories*. Londres: Routledge.
- Rizzi, Andrea, Birgit Lang & Anthony Pym. 2019. *What is Translation History?: a trust-based approach*. Londres: Palgrave Pivot.
- Sainz Pezonaga, Jabier. 2006. Hemen natza ortzirik. Joan Amenduzekoaren epitafioa (c. 1568). Edizio kritikoa. *Sancho el Sabio* 24. 57-90.
- Salmon, Vivian. 2003. Some Notes on the life and work of John Minshew (1560-1627). *Historiographia Linguistica* 3(3). 259-272.
- Sarasola, Ibon. 1983. Contribución al estudio y edición de textos arcaicos vascos. *ASJU* 17. 69-212 (Berrargit. in Mitxelena & Sarasola 1989).
- Sainthill, Samuel. 1661. [1661eko martxoan Sir Thomas Browneri zuzendutako eskutitza] (ik. Dodgson 1899; Hidalgo argitaratzeko a).
- Sevilla, Julia. 1993. Fuentes paremiológicas francesas y españolas de la primera mitad del siglo xvii. *Revista de Filología Románica* 10. 361-373.
- Suárez Figaredo, Enrique. 2018. César Oudín - Diálogos muy apacibles. *Lemir* 22. 235-354. https://parnaseo.uv.es/Lemir/Revista/Revista22/Textos/3_Oudin.pdf.
- Voltaire. [c. 1620]. *L'Interpret ou Traduction du françois, espagnol & basque*. Lyon: A. Rouyer (Berrargit. faksim. Pau: Manucius, 2000. Ed. krit. Lakarra 1997, 1999).
- Wackernagel, Jacob. [1892] 2020. *On a law of Indo-European word order: Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung*. Berlin: Language Science Press.
- Zelaieta, Angel. 1988. Rafael Micoleta Çamudio: *Modo breu[e] de aprender la lengua vizcayna*. Bilbao 1653. *Hizkuntza eta Literatura* 7. 133-214. <http://hedatuz.euskomedia.org/2237/1/07133214.pdf>.
- Zelaieta, Angel. 1995. *Rafael Micoletaren era llaburra*. Bilbo: AEK.

Eranskina

MINSHEU 1599 (ezker) - 1623 (eskuin) konparazio grafikoa (espainola)

Diálogo priméro para levantárse por la mañana y las cosas a ello pertenecié-tes, entre un hidálgo llamado don Pedro y su criado Alonso, y un su amigo llamado don Iuan, y una ama.

D.P. O Yes moço?

A. Señor.

d.P. Que óra es?

A. Las cinco son dadas.

d.P. Levántate y abre aquella ventána a vér si es de dia.

A. Aun no es bien ameneçido.

d.P. Pues asno, como dixiste que ha da- do las çinco?

A. Señor las çinco yo las conté, però el relóx y la mañana no ándan a una.

d.P. O tu miétes o el relóx miéate, que el sol no puede mentír.

Diálogo priméro para levantárse por la mañana y las cosas a ello pertenecié-tes, entre un hidálgo llamado don Pedro y su criado Alonso, y un su amigo llamado don Iuan, y su ama.

D.P. O Yes moço?

A. Señor.

d.P. Que óra es?

A. Las cinco son dadas.

d.P. Levántate y abre aquella ventána a vér si es de dia.

A. Aun no es bien ameneçido.

d.P. Pues asno, como dixiste que ha da- do las çinco?

A. Señor las çinco yo las conté, però el relóx y la mañana no ándan a una.

d.P. O tu miétes o el relóx miéate, que el sol no puede mentír.

MINSHEU 1599 (ezker) - 1623 (eskuin) konparazio grafikoa (ingeleza)

The first Dialogue of rising in the morning, and of those things thereunto appertaining: betweene a Gentleman named M. Peter, and his seruant Alonso, & another friend of his called M. Iohn, and a nurse of the house.

P. Y Outh, dost thou heare?

A. Sir.

P. What is it of the clocke?

A. It hath strooken five.

P. Rise, and open that window, to see if it be day.

A. It is not yet breake of the day.

P. Why then assehead, why saidst thou that it had strooke five a clocke.

A. Sir, I told you five, but the clocke and the morning goe not together.

P. Either thou liest, or the clocke lieth, for the sunne cannot lie.

The first Dialogue of rising in the morning, and of those things thereunto appertaining: betweene a Gentleman named M. Peter, and his seruant Alonso, and another friend of his called M. Iohn, and a Nurse of the house.

P. Y Outh, dost thou heare?

A. Sir.

P. What is it of the clocke?

A. It hath strucken five.

P. Rise, and open that window, to see if it be day.

A. It is not yet breake of the day.

P. Why then assehead, why saidst thou that it had strucked five a clocke?

A. Sir, I told you five, but the clocke and the morning goe not together.

P. Either thou liest, or the clocke lieth, for the Sunne cannot lie.